

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА)
Університет Яна Кохановського в Кельцах (ПОЛЬЩА)

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (UKRAINE)
Jan Kochanowski University in Kielce (POLAND)

ISSN 2307-1222

DOI 10.25128/2304-1222.19.48

STUDIA METHODOLOGICA

Випуск 48, осінь 2019 року
Заснований 1993 року

Issue 48, Autumn 2019
Founded in 1993

Тернопіль-Кельце / Ternopil-Kielce
2019

STUDIA
METHODOLOGICA

ISSN 2307-1222

EDITORS-IN-CHIEF

Prof. Dr hab. OKSANA LABASHCHUK Department of Theory and Methods of the Ukrainian and World literature, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (UKRAINE)

Prof. dr hab. OLEG LESZCZAK Institute of Literary Studies and Linguistics of Jan Kochanowski University in Kielce (POLAND)

EXECUTIVE EDITOR

Dr. YURY ZAVADSKY Krok Publishers, Ternopil (UKRAINE)

EDITORIAL BOARD:

Prof. dr hab. LYUBOV STRUHANETS Head of the Department of the Ukrainian Language and Methods of Teaching, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (UKRAINE)

Prof. dr hab. NATALIYA POPLAVSKA Head of the Department of Journalism, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (UKRAINE)

Prof. dr hab. OLHA KUTSA Department of Theory and Methods of the Ukrainian and World literature, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (UKRAINE)

Prof. dr hab OKSANA PROSIANYK Kharkiv National University of Economics (UKRAINE)

Prof. dr hab. JANUSZ DETKA Institute of Literary Studies and Linguistics of Jan Kochanowski University in Kielce (POLAND)

Prof. dr hab. MAREK RUSZKOWSKI Institute of Literary Studies and Linguistics of Jan Kochanowski University in Kielce (POLAND)

Prof. dr hab. ELEONORA LASSAN Vilnius University (LITHUANIA)

Prof. dr hab. VLADIMIR ZAIKA Department of Russian Language, Yaroslav Mudryi State University of Novgorod (RUSSIA)

Prof. dr hab. ALEKSANDR GLOTOV Taras Shevchenko Kremenets Humanitarian and Pedagogical Academy (UKRAINE)

Prof. dr hab. MILOSAV CHARKICH Serbian Academy of Sciences and Arts (SERBIA)

Prof. dr hab. RYSZARD STEFAŃSKI Jan Kochanowski University in Kielce (POLAND)

Dr NATALIA LOBAS, Assistant of the Department of the General and Ukrainian Linguistics, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (UKRAINE)

REVIEWERS:

Prof. dr hab. IRINA ROLAK (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Poland)

Prof. dr hab. MARTYNA KRÓL-KUMOR (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Poland)

Prof. dr hab VLADIMIR ZAIKA (Yaroslav Mudryi State University of Novgorod, Russia)

Prof. dr hab OKSANA PROSIANYK (Kharkiv National University of Economics, Ukraine)

Founded in 1993, Studia methodologica is the journal of methodological research. Studia methodologica publishes articles in literature theory, linguistics, and philosophy. It acts as a forum for the presentation and discussion of research and concepts.

Адреса редакції / Editorial address:

Prof. Dr. Oksana Labashchuk, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Krywonosa street, 2, Ternopil, 46027, Ukraine

Phone: +38 097 498 76 67

Prof. Dr. Oleg Leszczak, Jan Kochanowski University in Kielce, Świętokrzyska street, 21D, Kielce, 25-406, Poland

Phone: +48 41 349 71 31

E-mail: studiamethodologica@gmail.com

www.studiamethodologica.com.ua

SM, No. 48, 2019
BBK 87.256: 60+87.256: 81
S 88

All rights reserved

No part of this journal may be reprinted or reproduced without permission in writing from the publisher, TNPU (Ukraine), UJK (Poland)

ГОЛОВНІ РЕДАКТОРИ

Проф., д. філол. н. Оксана Лабашук
кафедра теорії та методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА)
Проф., д. філол. н. Олег Лещак
Інститут літературознавства і мовознавства Університету Яна Кохановського в Кельцах (ПОЛЬЩА)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

К. філол. н. ЮРІЙ ЗАВАДСЬКИЙ Видавництво Крок, Тернопіль (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Проф., д. філол. н. Любов Струганець завідувач кафедри української мови та методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА)
Проф., д. філол. н. Наталія Поплавська завідувач кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА)
Проф., д. філол. н. Ольга Куца кафедра теорії та методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА)
Проф., д. філол. н. Оксана Просняк Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Україна)
Проф., д. філол. н. Януш Детка Інститут літературознавства і мовознавства Університету Яна Кохановського в Кельцах (ПОЛЬЩА)
Проф., д. філол. н. Марек Русшковський Інститут літературознавства і мовознавства Університету Яна Кохановського в Кельцах (ПОЛЬЩА)
Проф., д. філол. н. Елеонора Лассан Вільнюський Університет (Литва)
Проф., д. філол. н. Володимир Заїка кафедра російської мови Новгородського державного університету імені Ярослава Мудрого (Росія)
Проф., д. філол. н. Олександр Глотов Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Т. Шевченка (Україна)
Проф., д. філол. н. Мирослав Чаркіч Сербська академія наук і мистецтв (СЕРБІЯ)
Проф., д. політ. н. Ришард Стефанський Університет Яна Кохановського в Кельцах (ПОЛЬЩА)
К. філол. н. Наталія Лобас, асистент кафедри загального мовознавства та слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА)

Рецензенти

Проф., д. філол. н. ІРИНА РОЛЯК (Університет Яна Кохановського в Кельцах, Польща)
Проф., д. філол. н. МАРТИНА КРУЛЬ-КУМОР (Університет Яна Кохановського в Кельцах, Польща)
Проф., д. філол. н. ВОЛОДИМИР ЗАЇКА (Новгородський державний університет імені Ярослава Мудрого, Росія)
Проф., д. філол. н. ОКСАНА ПРОСЯНИК (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна)

Міжнародне видання.

Друкується за рішенням ученої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Входить до наукометричної бази Index Copernicus.

Редакція не завжди поділяє погляди авторів. Матеріали друкуються мовою оригіналу

ТРАВЕСТУВАННЯ ЖАНРУ ЧЕРЕЗ ЗАГОЛОВОК У "ДИЯБОЛІЧНИХ ПАРАБОЛАХ" ПОРФИРІЯ ГОРОТАКА

Інна ВОЛКОВИНСЬКА

Кандидат філологічних наук, старший викладач,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, УКРАЇНА

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.01

The article deals with the problem of correlation of title and genre of a text. The research field includes headlines with a nomination of a particular genre. The subject of research are the texts of the collection "The Diabolic Parables" of the mystical poet Porphyry Horotak. Functional capabilities of titles with genre nomination, their influence on genre reception are analyzed. The complicated relations that emerge between the announced genre and the genre features of the text can be divided into three varieties: travesty of the genre, the "adaptation" to the canons of the genre, and the relations that come close to equivalence. Method of travesty of the genre is realized by parodying and remaking the genre canon. This leads to forming of a particular genre simulacrum. "Adaptation" to the canons of the genre is embodied through ironic pathos, the use of elements of low style in "high" works. Equivalent links between a title containing a genre nomination and a text are rare. This is due to the belonging of the texts of the collection to literary hoax, which facilitates semantic multilayers. In "The Diabolic Parables" the mystified author brings into the title the following nominations of such genres as fugue, ode, elegy, ballad, song, mystery. The intentional inconsistency between grand content and its formal travesty is intended to convey to the reader the basic semantic dominants of the collection of texts – depicting of mismatch between the mundane, "low" reality and the high, romantic ideals of the lyrical hero.

Key words: *genre, genre model, genre canon, title-final complex, literary hoax, travesty, Porphyry Horotak.*

Стаття присвячена проблемі співвідношення заголовка і жанру твору. У поле дослідження потрапляють заголовки з номінацією певного жанру. Предметом розгляду слугують тексти збірки "Дияболічні параболи" містифікованого поета Порфирія Горотака. Проаналізовано функціональні можливості заголовків із номінацією жанру, їхній вплив на рецепцію жанру. Ускладнені зв'язки, що виникають між анонсованим жанром і жанровими рисами твору, можна поділити на три різновиди: травестування жанру, "пристосування" до канонів жанру і взаємозв'язки, що наближаються до еквівалентності. Прийом травестування жанру реалізується шляхом пародіювання і перелицювання жанрового канону. Це призводить до утворення своєрідного жанрового симулякру. "Пристосування" до канонів жанру втілюється через іронічний пафос, застосування елементів низького стилю у "високих" творах. Еквівалентні зв'язки між заголовком, що містить номінацію жанру, і текстом – явище рідкісне. Це пояснюється приналежністю текстів збірки до літературної містифікації, яка сприяє смисловій багатшаровості. У "Дияболічних параболах" містифікований автор залучає до заголовків номінації таких жанрів як фуга, ода, елегія, балада, пісня, містерія. Зумисна неузгодженість між піднесеним змістом і його

формальним травестуванням покликана донести до читача основні смислові домінанти збірки – змалювання невідповідності між приземленою, "низькою" дійсністю та високими, романтичними ідеалами ліричного героя.

Ключові слова: *жанр, жанрова модель, жанровий канон, заголовково-фінальний комплекс, літературна містифікація, травестування, Порфирій Горотак.*

Artykuł dotyczy problemu korelacji tytułu i gatunku utworu. Obszar badań obejmuje nagłówki z nominacją określonego gatunku. Przedmiotem rozważań są teksty ze zbioru „Paraboly diaboliczne” mistycznego poety Porfirego Horotaka. Analizowana jest funkcjonalność tytułów z nominacją gatunku i ich wpływ na jego odbiór. Skomplikowane relacje, które pojawiają się między zapowiedzianym gatunkiem a cechami gatunkowymi utworu, można podzielić na trzy odmiany: trawestacja gatunku, „adaptacja” do kanonów gatunku i związek zbliżony do równoważności. Akceptacja trawestacji gatunku realizowana jest przez parodiowanie i przelicowanie kanonu gatunku. Prowadzi to do powstania pewnego rodzaju symulakru gatunkowego. „Adaptacja” do kanonów gatunku ucieleśnia ironiczny patos, wykorzystanie elementów o niskim stylu w dziełach „wysokich”. Równoważne powiązania między tytułem zawierającym nominację gatunku a tekstem są rzadkie. Wynika to z przynależności tekstów zbioru do mistyfikacji literackiej, która promuje semantyczną wielowarstwowość. W „Parabołach diabolicznych” tajemniczy autor czerpie z tytułów nominacje takich gatunków jak fuga, oda, elegia, ballada, piosenka, tajemnica. Umyślna niespójność między wysublimowaną treścią a jej formalną trawestacją ma na celu przekazanie czytelnikowi podstawowej semantycznej dominanty zbioru – przedstawienia nieodpowiedniości między przyziemną, „niską” rzeczywistością a wysokimi, romantycznymi ideałami lirycznego bohatera.

Słowa kluczowe: *gatunek, model gatunku, kanon gatunku, kompleks tytułowo-finalowy, mistyfikacja literacka, trawestacja, Porfiry Horotak.*

Смислоутворювальні можливості заголовка, його зв'язок з тематикою, проблематикою, ключовими образами твору не викликають сумнівів. Проблемі функціональності заголовка в художньому творі присвячено чимало праць зарубіжних і вітчизняних дослідників (З. Блисковського [Блисковский 1972], І. Арнольд [Арнольд 1978], Н. Кожині [Кожина 1988], Л. Грицюк [Грицюк 1992], С. Кржижановського [Кржижановский 2001], С. Іванові [Иванова 2006], В. Мержвинського [Мержвинський 2007], С. Рижкової [Рижкова 2014] та ін.). Проте, проблематика заголовково-фінального комплексу настільки широка і багатоманітна, що й досі залишається невисвітленим чимало аспектів. Зокрема це стосується проблеми співвідношення заголовка і жанру твору. Актуальність такого дослідження очевидна – паратекст (елементом якого є заголовок) та архітекст (пов'язаний із жанровим канонем) є формами інтертекстуального буття тексту, що виводить художній твір у загальнокультурний простір.

Серед різновидів заголовків привертають увагу ті, у яких присутня номінація певного жанру. Як відомо, заголовок спрямовує очікування читача, формує горизонт його сподівань. Подальше знайомство з текстом твору або підтверджує, або спростовує ці очікування. Вказівка на жанр не просто впливає на горизонт очікувань, а ще залучає читача до уявного витворення моделі твору на основі досвіду.

Заголовками, які містять номінацію жанру, рясніє поетична збірка "Дияболічні параболи" містифікованого Порфирія Горотака. Це – "Астральна fuga", "Лідійська пісня", "Острівна балада", "Ода до трактора", "Залізобетонна елегія", "Елегія собі", "Індестанський гімн", "Архисонет Юрію Кленові", "Піяцька пісня", "Асирійська ода", "Ляйтенантська містерія". Вже сама назва збірки відсилає читача до жанру параболи й актуалізує основні його ознаки – різноплановість, інакомовність, повчальність. Іронічно-пародійний зміст творів збірки, на перший погляд, контрастує із визначенням жанру, яке налаштовує на філософський чи медитативний текст. Однак між твором і заголовком існують зв'язки еквівалентності, адже пародійність також передбачає різноплановість. Епітет "дияболічні" натякає на гостроту текстів і добре вписується у формат містифікації.

Вказівка на жанр у заголовках поетичних творів Порфирія Горотака виконує специфічну роль – вона не лише спрямовує очікування читача в певне русло, а й часто сприяє обману таких очікувань. Так у творі "Астральна fuga"¹ [Клен 1992, 186] номінація жанру fugи орієнтує читача на мелодійність твору та його поліфонічність. Варто зауважити, що художній прийом поліфонії стає знаковим для мистецтва ХХ століття. О. Іванова, досліджуючи структуру поліфонічної композиції та її реалізацію в художньому тексті, зазначає, що "саме у ХХ столітті поліфонія відроджується і переживає свій черговий розквіт у музичному мистецтві, одночасно входить і завойовує свої позиції у художньому просторі інших видів мистецтв. <...> явище [поліфонії. – І. В.] стає феноменом багатоголосної культури сучасності" [Іванова 2016: 111]. Дослідниця стверджує, що саме жанр fugи набирає у ХХ столітті особливої популярності. Р. Біляшевич пояснює стрімкий розвиток поліфоніч-

¹ Оскільки Юрій Клен був одним із авторів літературної містифікації "Порфирій Горотак", тут і далі посилання на твори Порфирія Горотака подаються за виданням [Клен 1992].

них форм в українській літературі ХХ століття впливом барокової традиції і зауважує, що "радянським літераторам не рідко доводилося поєднувати ці вишукані поліфонічні форми з далеко не такими ж якісними змістами. Тут уже домінували не смак і майстерність, а диктат ідеології та інстинкт самозбереження" (Біляшевич 2013, 274). Крізь призму цієї досить слушної тези Р. Біляшевич відчитуємо причини звернення до музичних форм у текстах Порфирія Горотака. Автори містифікації таким чином не лише підкреслювали популярність музичних прийомів у літературі, але й з гіркою іронією викривали невідповідність радянської дійсності пропагованим ідеалам. Епітет "*астральна*", який супроводжує означуване "*фуга*" у творі Порфирія Горотака, додає заголовку патетичності, натякає на "високий" зміст. На перший погляд, очікування читача задовольняє тверда строфічна форма твору – сонет, який, як відомо, вважається однією із наймелодійніших віршових форм. Однак, прискіпливий читач все ж помітить підступ. Перш за все, привертає увагу рима, яка увінчує останні двовірші сонета – "*кров – любов*". Завданням такої банальної, навіть стертої рими не було додати творові звучності. Рима навмисно поміщена в сильну позицію тексту, що привертає до неї увагу і вносить у твір нотки іронічності. Іронічність проймає увесь твір і особливо відчувається у таких дисонансних поєднаннях як "*рояться духи*", "*риштування ідеалу*", "*криваві мрії*", "*безмір безглибу*". Поліфонічність як незмінна ознака фуґи також не отримує втілення у творі. Замість різноголосся цілісної теми отримуємо окремі партії, хаотично скомпоновані. Прагнення до висот, заявлене як у заголовку, так і у першому віршорядку, слабшає із різкою переминою топосу – погляд ліричного героя опускається від астрального простору аж до морських глибин. Таким чином, патетика, яка закладена у заголовкові, стає предметом іронії у творі.

Травестування жанру оди відбувається і в поезії "Ода до трактора" [Клен 1992: 190]. Урбаністичні мотиви, техногенні образи, що набувають особливої популярності на зламі ХІХ–ХХ століть, зазнають у творі пародіювання. Позірність возвеличення "*непереможного*" трактора як "*многошрубної сили*" проглядається через епітетні структури "*мертву масу*", "*глевкого часу*", "*чорноземні катаракти*". Ці промовисті означення викривають хворобливість епохи, вказують на аномальність благоговійного замилювання здобутками цивілізації. Абсурдність возвели-

чення техніки дістає апогею в епітетній структурі "одухотворений бензин". Алюзивний потенціал має структура "побідну расу" – крізь неї проглядають філософські ідеї "пророка" ХХ ст. Ф. Ніцше. Однак, контекст, яким оточене поняття "раса" ставить під сумнів її переможність:

*Це в просторінь глевкого часу
веде нову побідну расу
одухотворений бензин".*

"Одохотворений бензин" як маркер машинізованої реальності домінує над особистістю, перетворює людей на расу, "расу рабів", підкорених "многошрубній силі". Епітетна структура "побідна раса" набирає в контексті поезії рис оксюморона і актуалізує мотив поневолення людини суспільством, у якому особистість постає лише гвинтиком, додатком великого механізму. Образ "многошрубної сили" відкривається у двоплановості – на поверхні знаходиться проекція на центрального персонажа – трактора, якому і присвячена "ода". Глибинний план – змалювання радянської дійсності як величезного механізму, що підпорядковує і "намножує на мертво масу / підойм і гум сталевий чин". Пафос піднесеного возвеличення перетікає у русло гіркої смутку, який особливо проступає у двох останніх строфах. У 3-й строфі ("Там, де ходили над Уссурі / лише джень-шеню шукачі – / протне він борозни, як мури, / й пшеничне розводнить Міссурі, / Зеленим Клином ідучи") відбувається розширення топосу, що вказує на масштаби можливої катастрофи. У 4-й строфі показовим є множинний образ "Україн" ("А потім впнеться в розмежів'я, / в нову кордонність Україн"), який символізує трегедію роз'єднаності нації. Назва "ода" у заголовку спричинює утворення своєрідного жанрового симулякру, покликаного привернути увагу читача до підтексту поезії, заглибитися у міжрядкові глибини твору.

Ще більш прозоро відбувається травестування жанру оди в поезії "Асирійська ода" [Клен 1992: 248] Порфирія Горотака. Замість пафосу возвеличення читач натрапляє на емоційну сповідь ліричного героя, оздоблену риторичними окликами і питаннями (які, навіть, створюють піднесену одичну настроєвість), але тут же приперчену і вульгаризмом "біса-чорта" ("Де дістати в біса-чорта / полотняного па-

перу"), який аж ніяк не сприяє високому стилю. Нотки викривального гумору переплітаються зі щирістю і навіть розпачем ліричного героя: *"Бо на все наклали табу! / О, покину я цей табір / і піду в той край далекий, / де панує Гаммурабі, / де літав каліф-лелека. // Бо нема того закону, / щоб на світі не бувало / чаю і синдетикону, / ані навіть ідеалу..."*. Привертає увагу в поезії образ вавилонського царя Гаммурабі. Його закони ліричний герой називає *"мудрими"*, час правління Гаммурабі протиставляє теперішньому, в якому немає свободи слова, *"ані навіть ідеалу"*. Проте, історично постать правителя неоднозначна. Закони Гаммурабі ґрунтувалися не лише на справедливості, а й на кривавій жорстокості. Тому викликає сумніви необхідність піддавати однозначній інтерпретації образ вавилонського правителя, який покликаний відтінити складну епоху терору і Другої світової війни. Промовистою є присвята-звернення на початку твору – *"То UNRRA"* (до Адміністрації ООН). Вона підкреслює протест авторів містифікації проти будь-якого поневолення.

Ключовим образом, який стає предметом псевдооспівування у поетичному творі *"Залізобетонна елегія"* [Клен 1992: 192], виступає *"богорівний залізобетон"*. Про фальшивість пафосу свідчить заголовок, у якому дисонансно поєдналися дві різнорідні ознаки – важкість, утилітарність залізобетону і легкість, тонка мелодійність і піднесеність елегії. Епітет, який означає елегію (*"залізобетонна"*), стає визначальним у побудові твору, в доборі лексико-граматичних засобів і фонічному оздобленні вірша. Прикметною є узуальність строфічної організації (катрени), *"недбалість"* неточних рим (*"мурів"* – *"арматури"*, *"сьогодні"* – *"безодня"*, *"медаллю"* – *"ордалій"* тощо), лексика із мінімальним зарядом поетичності (до прикладу, у першій строфі: *"РозчереПЛені коРобки муРів, / навуТиння здерте риштуванЬ / в макабричних сплетах арматури, / і життя затовчене у тванЬ"*), алітерації *"важких"* звуків (*"РозчеРеплені коРобки муРів"*, *"в макабРичних сплетах аРматури"*, *"над круЖиною / поірЖавленість сталевих грат"*, *"загув бряЖчаннями металю / твого гімну перемоЖний тон"*). Проте, завершується поезія нотками медитативності та журливості, притаманними елегії: *"Але ось кінець – у грузах муки, доспівався твій гучний псалом... / Ах, які падіння ще й розпуки, принесе нам Сатана-Атом!"*. Тут звучать профетичні ноти, які натякають на майбутні екологічні катастрофи (н-д, катастрофа на ЧАЕС). Риси заявленого у заголовкові жанру елегії проступають

саме наприкінці поезії – "оживає" пам'ять жанру (М. Бахтін). Риси елегії – філософичність і мінорність покликані у цьому творі попередити, вберегти людство від катастроф.

Збірка Порфирія Горотака "Дияболічні параболи" наскрізь просякнута мандрівними мотивами. Потяг ліричного героя до мандрівок зумовлений не стільки прагненням до нових знань і пригод (хоч цей чинник також має вагоме значення), скільки бажанням втекти від навколишньої дійсності, яка не дає героєві повної свободи і щастя. Дослідниця містифікації "Порфирій Горотак" Т. Шкарлута якраз у контексті аналізу мотиву мандрів відзначає у збірці ключову опозицію Сходу – Заходу і коментує: "Європа переважно постає як простір, що морально пригнічує, при цьому екзотичні країни Азії наділені казковим флером фантазії, натхнення, вічної свободи" [Шкарлута 2016: 138]. У творах Порфирія Горотака топоси Сходу та інших екзотичних куточків світу постають манливими маяками, до яких прагне ліричний герой. Нерідко назви таких привабливих топосів потрапляють у заголовки творів. Так у поезії "Індестанський гімн" [Клен 1992: 223] номінація жанру поєднується із географічною назвою, яка стає проявником мотиву мандрів. Прикметно, що топонім Індостану не лише обрамлює текст – розпочинає його через заголовок і завершує наприкінці, потрапляючи у сильну позицію. Топонім ще й проходить наскрізно через увесь текст за допомогою такого фонічного прийому як мезостих. Замасковані повтори географічної назви відчитні у таких віршорядках: "*табором десь інде стану*" (повторюється двічі), "*на твердий десь інде стану*", "*паном я десь інде стану*", "*Не піду на Інн до стану*". Топонім набирає рис звукообразу; мрія про краще життя постає не лише в тексті, а й на його фонічному рівні. Жанрові риси гімну, який номінально заявлений у заголовку поезії, виявляють себе в позірному уславленні нового життя ліричного героя у незвіданих краях. Парадоксальність прославлення не приховується від читача – опоетизовується мрія, а не дійсність (на відміну від норм класичного гімну). Більше того – мрія ліричного героя постає не цілісною, не сформованою остаточно. Про це свідчить зміна топосу, метання героя між манливими куточками Сходу і багатообіцяючими землями Південної та Північної Америки: "*Де ж той аргентинський лан, / де оттавські ті майдани? // Може, вирій зацвіте / мені в соняшній Гвіяні <...> і збудую мінарет, / може, в нетрях*

Індостану". Розгубленість, невпевненість ліричного героя підсилюється повтором лексеми "може", уже згадуваної вказівки на невизначеність місця – "десь інде", а також епітетною структурою "незнаному баїтані" ("запроваджу рідний рай / на незнамому баїтані"). Це свідчить, що урочистий гімн прекрасному майбутньому дещо завчасний, адже ліричний герой стоїть на роздоріжжі і все, у чому він упевнений – це небажання залишатися тут, у дійсності, що його оточує: "Як покину я цей край", "З мене тут не буде пан", "Не піду на Інн до стану / наших милих земляків". Навіть, здавалося б, досить впевнена і оптимістична теза "Буде там нам дуже добре" викликає сумнів у досить таки іронічному контексті: "бо там справжнє вар'єте: / на деревах павіани, // жовті леви в чагарях, / довгі гади, хижі кобри. / Хай живе мисливський фах! / Буде там нам дуже добре". Пафос іронічності проймає увесь твір загалом і проступає найбільш показово у таких віршах: "Будуть журні каплуни / у моєї господині <...> то родзинок цілий фунт / на бенкет собі дістану. // Родзинками з кашука / буду кури годувати. / Для собаки, для Жука, / постіль постелю із вати". У тексті яскраво проглядається невідповідність низького стилю високому жанрові, який анонсований у заголовкові. Ця невідповідність підкреслює ту прірву, яка розділяє мрію і реальність. Мрія перетворюється на фантом, позбавлений привабливих ідеалістичних рис. Натомість, залишається лише ілюзія кращого, ситого життя. Достеменно не відомо, яким є остаточний топос для мрії; ліричний герой залишається мріяти. І ці мрії віддають гірчинкою, адже натякають на реалії життя українських митців-емігрантів, для яких жодні манливі світи так і не змогли замінити Батьківщину. Жанр гімну в поезії "Індестанський гімн" зазнає травестування і пародіювання.

Схожий мотив мріяння-мандрів звучить у поезії "Елегія собі" [Клен 1992: 213]. Йому вторять мотиви вигнання і смутку за рідною домівкою: "То кличе знов Ітака / голодного, невзутого, / безродного, забутого / вигнанця Горотака". Жанрова модель цієї поезії вже більше відповідає анонсованому у заголовкові жанру (елегії). Проте, визначити взаємозв'язки між текстом і заголовком твору як еквівалентні не дозволяє іронічний пафос твору – ліричний герой наче б то сам кепкує над своїми невдачами. Як слушно зауважує В. Просалова, у збірці "Дияболічні параболі" відбувається не стільки наслідування жанрових канонів, скільки своєрідне

"пристосування" до них [Просалова 2005: 131]. Таким чином, містифікований автор свідомо не дотримується законів жанру елегії, а лише орієнтується на них. Через несерйозну форму передано серйозний зміст, і саме жанрові риси елегії, що тяжіють над текстом, алюзивно викривають ідейні домінанти.

"Пристосування" до канонів жанру найповніше відбувається в поезіях "Лідійська пісня", "Піяцька пісня", "Архисонет Юрію Кленові", "Острівна балада", "Ляйтенантська містерія". Наближення до жанрової моделі пісні на формальному рівні здійснюється в поезіях "Лідійська пісня" (Клен 1992, 187), "Піяцька пісня" [Клен 1992: 247]. Творам додають музичності ритмічні повтори всередині віршів ("*Ніколи, ніколи, ніколи*", "*Нікому, нікому, нікому*", "*буде, буде по мені...*"), анафори ("*Щоб він лопотів у нестямі, / щоб мій шал затопив береги*"), виразні інверсії ("*Не на острові я Балі*"). Заголовок твору "Архисонет Юрію Кленові" [Клен 1992: 232] містить оказіональну жанрову номінацію ("*архисонет*") і відсилає читача до творчості Юрія Клена, зокрема до його поезії "Лот". Алюзії досить прозорі – як на семантичному (відсилання до літературних фактів із творчості Юрія Клена), так і на архітектонічному рівні (графічне виділення слова "*стовпом*" через вертикальне його написання). Застосування формальних ознак сонета в поезії Порфирія Горотака покликане провести паралелі із творчістю Юрія Клена, відтворити стиль поета. Внутрішні, смислові жанрові риси сонета (вибудовування тріади "теза – антитеза – синтез") у творі відходять на другий план, що ще раз доводить не стільки застосування жанрової моделі, як пристосування до неї.

Зв'язки заголовка і тексту наближаються до еквівалентності у поетичних творах "Острівна балада" (Клен 1992, 189) і "Ляйтенантська містерія" [Клен 1992: 249]. Останній із названих творів має підзаголовок "*балада*". Дивовижним чином у ньому поєднуються риси як балади, так і містерії: ліро-епічність, напружений, драматичний сюжет, значна роль фантастичних елементів, розгорнена система персонажів. Так само містичністю, таємничістю пройнята "Острівна балада". Часті риторичні оклики і питання посилюють ліричний струмінь оповіді й драматизм сюжету. Привертає увагу наративна композиція поетичного твору – оповідь організована у формі діалогу двох закоханих. Причому в дівочому образі вгадується (але не назива-

ється прямо) істота містична (можливо русалка, сирена чи й сама Діва Рейну – Лорелея). Архетипний образ таємничої дівки, романтичний пафос, а також вказівка на жанр у заголовкові актуалізують інтертекстуальне поле твору, роблять проекцію на творчі здобутки німецьких романтиків.

Отже, взаємозв'язки між заголовковим комплексом і текстами збірки "Дияболічні параболи" Порфирія Горотака тісно поєднані із жанровим аспектом. Номінація жанрів у заголовках впливає на формування читацького горизонту очікувань, орієнтує реципієнта на певну жанрову модель. Однак, саме явище літературної містифікації робить ідейно-змістовий пласт збірки Порфирія Горотака неоднозначним. Назва кожного твору продовжує гру з читачем, призводить до обману його очікувань. Між анонсованим у заголовкові жанром і жанровими рисами твору виникають складні зв'язки, серед яких можна виокремити три тенденції: травестування жанру, "приспосовання" до канонів жанру і взаємозв'язки, що наближаються до еквівалентності. Переважно номінація жанру у заголовкові створює жанровий симулякр, заснований на прийомі травестування жанру, перелицьованні його основних рис, пародіюванні. Разом із тим, травестована жанрова модель твору зберігає окремі риси класичного жанрового канону (спрацьовує "пам'ять жанру"). Зіштовхування прийому травестування і наслідування жанру створює ефект несподіванки й одивнення, що спонукає читача заглибитися у підтекст твору. Через іронічний пафос і застосування елементів низького стилю у творах з ознаками "високих" жанрів втілюється прийом "приспосовання" до канонів жанру. Зв'язки еквівалентності між заголовком, що містить номінацію жанру, і текстом – явище рідкісне. Це пояснюється приналежністю текстів збірки до літературної містифікації, яка сприяє смисловій багатозаровості і неоднозначності.

ЛІТЕРАТУРА

- Арнольд, И. *Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста*. «Иностранные языки в школе», 1978, № 4, с. 23–31.
- Біляшевич, Р. *Поліфонічні форми в українській художній літературі першої половини ХХ ст.* «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство», 2013, вип. 38, с. 266–275.

- Блисковский, З. Муки заголовка, Москва, 1972.
- Грицюк, Л. *Образно-семантический підхід до класифікації заголовків*, «Мовознавство» 1992, № 2, с. 51–56.
- Иванова, О. *Структура полифонической композиции и ее реализация в художественном тексте*, «Вестник КемГУКИ. Культурология», 2016, вып. 36, с. 108–114.
- Иванова, С. Языковые особенности поэтического заголовка (на материале русского и английского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук, Ульяновск 2006.
- Клен Ю. Твори: у 4-х т. Т. 1. Нью-Йорк 1992.
- Кожина Н. *Заглавие художественного произведения: онтология, функции, параметры типологии*, в: Проблемы структурной лингвистики: сб. научн. Трудов, Москва 1988, с. 167–183.
- Кржижановский, С. *Пьеса и ее заглавие*. «Новое литературное обозрение: Теория и история литературы, критика и библиография», 2001, № 52, с. 207–208.
- Мержвинський, В. *Поетика заголовків драматичних творів Лесі Українки*. «Слово і час», 2007, № 2, с. 32–40.
- Просалова, В. *Текст у світі текстів Празької літературної школи: монографія*. Донецьк 2005.
- Рижкова, С. *Роль та функції заголовку в художніх творах (на матеріалі англійської та німецької художньої літератури)*, «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія», 2014, № 10, т. 2, с. 38–40.
- Шкарлута, Т. Містифікація "Порфирій Горотак" в еміграційному літературному процесі 1940-х років. Дис. ... канд. філол. Наук, Київ 2016.

CONCEPTUAL METAPHORS IN INTERNET ARTICLES CONCERNING CLIMATE CHANGE – A CASE STUDY

Marta KWAŚNIEWSKA

Doctoral student, Jan Kochanowski University in Kielce, POLAND

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.02

This paper investigates conceptual metaphors occurring in internet articles. Conceptual metaphors are comprehended as conceptualizing certain entities (target domain) in terms of other entities (source domain). The article focuses on the employment of the metaphors and their possible influence on the recipients of the texts. The material used consists of two articles published on a website “Sustainability Times”, addressing the problem of climate change and its consequences.

Key words: *conceptual metaphor, internet articles, climate change.*

У статті проаналізовано концептуальні метафори, що використовуються в інтернет-статтях. Концептуальні метафори тут розглядаються як сприйняття знань про певні явища (цільову область) через знання про інші (вихідну область). У роботі досліджено, як використання метафор впливає на рецепцію тексту. Матеріалом дослідження послужили дві, розміщені на веб-сайті "Sustainability Times" і стосується змін клімату, а також їх наслідків.

Ключові слова: *концептуальна метафора, інтернет-стаття, зміна клімату.*

Niniejszy artykuł analizuje metafory konceptualne występujące w języku używanym w artykułach internetowych. Metafory konceptualne są tu rozważane jako postrzeganie wiedzy o pewnych rzeczach (domeny docelowej) poprzez wiedzę o innych rzeczach (domenę wyjściowej). Praca ta bada w jaki sposób wykorzystanie wspomnianych metafor rzutuje na odbiór danego tekstu. Materiał badawczy składa się z dwóch artykułów zamieszczonych na stronie internetowej „Sustainability Times” i traktuje o zmianie klimatu, a także o konsekwencjach z nią związanych.

Słowa kluczowe: *metafora konceptualna, artykuły internetowa, zmiana klimatu.*

Introduction

Nowadays, global warming and climate change are widely discussed on various media platforms, including press and internet articles, news, and lectures. In this paper, I

want to focus on web pages, as they are accessible to many people and the information contained within them is not only easy to find but also frequently imposed on the Internet user. The person may not look for the articles consciously, but they appear anyway via the diversified algorithms of certain websites.

In this paper, I will consider a few articles, published over the span of the last few months, on the website called *Sustainability Times*. The website mentioned provides its readers with news, debate, and analysis of the sustainability in a broad sense. Among the most frequent topics on this website are: sustainable business and industry, sustainable development, environmental protection and the global fight against climate change. The topic of climate change is a widely discussed issue, not only in the internet articles but also in press, television, radio or political debates. There are a few papers analyzing this problem on a larger scale, for example a study carried out by Skinnemoen (2009). The author compiled a corpus consisting of almost 100.000 words and on this basis he demonstrated the employment of various conceptual metaphors concerning climate change, for instance CLIMATE CHANGE IS MOVEMENT, THE EARTH IS A GREENHOUSE or ENVIRONMENTALISM IS WAR. All of them occurred in different text and were analyzed as reoccurring patterns. This paper however focuses only on two internet articles, employing qualitative analysis.

While analyzing the articles from the website mentioned, the main focus of my attention was the employment of the conceptual metaphors in the text, as they are considered as a powerful tool of manipulation (Lakoff and Johnson 1980) and influence on the recipients. Without a doubt, it is not the only tool of creating an influence that may be noticed in articles. Bednarek (2005) lists many others, as for instance, the picture chosen and the framing of it, or cutting and pasting specific quotations, depending on the desirable context. However, in this case, I will focus mainly on the conceptual metaphors. The way in which the conceptual metaphors establish their influence upon the recipients is not always straightforward. In fact, in the majority of cases, they are employed unconsciously by default. Nevertheless, the unconscious employment of the conceptual metaphors in the press articles is debatable, as journalists usually possess high linguistic competences and may alter the text in such a way that it will impact the readers' minds in the expected fashion (Steen 2015).

Conceptual Metaphor

As stated by Reddy (1979), metaphors are omnipresent in our everyday communication and reflect our conceptualization of the world. Consequently, they may alter our conceptualization or affect it various ways. Reddy (1979) investigated the metaphors in the form of a conduit metaphor where abstract concepts, such as feelings, thoughts or intentions are inserted into containers, such as words or phrases. The recipients are to extract the information from a given container. This idea was later developed by Lakoff and Johnson (1980) who argued that metaphors. Although not always consciously, are reflected in various ways in our everyday communication. One of their main examples is the conceptual metaphor ARGUMENT IS A WAR, reinforced by many examples of its linguistics expressions, for instance:

“Your claims are *indefensible*
He *attacked every weak* point in my argument. His criticism were *right on target*.
I’ve never *won* an argument with him.” (Lakoff, Johnson 1980)

In considering these examples it can be perceived that not all of these expressions are used intentionally. It is not a literary measure but evidence of the mind perceiving arguments as war. A person in an argument may win or lose, the interlocutor is perceived as an enemy and the claims are entities which need to be defended.

Considering the previous example, one may notice the emerging structure of a conceptual metaphor. There are three main types of conceptual metaphors, as noted by Kövecses (2010): structural, orientational and ontological. However, in this paper, I will focus on structural metaphors. Such metaphors are composed of two components, namely the source and target domain, where the source domain is employed to express the notions of the target domain. The target domain most frequently entails more abstract notions, such as love, death or time, whereas the source domain is usually concerned with everyday concepts, such as human body, machines or sports. In the example above, LOVE is the target domain and WAR is the source domain.

Conceptual metaphors, as previously mentioned, may be a powerful tool of influencing the readers’ subconsciousness. The effect may be obtained by employing the metaphors in such a way, that they highlight or hinder particular aspects of a given situation (Kövecses 2010: 91). An excellent example of taking advantage of the connotations of a particular metaphor is the comparison of perceiving an argument as war

or as a game. In the first case, an interlocutor in the discussion is perceived as an enemy and the primary goal of the discussion (war) is not to have the better arguments (weapons) but to defeat the opponent at all cost. In the case of the metaphor ARGUMENT IS A GAME, the attitude towards the interlocutor is not so aggressive, it is more oriented towards entertainment and the outcome is not as much important. It is all about the process. However, the attitude towards the source domain might be ambiguous, as noted by Ritchie (2003), who suggested that metaphors may be subjected to multiple interpretations and may lead to occurrences of miscommunication.

Text 1: “Closing out 2018 with a climate wake-up call”

The first article presented in this paper is titled “Closing out 2018 with a climate wake-up call” by Tim Yeo and was published in December 26th, 2018 on the website introduced in the paragraphs above. While perorating the most environmentally significant information of the last year and forecasting the possible environmental changes for the up-coming year, the author of the article employs a variety of dramatic language. Let us consider a few examples from the article.

- (1) a change which will have *grave consequences for humanity*
- (2) global emissions have *resumed their upward trend*
- (3) it is more urgent than ever to recognise nuclear energy as an essential part of the world’s *response to climate change*
- (4) decision to phase out nuclear has *jeopardised* its energy security, *wrecked* its chances of reaching its 2020 emissions reduction targets and *damaged* air quality in its cities
- (5) a lack of policy clarity [...] is *holding back* investment in new nuclear capacity
- (6) The EU’s ambitious vision of becoming *climate neutral* by 2050

The examples presented above, indicate that climate change in this article is perceived as an enemy or a predator to the humankind. The phrases like *grave consequences*, which were employed in the article suggest the danger caused by the enemy, namely climate change, and its ruthlessness. It is not a type of enemy with whom it is possible to negotiate. Although in the article there is a mention of *the world’s response to climate change*, it is not a response in a sense of a discussion but rather in a sense of a backfire, as in a battle or war. There are many more instances of the vocabulary from the domain of battle/war employed in the article. Words such as *jeopardise*, *wrecked*

or *damaged* clearly indicate the tensions between the parties, as well as a predator and a victim.

Furthermore, in this case of the conceptual metaphor, people are not presented as the opposing side in the war, but they are represented or they employ nuclear energy as their defender. In the end, there are two opponents in the war presented in the article, namely climate change, and nuclear energy. Failing to employ the nuclear power equals deterioration of human living conditions and losing the power over possible future challenges, as for instance energy shortages. Consequently, the well-being of the humankind is dependent on nuclear energy.

Whilst considering the examples extracted from the first article, it may be concluded that the conceptual metaphor used here might be identified/labeled as CLIMATE CHANGE IS AN ENEMY AT WAR and NUCLEAR ENERGY IS A DEFENDER. The target domain of climate change is expressed via the employment of the source domain which is an enemy at war or a battle. However, this enemy is not an entity with whom it is impossible to reason. There is a way to have an exchange with climate change (*response*) and there is an option of becoming *neutral* towards it. On the opposing side, nuclear energy is portrayed as the defender of people and provider of their well-being.

Text 2: “Climate change is making ocean waves stronger”

The second article which was chosen to be presented here is the one entitled “Climate change is making ocean waves stronger” by Daniel T. Cross, which was published on the website on January 19, 2019. This article focuses on a study examining the correlation between climate change, and more specifically warming of the water surface temperatures, and the increase in the intensity of the ocean waves. This increase is perceived as the first global signal of the consequences of climate change in the wave climate patterns. To talk about this issue, the author employs a variety of dramatic vocabulary, and, as in the previous article, much of the vocabulary used here is connected with the domain of war. However, this portrayal of climate change is not equivalent to the previous one. In this case, climate change is not the direct enemy or a predator to the humankind. The following examples, extracted from the aforementioned article, position the climate change in a particular way.

- (7) Climate change *is making ocean waves stronger*
- (8) Climate change *is set to wreak havoc worldwide with dramatic changes in weather patterns*

Considering these examples one may notice that climate change is not the direct cause of people's misfortunes. In fact, it may be perceived as a military strategist or a puppeteer whose job is to direct its soldiers or puppets to do whatever is intended by the master. What is more, the word *make* in the example (7) is usually perceived rather negatively, as in *compel*. The person who is made to do something is usually not eager to do so. Furthermore, the example (8) presents the dramatic changes in weather pattern, here they are changes in waves intensity, as a means of destroying the planet. Hence, one may perceive these changes as a weapon in the hands of the enemy at war or in a battle. Certainly, there is more evidence in the text for presenting the changes as a weapon against the humankind and the planet itself and it is manifested by the employment of a vocabulary which clearly indicated the domain of war/battle.

- (9) Storms will get more frequent and *severe*
- (10) Ocean waves, too, will get more *destructive*
- (11) *battering* waves

Considering these instances, it is evident, that the waves, and by extension, one of the consequences of climate change, are presented as a weapon or a soldier of climate change. It has qualities of causing serious damage and being dangerous to humans. Another approach is presented in the following examples from the article:

- (12) *mitigate* the ocean's *impacts*
- (13) Ocean waves *determine* where people build infrastructure
- (14) [people] *require protection* through coastal defenses
- (15) Sea level rise will further *aggravate* these effects by allowing more wave energy to *reach* shoreward

Here one may perceive that the degree of the destruction caused by the ocean waves is dependent on the territory they are able to reach. Again, in this case, the waves may be perceived as soldiers who try to extend their territory or a weapon which is used to cause extensive destruction. In both cases, people are trying to limit the destruction through various ways, one of which is to build a physical shield in a place which is suspected to be under attack in the future.

Taking all these examples into consideration, one may notice an emerging conceptual metaphor: CONSEQUENCES OF CLIMATE CHANGE ARE WEAPONS.

As explained in the paragraphs above, the consequences of climate change (here stronger ocean waves), are portrayed as weapons of climate change. The consequences are a part of the target domain, whereas weapons represent the source domain. They are used to attack the enemy, in this case, humankind. They are dangerous and cause destruction. People need to have a kind of shield to protect themselves from them.

Conclusions

In this paper, I examined the linguistic expressions of conceptual metaphors employed in two articles published on a website *Sustainability Times*. Both of the articles were concerned with climate change and its consequences. The first article exhibited climate change as the main enemy and the cause for people to present their countermove, which is nuclear power. In the second article, climate change is represented by one of its consequences, stronger ocean waves, underlining its significance and power for which people need to prepare. However, such presentation of the problem is not merely a matter of stylists or creativity of the author. The articles portray a certain vision of the problem which may affect the readers' consideration of a given problem.

The first article presented a vision which one may describe as more positive. Climate change is portrayed as a threat but a one that may be relatively easily neutralized via the employment and development of nuclear energy. The text suggests that the size of the damage is highly dependent on the people. It is their decision of whether to take advantage of nuclear energy or to deteriorate the situation. The author clearly believes that there is only one just decision. Though the text makes it sound like people are free to choose, the vision of nuclear energy is certainly presented as positive and desired whereas the usage of coal leads to disastrous consequences.

Although in the first article there was a way of fighting back or neutralizing the problem presented, in the second article analyzed here there was no such way made available to the knowledge of the reader. It may be perceived as causing concern, as people are only able to limit the destruction. What is more, there is an even more ominous threat emerging in between the lines of the article – ocean waves becoming stronger and more devastating is only the first weapon of the climate change, as put by the author. This is a clear indicator that people may expect more of such threats and there is no solution proposed by the author which may discourage the reader from taking action.

The significance of different portrayals of a problem stems from their discursive strategies. By describing the problem as an entity which is gradually forcing itself on the recipient's territory, the author may exert a powerful impact on the reader and therefore influence his or her world view. On the other hand, the author portraying the problem as distant and irrelevant, might have an opposite effect.

BIBLIOGRAPHY

- Bednarek, M.A. *Construing the world: conceptual metaphors and event-construal in news stories*, "Metaphorik.de", 2005, nr 9, pp. 6–32.
- Kövecses, Z. *Metaphor. A practical introduction*, 2nd ed., New York 2010.
- Lakoff, G; Johnson, M. *Metaphors we live by*. Chicago 1980.
- Reddy, M.J. *The Conduit Metaphor – A Case of Frame Conflict in Our Language about Language*, in Andrew Ortony (ed.): *Metaphor and Thought*: Cambridge University Press, 1979, pp. 284–324.
- Ritchie, D. *"ARGUMENT IS WAR" – Or is it a Game of Chess? Multiple Meanings in the Analysis of Implicit Metaphors*, "Metaphor and Symbol", 2003, nr 18 (2), pp. 125–146.
- Skinnemoen, J. *Metaphors in Climate Change Discourse*, Oslo 2009.

PRIMARY SOURCES

- Cross, D.T. *Climate Change Is Making Ocean Waves Stronger*, "Sustainability Times", 18 Jan. 2019, www.sustainability-times.com/environmental-protection/climate-change-is-making-ocean-waves-stronger/.
- Yeo, T. *Closing out 2018 with a Climate Wake-up Call*, "Sustainability Times", 26 Dec. 2018, www.sustainability-times.com/expert-opinions/closing-out-2018-with-a-climate-wake-up-call/.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ И ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИХ СТРАТЕГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ

Галина ДИДУК-СТУПЬЯК

Кандидат педагогических наук, доцент Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка, УКРАИНА

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.03

The article deals with the theoretical basis of the strategic methods of Ukrainian learning in the process of the innovative technology realisation “Different approaches interaction”. The position of the strategy in linguodidactics and linguomethods paying attention to the investigations in the branch of cognitive psychology is found out. The aim of the strategy in the process of the linguistic material studying at the basic school is stated. The work of the linguodidactic system at the fifth form using the investigated strategies and technologies “Different approaches interaction” is described. The approaches to the understanding of learning strategies in language acquisition are analyzed in the article. The author highlights a range of features of the studied phenomenon, and gives a list of factors that influence the formation of effective learning strategies in the process of mastering a language communicative competence by the students.

Key words: *learning strategies, macrotechnique, innovative technologies, different approaches interaction, autochthonous text, cognitive psychology.*

У статті розглядаються методологічні аспекти комунікативно-лінгводидактичних стратегій вивчення української мови при використанні інноваційної макротехнології «Інтеракція рзновидових підходів». Розкрито положення навчальної стратегії в лінгводидактиці на базі досліджень когнітивної психології, а також мета навчальної стратегії в процесі вивчення мовного матеріалу в основній школі. В роботі запропонована лінгводидактична система, в якій використовуються аналізовані навчальні стратегії в процесі використання лінгвометодичної макротехнології «Інтеракція різновидових підходів до вивчення української мови».

Ключові слова: *навчальні стратегії, макротехнології, інноваційні технології, інтеракція різновидових підходів, автохтонний текст, когнітивна психологія.*

Artykuł omawia aspekty metodologiczne strategii komunikacyjno-językowo-dydaktycznych do nauki języka ukraińskiego przy użyciu innowacyjnej makrotechnologii „Interakcja różnych rodzajów podejść”. Ujawniono zapisy strategii edukacyjnej w zakresie lingwistyki opartej na badaniach psychologii poznawczej, a także cel strategii edukacyjnej w procesie studiowania materiałów językowych w szkole podstawowej. Proponowany jest system językowo-dydaktyczny, w którym analizowane strategie edukacyjne są wykorzystywane w procesie stosowania makro-technologii lingwistyczno-metodologicznej „Interakcja różnych podejść do nauki języka ukraińskiego”.

Słowa kluczowe: *strategie edukacyjne, makrotechnologia, innowacyjne technologie, interakcja różnych rodzajów podejść, tekst autochtoniczny, psychologia poznawcza.*

Постановка проблемы

Модернизация системы обучения языкам требует новых исследований в этой области. Современная когнитивная лингвистика и глотодидактика всё чаще используют так называемые «стратегии обучения». На уроках языка активно применяются стратегические методики. Понятие «learning strategies» является базовым для педагогов в США, Англии и странах Европы. Сегодняшние психолингвистика и педагогическая психология больше внимания уделяют стратегическим концепциям, касающимся процессов пользования языком. Довольно распространёнными в педагогической психологии является поведенческий подход к дифференциации стратегии (Дж. Нисбет), в русле которого деятельность учащихся рассматривается по процессуальным характеристикам решения учебной задачи, и коммуникативный подход, при котором стратегии является организационным средством коммуникации (Д. Миллер, А. Залевская, Н. Формановская, Н.W. Seliger, М. O'Malley, А.U. Chamot, А. Wenden, М. Vilke Vrhovac) [см. Vrhovac 1999]. Свои концептуальные видения стратегий в когнитивистике, которыми мы пользуемся в лингвометодике вывели Т. ван Дейк, Р. Эллис, М. O'Malley, J. Rubin, E. Tarone. Выделение учебных стратегий как направления исследования произошло в середине 80-х годов XX ст. и засвидетельствовало важность сознательного отношения к учебному процессу и к учебным действиям.

Анализ последних исследований и публикаций

Ознакомившись с исследованиями по этой проблеме украинских учёных Ю. Романенко [Романенко 2006], Л. Скуративского [Скуратівський 2005], А. Любашенко [Любашенко 2008] нами было выяснено, что понятие «стратегия» в лингводидактике недостаточно чётко обосновано. Чаще всего термин «учебная стратегия» понимается как индивидуальный стиль обучения, коммуникативно-синтетические или интеллектуально-аналитические способы усвоения видов речи (Дж. Каспер, Т. Роджерс). Мы наткнулись на проблему далеко неоднозначного понимания и разъяснения термина «стратегия». Это понятие впервые было употреблено применительно к описанию определенных психологических действий Дж. Брунером в 1977 году, который предложил использовать его для презентации восприятия ин-

формации как процесса категоризации на основе выделенных признаков и объяснения психологических явлений, например, психических процессов восприятия, формирования понятий в сознании человека.

С годами стратегии из психологических перешли в систему лингвокогнитивных явлений, ученые-психолингвисты и языковеды E. Bialystok, P. Cuyr, C. Faerch, G. Kasper, M. O'Malley распределили на когнитивные, метакогнитивные и социо-аффективные. Со временем этой научной проблемой стали интересоваться педагоги. Мы выяснили, что термин «стратегия» начали использовать для любой организованной последовательности целенаправленных действий, выполненных для достижения результатов учебной деятельности.

Стратегия в научных публикациях Т. ван Дейка, А-В. Jelič (1999) манифестирует субъективное отношение индивидуума к выбору действия, которое следует реализовать сознательно [Jelič 1999: 181].

Попытку разработать целостную стратегическую концепцию, которой может пользоваться лингводидактика, осуществили М. O'Malley, J. Rubin, Р. Оксфорд. Сам Р. Оксфорд разработал классификацию стратегий, которые способствуют развитию коммуникативной компетенции человека.

Психологи Г. Ейгер и И. Раппопорт рассматривали стратегии как отдельную предметную область методики обучения иностранному языку. В украинской методике мы не нашли четкого обоснования этому термину. Не определяется это понятие и в многочисленной лингводидактической и методической справочной продукции. Соглашаемся с рассуждением А. Любашенко, что были предприняты попытки описать прямо или опосредствованно отдельные стратегии обучения украинского языка в школе, хотя сам термин в то время не использовался [Романенко 2006: 17].

По нашему мнению, наиболее приближенными к общепринятым соображениям о стратегии обучения в Европе и Америке есть исследования Л. Скуративского [Скуратівський 2005: 3], который анализирует классификации мыслительных приемов, что, по существу, по данным когнитивистики, номинируется зарубежом как стратегии. Так, хорватские учёные-дидакты Jelič Andrea-Beata [Jelič 1999], Vrhovac Ivonne [Vrhovac 1999] предлагают формировать такие стратегии учения:

повторение, обработка, организация, каждая из которых делится на базовые (простые и сложные), а также стратегии отслеживания усвоенного материала, аффективные и мотивационные стратегии.

Известно, что мышление и речь неразрывно связанные между собой психические процессы. Отсюда следует тезис о закономерности последствий мыслительного развития для формирования основ совершенствования речи учащихся.

Считаем, что наиболее благоприятный для этого период – изучение систематического курса украинского языка в 5-9 классах.

В действующей программе (2013 г.) чётко прописана деятельностная (стратегическая) содержательная линия, основное назначение которой состоит в определении процессуального учебного содержания, рассмотренного нами выше, а также в разностороннем совершенствовании интеллекта школьников путем целенаправленного использования при изучении украинского языка разнообразных упражнений и задач, которые предусматривают формирование умений учиться. Именно низкий уровень общеучебных умений (стратегий), как установили известные дидакты и методисты, стал основной причиной неуспеваемости большинства учащихся средних и старших классов.

Отсюда вытекает **актуальность** и **тема** нашей научной разведки, которую мы хотим осветить сквозь призму интеракции разновидовых подходов к обучению языка. Поэтому **целью статьи** является анализ теоретических положений о лингводидактических стратегиях обучения языка в общем и украинского языка конкретно с опорой на инновационную лингвометодическую макротехнологию «Интеракция разновидовых подходов к изучению украинского языка», содержание которой показано на конкретном методическом материале, и которая прошла апробацию в сельских и городских общеобразовательных учебных заведениях Украины.

Изложение основного материала исследования

Для освещения реализации стратегий учения на уроках украинского языка рассмотрим её сущность. Во-первых, в её основу положены пять наиболее активно применяемых в учебном процессе новых подходов. К ним мы относим: лично-

ориентированный, коммуникативно-деятельностный, дискурсно- текстоцентрический, компетентностный, социокультурный.

С целью создания условий для развертывания учебного процесса в экспериментальных классах была предложена система работы в группах, в которых отражены характеристики реальных процессов и явлений, которые существуют в концепт-положениях интерактивных технологий в сочетании с личностно ориентированным, коммуникативно-деятельностным, дискурсно- текстоцентрическим, компетентностным, социокультурным подходами к изучению языковых явлений во взаимоотношении четырёх видов речевой деятельности.

Интеракцию разнотипных подходов, во главе которой задекларирована личностно ориентированная парадигма обучения украинского языка как родного и как государственного, следует воплощать за счет постепенного усвоения школьниками системы грамматических понятий, различных видов речевой деятельности, информации об особенностях текстов разных типов и жанров, стилей речи, морально-этических норм украинского народа и народов мира с применением общепознавательных, организационно-контрольных, творческих и эстетико-этических лингводидактических стратегий. Мы считаем, что под термином «учебные стратегии» следует понимать дидактические процедуры, общеучебные умения и навыки, которые способствуют эффективной активности изучения материала; помогают в формировании прагматикона школьников, а также приучают их к самостоятельной учебно-познавательной деятельности.

В процессе, организованного с помощью коммуникативно-ситуативных, лингвостилистических, когнитивно-креативных заданий и упражнений, реализуется интеракция (взаимодействие) личностно ориентированного подхода с социокультурным, дискурсно-текстоцентрическим, коммуникативно-деятельностным, компетентностным аспектами восприятия и воспроизведения разножанровых и разностилевых связных высказываний учеников. Осмысливая интересные по содержанию и колоритно богатые на ментальные речевые средства автохтонные (гр. *autochtones* – возникший, зародившийся в данной стране, коренной) [The Free Dictionary] тексты, дети духовно обогащаются, учатся аналитически мыслить, используя определенные когнитивные и социо-аффективные стратегии. При этом

формируется их самосознание. Важным для интеракции разновидовых подходов является использование и целого комплекса учебных стратегий (метакогнитивных, когнитивных, социально-аффективных, а также прямых и непрямых: стратегий запоминания, познавательных и компенсаторных); интерактивных форм, методов, приемов и средств обучения. Их разнообразие обусловлено методическими этапами различнотиповых уроков: презентацией языкового материала, объяснением учителя; организацией самостоятельного поиска учащихся; осмыслением новых культурно-речевых явлений путем мыслительных операций (анализа, синтеза, сравнения, обобщения), проведением культурно-речевых тренингов; использованием усвоенного материала в процессе построения собственных высказываний и их экстраполяции. Учитывая названные этапы, предлагаем использовать следующую таксономию методов и приемов реализации указанной макротехнологии на уроках украинского языка: беседа (подготовительная, уведомительная, репродуктивная, эвристическая, обобщающая, катехизисная) метод рассказа (объяснение), усного высказывания, работы с учебником, со справочной литературой, методы наблюдения, трансформации, редактирования, перевода, конструирования, реконструирования, интервью, диалога, диспута, дискуссии, приёмы стилистического анализа; языкового этюда; речевой зарисовки и т.д..

Формирующий эксперимент показал, что весь учебно-воспитательный процесс следует подчинять отношению к ученику как интересному, желаемому собеседнику и неповторимой личности. Этому будет способствовать прежде дифференциация еще не совсем традиционных для отечественной методики подходов к организации учебного пространства на уроках языка. Важно для формирования учебно-стратегической компетентности использовать макротехнологию «Интеракция разновидовых подходов», которая разнообразит обучение на уроках украинского языка. Для этого мы предлагаем использовать различные интерактивные методы и приёмы, которые взаимосвязаны с лингводидактическими стратегиями, и помогают организовать и развернуть субъект-субъектное взаимодействие между участниками образовательной программы с применением различных форм, методов и приемов учебно-воспитательной работы, а именно: 1) ролевой игры, 2) групповой дискуссии, 3) работы в малых группах, 4) креативно-творческих заданий 5) мозговой атаки, 6) интерактивной мини-лекции, 7) коллажа, 8) рефлексивных

комментариев, 9) поучительных историй, ярких речевых метафор, сказочных рассказов, 10) речевых, лингвостилистических, ситуативно-коммуникативных, имитационных, исследовательских, когнитивных заданий и упражнений.

Вышеуказанные лингводидактические стратегии и интерактивные формы и методы обучения, которые входят в макротехнологию «Интеракция различных подходов» и являются переменными в зависимости от типа, темы, цели и класса обучения, позволяют задействовать не только сознание ученика, но и чувства, эмоции, интуицию, волевые качества, то есть привлекают к процессу обучения целостную психику личности.

Наша новая методика предполагает активное использование возможностей так называемого периферического зрения, благодаря которому человек воспринимает значительный объем информации. Поэтому на стене следует периодически вывешивать схемы, таблицы, интересные сообщения, стенгазеты разного воспитательного направления, которые изготавливают ученики собственноручно, и которые являются своего рода действенными лингводидактическими стратегиями, имеют значительное влияние на культурно-речевое развитие и духовно-эстетическое воспитание школьников основной школы.

Наше исследование показало, что использование учебных (или лингводидактических) стратегий будет результативным, если учитывать следующие факторы, указанные известным американским учёным Р.Оксфордом: а) учебная стратегия должна соответственно соотноситься со заданием; б) учебная стратегия адекватно отвечает нужному стилю обучения конкретного ученика; в) ученик использует учебную стратегию эффективно, связывая её с другими необходимыми стратегиями [Oxford 1990: 8]. Стратегии, которые отвечают этим условиям, улучшают процесс учёбы, делают его интересным, приятным, самостоятельным и запоминающимся. Вместе с тем лингводидактические стратегии рассматриваются нами как саморегулятивные средства, которые нацелены на достижение и развитие коммуникативной компетентности учащихся.

Заклученне

Таким образом, злободневная в лингводидактике проблема стратегической реализации инновационной макротехнологии «Интеракция разнотипных подходов», в основе которой рассматриваются такие подходы, как компетентностный, дискурсно-текстоцентрический, коммуникативно-деятельностный и личностно ориентированный и которые в своем взаимодействии и в совокупности с рассмотренными лингводидактическими (учебными) стратегиями помогают повысить эффективность урока, указывает на необходимость внедрения экспериментальной методики в живую практику общеобразовательных учебных заведений с последующим ее совершенствованием и глубоким исследованием.

Все указанные выше лингводидактические стратегии, интерактивные формы и методы обучения дают возможность наблюдать, как у учащихся основной школы постепенно развивается активная позиция высококультурной украиноязычной личности, формируется сознательное, аналитическое, критическое, сравнительное, эмотивное, мотивированное отношение к предмету изучения в практической речевой деятельности во всех её видах.

Полученные нами результаты указывают на необходимость дальнейших теоретических и практических исследований заявленной проблемы, в чём и видим перспективу следующих научных поисков.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексюк, А. Загальні методи навчання в школі, Київ 1981.
- Любашенко, О. В. Лінгводидактичні стратегії навчання української мови студентів неспеціальних факультетів вищих навчальних закладів: автореф. дис. ... докт. пед. наук, Київ 2008.
- Романенко, Ю. О. Засвоєння учнями старших класів комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами предметів гуманітарного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук, Київ 2006.
- Савченко, О. Дидактика в початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів, Київ 1999.
- Скуратівський, Л. В. *Стратегії формування мислення учнів як чинника мовленнєвого розвитку*, “Дивослово”, 2005, № 6, с. 2–6.
- Талызина, Н. Формирование познавательной деятельности младших школьников, Москва 1988.
- Vrhovac, Ivonne. *Nastravnikowo ponašanje i strategije učenja*, “Strani jezici”, 1999, XXVIII, № 3-4, pp. 169–176.

Jelič, A.-B. *Strategije učenja i nastava stranih jezika*, “Strani jezici”, 1999, XXVIII, № 3-4, pp.177–190.

Oxford, R. *Language learning strategies: What every teacher should know*. Boston 1990.
The Free Dictionary, URL: <http://www.thefreedictionary.com/autochthony>.

«HOMO SAPIENS» vs «ἌΝΘΡΩΠΟΣ ΓΡΑΠΤΩΣ»

Александр ГЛОТОВ

Доктор филологических наук, профессор Кременецкой областной гуманитарно-педагогической академии имени Т.Г.Шевченко, УКРАИНА

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.04

The social status of an author of literary works as a kind of a parallel, fictional reality is the obvious exception in the paradigm of the social roles of any society. Regardless of the time and the place of the literary process, literary works themselves serve primarily as an object for moral, psychological, and aesthetic reflections. Most of the existing pedagogical concepts consider literature precisely as a springboard for didactic, and first of all educational, work. However, the dominant idea of education has always been the achievement of success in life. And here a glaring contradiction between the didactic credo of the “reasonable person” (homo sapiens) and the actual position of the “writing person” (ἄνθρωπου γραπτῶ) arises. Most of the writers, from ancient times to modern times, were not a model of morality, did not achieve financial success, and did not even strive for it. The list of the dramatic fates of Aesop, Ovid, Byron, Boccaccio, Villon, Voltaire, Verlaine, Hoffmann, Pushkin, Dostoevsky and many other classics of the world literature evokes the idea that the writers, creating an ethical and aesthetic ideal, lived their own biography obviously contrary to what was written. A comparative analysis of the historical and literary material confirms that even the examples of relatively prosperous writers’ biographies (Virgil, Horace, Goethe) paradoxically accompany the idea that “human well-being” is rather contraindicated for a creative person, a “writing person”.

Keywords: *literature, author, social status.*

Соціальний статус учасника літературних творів як якоїсь паралельної, вигаданої дійсності є очевидним винятком в парадигмі соціальних ролей будь-якого суспільства. Незалежно від часу і місця літературного процесу самі твори літератури служать перш за все об'єктом для моральних, психологічних і естетичних рефлексій. Більшість існуючих педагогічних концепцій розглядає літературу саме як плацдарм для дидактичної, перш за все – виховної, роботи. Разом з тим домінуючою ідеєю виховання завжди було досягнення життєвого успіху. І тут виникає кричуща суперечність між дидактичним кредо «людини розумної» (homo sapiens) і фактичним становищем «людини, яка пише» (ἄνθρωπος γραπτῶς). Більшість письменників, з античних часів до сучасності не були зразком моральності, не досягали матеріального успіху, більш того – і не прагнули до цього. Перелік драматичних доль Езопа, Овідія, Байрона, Боккаччо, Війона, Вольтера, Верлена, Гофмана, Пушкіна, Достоєвського і багатьох інших класиків світової літератури викликає думку про те, що літератори, створюючи етичний і естетичний ідеал, свою власну біографію очевидним чином проживали всупереч написаному. Порівняльний аналіз історико-літературного матеріалу підтверджує, що навіть приклади відносно благополучних письмен-

ницьких життєписів (Вергілій, Горацій, Гете) парадоксальним чином підтверджують ідею того, що творчої особистості, «людині авторові» житейська благополуччя швидше противказано.

Ключові слова: *література, автор, соціальний статус.*

Status społeczny autora dzieł literackich jako rodzaj równoległej, fikcyjnej rzeczywistości jest oczywistym wyjątkiem w paradygmacie społecznych ról każdego społeczeństwa. Niezależnie od czasu i miejsca procesu literackiego, same dzieła literackie służą przede wszystkim jako przedmiot refleksji moralnej, psychologicznej i estetycznej. Większość istniejących koncepcji pedagogicznych traktuje literaturę jako odskocznię do pracy dydaktycznej. Jednak dominującą ideą edukacji zawsze było osiągnięcie sukcesu w życiu. I tu pojawia się jaskrawa sprzeczność między dydaktycznym credo „rozsądnej osoby” (homo sapiens) a faktyczną pozycją „osoby piszącej” (άνθρωπου γραπτο). Większość pisarzy, od czasów starożytnych po czasy współczesne, nie była modelem moralności, zresztą nie osiągnęła materialnego sukcesu - i nie dążyła do tego. Lista dramatycznych losów Ezopa, Owidiusza, Byrona, Boccaccia, Villona, Voltaire'a, Verlaine'a, Hoffmanna, Puszkina, Dostojewskiego i wielu innych klasyków literatury światowej przywołuje myśl, że pisarze, tworząc etyczny i estetyczny ideał, swoją własną biografię oczywiście żyli pomimo tego, co zostało napisane. Porównawcza analiza materiału historycznego i literackiego potwierdza, że nawet przykłady stosunkowo dobrze prosperujących biografii pisarza (Wergiliusz, Horacy, Goethe) paradoksalnie towarzyszą idei, że sukces życiowy dla osoby twórczej jest przeciwwskazany.

Słowa kluczowe: *literatura, autor, status społeczny.*

Любое сообщество, от племени до государства, получает шанс на существование только в том случае, если члены этого сообщества имеют достаточно сильную мотивацию успешной реализации себя как индивида и как участника социума. Лучше быть здоровым и богатым, чем учителем средней школы. Никто из родителей не стремится к актуализации для своего отпрыска мечты о карьере креативного дворника в престижном районе с хорошо структурированной помойкой. И подавляющее большинство образовательных концепций построено, как правило, на формировании некоего позитивно мотивированного образа жизни, который в результате должен создать пример для наследования и подражания. На социально озабоченные науки и искусства, привлекаемые как инструментарий созидания общественных ценностей, возлагается бремя закрепления в ментальности сограждан именно того исторически неизбежного итога, ради которого «стоило жить и работать стоило». Историки и психологи, поэты и режиссеры ваяют нужную этому геополитическому содружеству коллективную картину успешного образа жизни. Не-

важно, как он называется тут и теперь: американская мечта или повесть о настоящем человеке, общечеловеческие ценности или тысячелетний рейх. Главное, что член сообщества, воспринявший этот образ как свой, обеспечивается ощущением принадлежности к некоей социально весомой традиции, гарантирующей как уверенность в себе, так и признание окружающих. Понимание того, «что такое хорошо и что такое плохо» - это основа и начало любого социума, базирующегося хоть на Декалоге, хоть на Моральном кодексе строителя коммунизма.

И искусство под этим углом зрения становится именно тем каналом достоверной информации, которая создаёт космогонически и эсхатологически непротиворечивую картину мира в данный исторический период. Нам песня, как известно, строить и жить помогает. И потому в любую эпоху доминирующей версией всегда было трактовать литературу как учебник жизни. «Могучее средство идейно-политического и нравственного воспитания народа в духе передовых общественных идеалов» - утверждали советские методисты. «Художественная литература является своеобразной летописью человеческого общества, могучим орудием человеческой культуры, великим средством воспитания молодого поколения» - вторят им нынешние молодые ученые.

То есть, из этого надлежит сделать вывод о том, что вне зависимости от времени и места литературного процесса сами произведения литературы служат прежде всего объектом для нравственных, психологических и эстетических рефлексий. А большинство существующих педагогических концепций рассматривает литературу именно как плацдарм для дидактической, прежде всего – воспитательной, работы. Вместе с тем доминантной идеей воспитания всегда было достижение жизненного успеха.

И вот тут-то и возникает вопиющее противоречие между дидактическим кредо «человека разумного» (*homo sapiens*) и фактическим положением «человека пишущего» (*ἀνθρώπος γραπτός*). Семейное и школьное воспитание во все времена целью своей работы видело достижение благополучия, гармонии, успеха. Произведения литературы в этом контексте служили примером как позитивных, так и негативных героев.

Однако общественный статус самого автора литературных произведений как некоей параллельной, вымышленной действительности является очевидным исключением в парадигме социальных ролей любого общества. Потому что большинство писателей, с античных времен до современности, не были образцом моральности, не достигали материального успеха, более того – и не стремились к этому.

Перечень драматических судеб многих классиков мировой литературы вызывает мысль о том, что литераторы, творя этический и эстетический идеал, свою собственную биографию очевидным образом проживали вопреки написанному. А сопоставительный анализ историко-литературного материала подтверждает, что даже примеры относительно благополучных писательских жизнеописаний парадоксальным образом сопровождают идею того, что творческой личности, «человеку пишущему» житейское благополучие скорее противопоказано.

- **Сократ** (*Древняя Греция, 470/469 до н. э. – 399 до н. э.*) выпил цикуту по приговору самого демократического суда.

- **Аристотель** (*Древняя Греция, 384 до н.э. – 322 до н.э.*), величайший ученый и литератор, учитель самого Македонского, умер в изгнании.

- **Джордж Байрон** (*Англия, 1788 – 1824*), от матери, в девичестве – Гордон, получивший наследование от шотландского короля Якова, а от двоюродного дедушки – титул лорда, не нашел признания в своем отечестве и умер вдали от родины.

- Крестьянский сын **Оноре Бальза** (*Франция, 1799 - 1850*) мечтал о высшем свете, потому стал де Бальзаком, женился на польской шляхтянке, вдове уездного предводителя дворянства, не вынес такого счастья и волею божией помре через пять месяцев после бракосочетания.

- Шаловливая муза **Роберта Бёрнса** (*Шотландия, 1759-1796*), наплодившего массу законных и не очень детей, за неделю до смерти чуть было не приведшая поэта в долговую тюрьму, не спасла его от ревмокардита и дифтерии, спровоцированных тяжелым физическим трудом.

- Наркоман и сифилитик **Шарль Бодлер** (*Франция, 1821 -1867*) был похоронен безымянным в могиле ненавистного отчима.

- Автор «Декамерона» **Джованни Боккаччо** (*Италия, 1313 -1375*) по зрелом размышлении отрёкся от прославившего его детища, мечтая о том, чтобы все о нем забыли.

- Конечно, был ещё и **Марон Публий Вергилий** (*Древний Рим, 70 до н.э. – 19 до н.э.*), вовремя подсуетившийся около мецената по фамилии Меценат, за что получил и домик в деревне, и офис в столице. Но за это ему пришлось всю свою творческую жизнь прославлять верховного главнокомандующего, восхищаться лично товарищем Меценатом, сочинять (в плохом значении этого слова) историю своей страны, в которую так никто и не поверил. Украинцы потом из нее пародию сделали. Получилось не намного смешнее, чем у Вергилия.

- **Поль Верлен** (*Франция, 1844 -1896*) прожил как для поэта долгую жизнь, в которую успел вместить чуть ли не все возможные извращения, принятые в поэтическом кругу: хронический алкоголизм, бегство из семьи, наркотики. Особую прелесть, вознёсшую его на поэтический Олимп, познал он, изведав остроту и твёрдость естества молодого гения Артюра Рембо, ни в грош не ставящего свою бородатую жену, за что Верлен стрелял в «инфернального супруга», получил за это два года тюрьмы и досуг для написания лучшей книги стихов. Кончил жизнь в нищете и болезнях. Рембо – тоже.

- **Франсуа Вийон** (*Франция, 1431 -1463*) положил начало «линейке» так называемых «проклятых» поэтов. Драки, убийства, кражи со взломом чередуются в его жизни с поэтическими турнирами и отсидками в тюрьме. Пока власти города Парижа не выпроводили творческую личность за пределы столицы.

- **Франсуа-Мари Вольтер** (*Франция, 1694 - 1778*) за первое же произведение получил гонорар в виде года отсидки в Бастилии. После чего автора выгоняют из Франции, а когда он имел смелость вернуться, то его очередную книгу по решению парламента торжественно сжигают на площади. После такого горячего приёма Вольтер снова покидает родину, а после долгих лет изгнания наконец возвращается, чтобы практически сразу умереть.

- Нацизма в Германии 19 века еще не было, а беглецы от политического режима – уже были. В возрасте Иисуса Христа **Генрих Гейне** (*Германия, 1797 - 1856*) въезжает в Париж, чтобы уже никогда не вернуться на родину. Впрочем, жилось

ему в прекрасном далеке не так уж сладко: последнее десятилетие жизни провёл парализованным «в матрацной могиле».

- **Случай Джона Голсуорси** (*Англия, 1867 – 1933*) – крайне редкое исключение благополучной писательской судьбы. Зажиточная семья, единственный сын, эксклюзивная школа, Оксфорд, 20 романов, 27 пьес, всемирная слава, вишенка на торт – Нобелевская премия за год до смерти.

- **Эрнст Теодор Амадей Гофман** (*Германия, 1776 – 1822*), родившись в Пруссии, практически всю жизнь проблуждал по территории распавшейся на фрагменты Польши, занимаясь то юриспруденцией, то музыкальным сочинительством, то дирижерством, лишь в возрасте Христа затеял писательскую карьеру. Насмотревшись в зале суда на всевозможные жизненные каверзы, сочинял такие жуткие сюжеты, от которых сам приходил в ужас. Умер, пребывая в жесточайшей опале.

- **Квинт Гораций Флакк** (*Древний Рим, 65 до н.э. – 8 до н.э.*) открыто не любил своих читателей, брезговал ими, потому что основную часть произведений писал по заказу императора Августа и примкнувшего к нему олигарха Мecenата, их же и воспевая в одах, форму которых довёл до совершенства. О чём не преминул упомянуть в бессмертном творении «Памятник»

- **Виктор Мари Гюго** (*Франция, 1802-1885*) – сын наполеоновского генерала, явно страдавший всю жизнь какой-то разновидностью эдипова комплекса, испробовал свои силы практически во всех родах и жанрах литературы (кроме юморесок). Не поддающееся учёту количество раз менял политические взгляды и страны проживания. Родина его неоднократно награждала и изгоняла. В памяти потомков остался как повод для написания музыкального хита «Белль».

- **Данте (Дуранте) дельи Алигьери** (*Италия, 1265–1321*) всю жизнь любил соседскую девушку Беатриче, написал об этой любви целую книгу, но женился на дочери политического врага. Начал было успешную политическую карьеру, но был изгнан победившими соперниками. На родину так и не вернулся, потому что условием возвращения было публичное унижение. Взбешённый крахом своих устремлений, написал политический памфлет, где всячески поиздевался над торжествующим врагом, который благодарные потомки прочли как космогоническую поэму – «Божественная комедия».

• **Даниель Дефо** (Великобритания, 1660-1731) сын лавочника и сам лавочник, всю жизнь был вынужден приспособливаться, меняя многожды политические одежды, восхваляя в печати короля-оккупанта, подрабатывая агентом полиции. Стоял по приговору суда у позорного столба. Сидел в тюрьме. Умудрился на досуге сочинить более пятисот произведений, оставшись в памяти читателей автором «Робинзона Крузо». Удручённый семейными раздорами и финансовыми проблемами умер в чужом доме.

• **Чарльз Джон Хаффем Диккенс** (Великобритания, 1812-1870) отказался от предложения королевы получить дворянское звание, однако с энтузиазмом принял звание национального писателя Англии. Триумфально объехал Америку с чтением своих книг, после чего обругал американцев за неправильный образ жизни. Считался моральным авторитетом, но бросил жену с десятью детьми, найдя утешение в женщине, на двадцать пять лет младшей. Был живым классиком, но почти сразу после смерти впал в скептическое забвение на родине.

• **Сэр Артур Игнейшус Конан Дойл** (Великобритания, 1859-1930) – парадоксальным образом дипломированный медик, масон и религиозный спиритуалист в одном лице. Увлечённый феноменом одного знакомого уникама, на скорую руку написал цикл рассказов о Шерлоке Холмсе. Потом всю оставшуюся жизнь стремился выбить из восприятия читателей этот, по его мнению, самый неудачный эпизод его творческой биографии. Писал фантастические и исторические романы, был рьяным публицистом и политическим деятелем. Несмотря на тома написанного остался автором приключений детектива-любителя и врача-графомана.

• **Теодор Герман Альберт Драйзер** (США, 1871-1945) после публикации первого романа «Сестра Керри» был обвинен в безнравственности, объявлен позором Америки и выброшен из литературного процесса. За это заимел на родину зуб, выждал, когда скандал утихнет, написал цикл романов, изобличающих американский образ жизни, вступил в американскую компартию и помер.

• **Александр Дюма-отец** (Франция, 1802-1870) был одним из самых плодовитых писателей, зарабатывал бешеные по тем временам деньги, но из-за собственной безалаберности и ловкости шустрых друзей окончил жизнь в нищете.

• **Эмиль Золя** (*Франция, 1840-1902*), задавшись целью шокировать и эпатаживать читающую публику «эпохи безумия и позора» своими сугубо натуралистическими картинами жизни как буржуа, так и пролетариев, весьма в этом преуспел. Практически каждая его книга сопровождалась воплями протеста и требованиями прекратить разврат. За вмешательство в скандальное «дело Дрейфуса» Золя был приговорён к штрафу и тюремному заключению, чего дожидаться не стал – и покинул неблагодарную отчизну. Умер при невыясненных обстоятельствах, скорее всего – усилиями власти, изнемогшей от слишком шумного литератора.

• **Александр Николаевич Радищев** (*Россия, 1749-1802*) дослужился до должности начальника Санкт-Петербургской таможни, имел шанс неплохой карьеры, но...издал анонимно книгу «Путешествие из Петербурга в Москву», каковая удостоилась от Екатерины II рецензии – «автор – бунтовщик, хуже Пугачёва» и соответствующего гонорара: смертная казнь, милостиво заменённая десятилетней ссылкой в Илимский острог. По окончании ссылки получил шанс реабилитироваться, но сочинил конституционный проект, содержащий различные благоглупости (свобода печати, всеобщее равенство), на что ему было строго указано. Александр Николаевич не выдержал начальственного целомудрия, пошёл домой и помер.

• Вряд ли у кого-то повернётся язык сказать, что день, когда **Александр Сергеевич Пушкин** стоял на Черной речке под дулом пистолета Жоржа Дантеса – это апофеоз его жизненного пути.

• И дуэль отставного майора Николая Мартынова с поручиком Тенгинского полка **Михаилом Юрьевичем Лермонтовым** – также трудно назвать идеалом успешной биографии.

• И **Тарас Григорьевич Шевченко**, в сакраментальном возрасте 33-х лет добившийся от царя-батюшки ссылки в Отдельный Оренбургский корпус рядовым солдатом с запретом писать и рисовать, а от революционного демократа неистового **Виссариона Григорьевича Белинского** отзыва: «Мне не жаль его, будь я его судьёю, я сделал бы не меньше», скорее всего не об этом мечтал в своем босоном детстве.

Драматические, а зачастую и трагические судьбы **Овидия и Мольера, Свифта и Сервантеса, Оскара Уайльда и Эдгара По, Джека Лондона и Эрнеста Хемингуэя, Сергея Есенина и Владимира Маяковского** позволяют высказать предположение о том, что учителю литературы, как здравомыслящему участнику образовательного и воспитательного процесса, следовало бы поменьше уделять внимания на биографии писателя, восприняв как аксиому концепцию Ролана Барта, известную под названием «Смерть автора», согласно которой создатель текста и сам текст не имеют друг к другу никакого отношения.

Давно не секрет, что властители и судьи, творцы моральных кодексов сами никогда не следовали заветам, выбитым на скрижалях, предпочитая бдиль за их исполнением и карать за непослушание. Так и творцы параллельных вселенных, инженеры человеческих душ, обучая отделению зёрен от плевел, сея разумное, доброе, вечное, никак не попадали в резонанс с собственными творениями.

Некая аномальность, отъединяющая «писателей» от «читателей», хищников от травоядных, флору от фауны вызывает побуждение определить «человека пишущего» в некий особый подкласс «человека разумного». «Ἀνθρώπος γράψων» – не «тварь дрожащая», он «право имеет», в том числе – и на образ жизни, прямо противный здравому смыслу и инстинкту самосохранения. Читатели могут делать что угодно: варить сталь, варить борщ, курить бамбук, ... заниматься литературоведением. Писателям сложнее, они могут только писать.

Как это происходит – никто не знает. В том числе – и сами писатели. Видимо, это определено неким физиологическим дефектом. Есть какой-то не выявленный до сих пор медициной орган, выделяющий некую эманацию, воздействующую в свою очередь на конкретную писательскую особь, которая начинает творить...И преображать мир. Существующий в этой terra incognita поэт, входящий в состояние вдохновения, должен включать вот этот самый не ведомый науке орган, исторгающий высокую поэзию, а вовсе не память, в которой якобы хранятся сведения о законах создания литературного произведения. Нету таких законов, и не было никогда. О них знают только и исключительно литературоведы. А это уже информация для служебного пользования и разглашению, следовательно, не подлежит.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ НАРАТИВНОГО ІНТЕРВ'Ю ДЛЯ СУЧАСНИХ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Оксана ЛАБАЩУК

Доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Україна

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.05

Narrative interview method is promising for contemporary Folkloristics in particular for the study of personal autobiographical narratives. The paper focuses on the peculiarities of folklore material fixation, the method of autobiographical narratives recording and certification, as well as the ethical requirements associated with the disclosure of the narrator's personal data.

Keywords: autobiographical narrative, performance, editorial practice, context, recording technique, *narrative interview, folklore material.*

Методика наративного інтерв'ю є перспективною для сучасної фольклористики, зокрема для дослідження персональних автобіографічних наративів. У статті приділяється увага особливостям фіксації фольклорного матеріалу, методиці запису та паспортизації автобіографічних наративів, а також звернено увагу на етичні вимоги, пов'язані з оприлюдненням особистих даних оповідача.

Ключові слова: *автобіографічний наратив, виконання, едиційна практика, контекст, методика запису, наративне інтерв'ю, фольклорний матеріал.*

Metodyka przeprowadzenia wywiadu narracyjnego jest perspektywiczna we współczesnej folklorystyce, m.in. przy badaniach personalnych narratywów autobiograficznych. W artykule uwaga została skupiona na specyficie identyfikacji materiału folklorystycznego, metodom notacji i ewidencji narratywów autobiograficznych, a także wymaganiom etycznym powiązanim z ujawnieniem danych osobowych narratora.

Słowa kluczowe: *narratyw biograficzny, realizacja, praktyka edytorska, kontekst, metody notacji, wywiad narracyjny, materiał folklorystyczny.*

Сучасна фольклористика ставить перед дослідниками завдання не лише кількісного нагромадження джерельної бази, але передусім пошуків нових підходів до збирання, запису й архівування матеріалу. Це пов'язано і з новими технічними можливостями, і з тими змінами, що їх сьогодні зазнає фольклорна система загалом. Зрозуміло, що, окресливши нову парадигму підходів до розуміння фольклору, ми повинні вибрати оптимальні методи фіксації сучасного фольклорного матеріалу. Традиційно фольклористика спиралася на його кількісне нагромадження. Вважали, що потрібно зафіксувати, вберегти від зникнення якнайбільшу кількість текстів у

якнайбільшій кількості варіантів. Для збирацької роботи широко застосовували різноманітні анкети й питальники, які допомагали алгоритмізувати роботу збирача. Сучасні вимоги до фіксації фольклорного тексту визначають, що коректним є запис у природній формі його побутування, з урахуванням контексту. Цінність окремого запису визначається повнотою його виконання, якістю фіксації на аудіо- та відеоносії.

Перші спроби звернути увагу на контекст фольклорного виконання, налагодити природний характер перетікання фольклорної інформації від оповідача до збирача були зроблені українськими фольклористами ще у XIX столітті. Теоретичні здобутки української фольклористики XIX століття С. Росовецький вбачає зокрема у розробці «філософії фольклористичного контакту», започаткованої П. О. Кулишем, який «серйозно міркував про засади такої збирацької методики, що мала б якомога природніший характер, не деформувала би... притаманної усній традиції форми реалізації твору» [Росовецький 2005: 88]. Саме Пантелеймон Куліш вперше в українській фольклористиці намагався налагодити такий контакт із виконавцем фольклорного твору, який би максимально наблизив ситуацію виконання до природної. Ось як про це згадує сам фольклорист: «Я не поспішав випитувати у нього все, що він знав або пам'ятав. Мені здавалося, що буде дуже добре, коли я буду записувати його роздуми і розповіді в міру того, як вони будуть довільно виказуватися переді мною» [Кулиш 1857: 8].

Такий підхід до збирацької роботи обстоювало чимало дослідників XX століття, зокрема Е. Файн [Fine 1994] та П. Г. Богатирьов [Богатырев 2006]. Детально здобутки та переваги контекстуального методу у фольклористиці проаналізовано у монографії О. Ю. Бріциної [Бріцина 2006]. У роботах дослідниці звернено увагу передусім на виконавський контекст фольклорного тексту: «*Контекст виконання (контекст ситуації)* включає обставини виконання, аудиторію, її запити (як передбачені виконавцем, так і безпосередньо артикульовані слухачами), а також низку інших зовнішніх факторів. <...> *Виконавський контекст* включає невербальні складові усного тексту (голос, темп, ритм, інтонацію, жести, міміку та інші особливості манери виконання)» (Вирізнення у тексті курсивом — автора. — О. Л.) [Бріцина 2006: 74]. Урахування контексту виконання робить неможливим поділ записів фольклорних творів на «повні», «художньо досконалі» та «неповні», «неестетичні».

Будь-який неповний текст доповнюється контекстом, сприймається аудиторією та є «достатньо досконалим для даної ситуації». Інша справа, що при публікації такого твору укладач повинен компенсувати фольклорний текст коментарями, які прояснюють контекст виконання для читачів [Бріцина 2006: 74–75].

Посилаючись на здобутки західноєвропейської та американської фольклорної школи, дослідниця виділяє три можливі різновиди контекстів запису фольклорного твору: натуральний, штучний та індукований. Сучасна фольклористика вважає інформативним для дослідника не лише натуральний, а й будь-який інший різновид контексту. Для науковця, насамперед, важливо те, що текст в процесі виконання виявляє свої контекстуальні зв'язки. Важливо лише, щоб умови запису та тип контексту були чітко зафіксовані збирачем та враховувалися при науковому аналізі [Брицына 2010: 75].

Протягом останнього десятиліття в Україні активізується науковий інтерес фольклористів до записів та публікацій автобіографічних спогадів, що мають виразну соціально-історичну проблематику. Зокрема розвідки Оксани Кузьменко засвідчують суспільну вагу інформації, зафіксованої в усних наративах. Увагу дослідниці привертають народні оповіді про Першу світову війну, серед яких вона прагне побачити традиційні фольклорні сюжети. О. Кузьменко цікавить передусім історичний досвід народу, а не приватний, особистий досвід. Однак акцентування уваги на важливості у таких розповідях не передачі інформації, а «передачі почуттів, переживань очевидця, учасника події, зображення емоційного стану оповідача», а також усвідомлення того, що такі історії розповідають про людину в «межових ситуаціях», видається нам доволі значущим і симптоматичним. [Кузьменко 2008: 233].

Ґрунтовне дослідження Романа Кирчіва «Двадцять століття в українському фольклорі» торкається питання біографічних наративів про Першу світову війну, українські визвольні змагання у міжвоєнне двадцятиліття, жахить голодомору та Другої світової війни [Кирчів 2010]. Уважне ставлення дослідника до особливостей фольклорної прози ХХ століття дозволяє йому зробити висновок про те, що «у прозі на перше місце виходять усне оповідання, меморат» [Кирчів 2010: 40]. Р. Кирчів зосереджує увагу на змістовому наповненні таких розповідей: «В останні десятиліття в системі жанрів неказкової прози утвердилося т. зв. “усне оповідання”, зміст

якого зосереджений на оповіді про те, що бачив, переживав, свідком чого був сам оповідач» [Кирчів 2010: 50–51].

Сучасні англomовні публікації також засвідчують значний потенціал автобіографічних наративів для фольклористичних досліджень [Atkinson 1995; Kirshenblatt-Gimblett 1989; Oring 1987; Titon 1980].

Автобіографічний наратив не є самостійним жанром фольклору, однак, дуже часто практично усі жанри неказкової прози є «вписаними» у загальну канву автобіографічної оповіді. Попри низку дослідницьких завдань, які впливають саме з такого припущення, передусім постає проблема коректної фіксації матеріалу. Оптимальним, на наш погляд, для запису автобіографічного наративу є індукований контекст. Цей тип контексту передбачає створення ситуації, максимально наближеної до натуральної, коли інформатор за 10–15 хвилин роботи зі збирачем перестає помічати записувальний пристрій, вбачаючи у фольклористі лише зацікавленого співрозмовника. Саме такий підхід — фіксацію довільної розповіді, розмови-діалогу чи полілогу — ми пропонуємо застосовувати. Відмовившись від анкетного принципу, коли один з комунікантів лише запитує, а другий відповідає, ми надаємо розмові тональності, властивої невимушеній бесіді двох чи кількох осіб.. Оскільки усний наратив, як виявилось, є надзвичайно чутливим до прагматики ситуації розповідання, головною проблемою збирача було наблизити розповідь до тої форми, якої вона набуває у натуральному контексті.

Дещо інший підхід при дослідженні сучасних міських наративів застосувала І. С. Вєсьолова. Відмовившись від роботи з анкетною, вона використала принцип «включеного спостереження», або натурального контексту, коли виникнення текстів провокувалось лише щирою зацікавленістю слухача. Більшість текстів записано в природному комунікативному середовищі збирача. До недоліків такого методу (і тут ми повністю погоджуємося з дослідницею) Вєсьолова зараховує невелику кількість зібраних текстів — їх лише 30, а також те, що не завжди можна використати диктофон, відповідно деякі записи доводиться робити з пам'яті [Вєсьолова 2000: 8].

Отже, запис в умовах натурального контексту, при всій його науковій привабливості, неефективний: він потребує значних затрат часу, але все одно не дає змоги зібрати достатню кількість матеріалу, щоб відстежити дійсний стан традиції. Тому

на практиці значно частіше застосовують анкети і питальники, які укладаються відповідно до цілей та наукових зацікавлень збирача і вміщують поширені в даній місцевості сюжети.

Принцип роботи з анкетною застосувала у своїй кандидатській дисертації російська дослідниця Катерина Белоусова. Матеріалом для її дослідження стали сто інтерв'ю з жінками, які мають досвід народження дітей. Інтерв'ю проводилися за допомогою спеціально складеної анкети, в основу якої було покладено композиційну схему типової, на думку дослідниці, розповіді про пологи. Питання в анкеті вона розмістила в такому порядку, щоб відповіді на них утворювали більш-менш зв'язну історію про пологи. Таким чином, вважає К. Белоусова, «створюються умови, що максимально наближають процес анкетування до природної ситуації відтворення розповіді про пологи» [Белоусова 1999: 4]. Однак характер розповіді (последовність викладу, повнота використання тих чи інших мотивів) залежить від умов виконання. Тому тексти, записані з використанням методу анкетування, не можуть бути використані для аналізу структури чи прагматики наративу, вони певною мірою відображають лише його семантику. Як правило, людина пригадує історію, що містить лише кілька мотивів, зафіксованих у її пам'яті як найважливіші. На нашу думку, використання анкети аж занадто скеровує оповідача, тож збирач, зазвичай, отримує те, що хоче почути. На небезпеку нав'язування дослідницької позиції носію фольклорної традиції при записі матеріалу звернула увагу й російський антрополог В. І. Харитоновна [Харитоновна 1999]. Ця небезпека є суттєвішою при записі слабоформалізованих неклішованих текстів, зокрема фольклорної прози.

Російський етнолог Тетяна Щепанська, досліджуючи роль вагітності та пологів у житті сучасної жінки з точки зору культурної антропології, використовувала такі джерела: особисті записи жінок, які проводилися ними під час вагітності, пологів, годування дітей грудьми, щоденники, приватні листи жінок-матерів, дані включеного спостереження, зроблені жінками-етнологами, а також дані традиційної селянської культури. Для дослідниці було важливо отримати автентичні тексти, «які циркулюють в даному середовищі без участі дослідника. Особлива увага приділялася фіксації фольклорних (і загалом жанрово стереотипізованих) текстів: прикмет, порад, тлумачень сновидінь» тощо [Щепанская 1994 16].

Завдання фольклористичного дослідження вимагають, щоб оповідачі розповідали свої історії у формі, максимально наближеній до їх природного побутування. Водночас науковцю потрібно було зібрати достатню кількість текстів, аби мати можливість зробити спостереження і висновки відповідно до мети і завдань своєї роботи. Саме тому нашу увагу повинні привернути напрацювання спеціалістів інших дисциплін, які вивчають усні автобіографічні тексти. Розповідь про пережитий досвід, або автобіографічна розповідь, є об'єктом дослідження для представників багатьох наук: антропологів, культурологів, психологів, соціологів, а також учених, які працюють у галузі усної історії.

На перспективності підходів, які пропонує усна історія, наголошує Оксана Кісь: «Світова практика показує, що за умови належного дизайну такого дослідження (обґрунтованої методологічної бази, обрання релевантної методики та застосування адекватних технік інтерв'ю) і належного документального оформлення (паспортизації, транскрибування, архівування), усні історичні джерела мають величезний дослідницький потенціал» [Кісь 2012: 28]. Окремі дослідники наголошують на важливості застосування методу автобіографічного інтерв'ю у фольклористиці [Кухаренко 2010] та демонструють продуктивність зазначеного підходу на власному матеріалі [Simonides 1989].

Зосередимося на тих підходах, які пропонують усні історики. Спільний об'єкт дослідження — усні історії про пережите — дозволяють фольклористу звертатися до напрацювань, здійснених в рамках досліджень усної історії. Ця наукова дисципліна в Україні сьогодні розвинулась в окремий напрямок соціально-історичних досліджень. Напрацювання в галузі усної історії допомагають зрозуміти, як за індивідуальним життєвим досвідом побачити універсалії та загальні закономірності. Відмінність лише в тому, що ці загальні закономірності усні історики шукають в площині історичного чи соціального минулого, а фольклористи — в площині антропології культури та особливостях, у тому числі художніх, творення тексту. Одним з основних досягнень усної історії, яке фольклористи повинні запозичити для своєї роботи, є методика збору дослідницького матеріалу за допомогою наративного інтерв'ю. Варто наголосити: наративне інтерв'ю як базовий принцип для збору матеріалів дозволяє акцентувати увагу саме на антропологічному підході до роботи, що

передбачає висвітлення ролі людини в культурних та суспільних процесах, забезпечує відхід від позитивізму та об'єктивізму. Хоча описаний метод і накладає на дослідників певні обмеження, адже, як слушно зауважують А. Нагачевський та М. Маєрчик, «...пам'ять химерна, та й сам процес інтерв'ювання служить активним фільтром відбору і конструювання інформації» [Нагачевський 2010: 303], ми все ж вважаємо за доцільне використовувати його у фольклористиці.

Методика проведення наративного інтерв'ю передбачає таку послідовність дій збирача: постановка відкритого запитання, уважне слухання розповіді, невтручання у розмову змістовними репліками (дозволяються лише фрази, які підтверджують активну зацікавленість слухача розмовою). Після закінчення інтерв'ю дозволяється ставити спочатку відкриті, а потім закриті запитання. Тексти, отримані шляхом наративного інтерв'ю, повинні бути записані на цифрові носії інформації, а потім затранскрибовані (розшифровані). Корисною для фольклориста виявляється і методика опрацювання зібраного матеріалу — членування почутих історій на окремі блоки, сегменти, що полегшує подальшу дослідницьку інтерпретацію [Грінченко 2006].

В істориків варто запозичити ще один важливий елемент дослідницької роботи, пов'язаний з особливостями інтерпретації зібраного матеріалу: «Будь-який елемент людської культури вартий уваги дослідника, якщо він трапляється неодноразово (не менше трьох разів) в умовах польових спостережень або у різних інформантів» [Пушкарева 2010: 46].

Опишемо детально методику запису матеріалу, яку доцільно використовувати, записуючи автобіографічні розповіді. Процедура збирання матеріалу повинна здійснюватися із застосуванням методики наративного інтерв'ю. Заздалегідь, переважно за декілька днів, необхідно отримати у респондента попередню згоду на інтерв'ювання та домовитися з ними про зустріч. На початку розмови інтерв'юєр звертається до співрозмовника з проханням: «Розкажіть мені про ваше життя, усе, що ви пам'ятаєте про своє минуле». Під час інтерв'ю збирач не втручається в розмову, лише окремими репліками («так», «розумію», «ага») підтверджує своє зацікавлення розповіддю. Час від часу інтерв'юєр робить у записнику нотатки про те, які моменти варто було б уточнити, які сюжети, виходячи з особистого досвіду людини, мо-

гли би бути їй цікаві чи відомі. Лише після завершення розповіді ставляться додаткові запитання для отримання повнішої інформації, актуальної для дослідження. Усі інтерв'ю повинні записуватися на цифрові носії, а потім розшифровуватися (транскрибуватися).

При публікації матеріалів автобіографічного характеру особливо гостро постало етичне питання. Традиційно у фольклорних збірниках детально вказуються паспортні дані інформанта. Записані розповіді як правило містять багато особистих подробиць з життя людини, які є суттєвими, і які неможливо опустити. Однак оприлюднювати особисті історії, на нашу думку, неетично. Для вирішення цієї дилеми звернімося до досвіду зарубіжних колег. Так, дослідниця Джейн Зависка зазначає, що зараз в антропології та соціології США та Великої Британії порушують питання етики польової роботи. Традиційно держава фінансує спеціальні комісії при університетах, які покликані «гарантувати, що дослідники дотримуються правил етики» [Зависка 2006: 173]. У «Белмонтському звіті» Конгресу Сполучених Штатів Америки викладено три принципи, яких потрібно дотримуватися при плануванні і проведенні дослідницької роботи: повага до людей, милосердя і справедливість. Перший принцип означає, що людина має право вибирати, чи погоджується вона брати участь у дослідженні та надати свою згоду на участь у роботі, також їй повинні пояснити, у чому полягатиме її участь, розповісти про мету і суть наукового проєкту. Принцип милосердя виявляється в оцінці можливого блага для досліджуваних та мінімізації можливих ризиків. Принцип справедливості полягає у відповіді на питання, хто саме отримає вигоду від проведеного дослідження [Зависка 2006: 173–174].

Отже, нове розуміння природи сучасного фольклору вимагає нових підходів до запису текстів. Перспективи використання фольклористами методу автобіографічного інтерв'ю викликають у дослідника ряд запитань як організаційно-методичного, так і етичного характеру. Оптимальним для фольклориста, який записує автобіографічну оповідь, виявилось використання наративного інтерв'ю, а також методу включеного спостереження. Розповіді про особисте життя містять приватну, навіть інтимну інформацію з життя людини та її сім'ї, тому з етичних міркувань ці дані не підлягають оприлюдненню.

ЛІТЕРАТУРА

- Белоусова, Е. А. Представления и верования, связанные с рождением ребенка: современная городская культура: автореф. дис. ... канд. культурологии. Москва 1999.
- Богатырев, П. Г. *Роль ситуации при исполнении фольклорных произведений* // Функционально-структуральное изучение фольклора (Малоизвестные и неопубликованные работы), Москва 2006, с. 218–226.
- Брицина, О. Ю. Українська усна традиційна проза: питання текстології та виконавства, Київ 2006.
- Брицына, А. Ю. *Исполнитель текст контекст (о методологической доминанте и практическом смысле интереса собирателя к контексту исполнения* // Фольклор: Текст и контекст. Сборник статей, отв. ред. А. С. Каргин, Москва 2010, С. 67–79.
- Веселова, И. С. Жанры современного городского фольклора: повествовательные традиции: автореф. дис. ... канд. филол. наук, Москва 2000.
- Грінченко, Г. Усна історія: методичні рекомендації з організації, Харків 2006.
- Зависка, Дж. *Этика полевой работы в этнографии*, «Антропологический форум», 2006, № 5, с. 169–193.
- Кісь, О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.), Львів 2012.
- Кирчів, Р. Двадцять століття в українському фольклорі, Львів 2010.
- Кузьменко, О. *Психологія поведінки українців в народних оповіданнях про Першу світову війну (за польовими матеріалами з архіву В. Гнатюка)*, «Studia methodologica», 2008, вип. 25, с. 233–236.
- Кулиш, П. А. Записки о Южной Руси : в 2 т., Санкт-Петербург 1856–1857, т. 1, 1856, XXVI.
- Кухаренко, С. *Стислий огляд фольклористики в Північній Америці: теорії, підходи, парадигми*, «Народознавчі зошити», 2010, № 3–4, с. 310–315.
- Нагачевський, А. *Особливості української фольклористики в Канаді*, «Народознавчі зошити», 2010, № 3–4, с. 293–309.
- Пушкарева, Н. Л. *Устная история: гендерный аспект* // У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерел: зб. наук. ст., за ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен, Харків 2010, с. 39–49.
- Росовецький, С. Український фольклор у теоретичному висвітленні: посібник для університетів, Київ 2005, ч. 1: Теорія фольклору.
- Харитонов, В. И. Заговорно-заклинательное искусство восточных славян: проблемы традиционных интерпретаций и возможности современных исследований, ч. 1–2, Москва 1999.
- Щепанская, Т. Б. *Мир и миф материнства: Санкт-Петербург, 1990-е гг. (Очерки женских традиций и фольклора)*, «Этнографическое обозрение», 1994, № 5, с. 15–27.
- Atkinson, R. *The Gift of Stories: Practical and Spiritual Applications of Autobiography, Life Stories, and Personal Mythmaking*, Westport 1995.
- Fine, E. C. *The Folklore Text: From Performance to Print*, Bloomington – Indianapolis 1994.

- Kirshenblatt-Gimblett, B. *Authoring Lives*, "Journal of Folklore Research", 1989, Vol. 26, No 2, pp. 123–149.
- Oring, E. *Generating Lives: The Construction of an Autobiography*, "Journal of Folklore Research", 1987. Vol. 24, № 3, pp. 241–262.
- Simonides, D. *Opowiadania ludowe*, w: *Folklor Górnego Śląska*, pod. red. Doroty Simonides, Katowice 1989, s. 335–416.
- Titon, J. T. *The Life Story*, "The Journal of American Folklore", 1980, Vol. 93, No. 369. pp. 276–92.

**ANTROPOCENTRYCZNE I FUNKCJONALNO-PRAGMATYCZNE
ZAŁOŻENIA WSPÓŁCZESNEJ ETNOLINGWISTYKI:
PROPOZYCJE METODOLOGICZNE**

Oleg LESZCZAK

doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach,
POLSKA

Arkadiusz BOROWIEC

doktor, Kielce, POLSKA

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.06

The article is devoted to the ontological evaluation of the object of ethno-linguistics and ethno-cultural studies in terms of functional-pragmatic and anthropocentric methodology. The authors propose to shift the focus of this kind of research from analysis of the history of ethnocultural traits of hypostatic objects (peoples, nations, ethnic groups, linguistic groups) to the analysis of the interaction of individuals as real carriers of cultural and civilizational characteristics in actual reality during inter-civilizational interactions. In addition, the authors draw attention to the existence of internal differentiation of ethnocultural communities in terms of cultural and civilizational values, which makes the study of the so-called. a linguistic picture of the world or national character ineffective.

Keywords: *ethno-linguistics, ethno-cultural studies, anthropocentrism, cultural and civilizational values*

Стаття присвячена онтологічній оцінці об'єкта етнолінгвістики й етнокультурології з точки зору функціонально-прагматичної і антропоцентричної методології. Автори пропонують перенести центр уваги у цього роду дослідженнях з аналізу історії етнокультурних рис гіпостазованих об'єктів (народів, націй, етносів, мовних груп) на аналіз взаємодії осіб як реальних носіїв культурно-цивілізаційних характеристик у актуальній дійсності під час міжцивілізаційних інтеракцій. Окрім того Автори звертають увагу на наявність внутрішньої диференціації етнокультурних спільнот з точки зору культурно-цивілізаційних цінностей, що робить дослідження т.зв. мовної картини світу чи національного характеру неефективними.

Ключові слова: *етнолінгвістика, етнокультурологія, антропоцентризм, культурно-цивілізаційні цінності.*

Artykuł poświęcony jest ontologicznej ocenie przedmiotu etnolingwistyki i etnokulturoznawstwa w aspekcie metodologii funkcjonalno-pragmatycznej i antropocentrycznej. Autorzy proponują przesunięcie tego rodzaju badań z analizy historii cech etnokulturowych obiektów hipostazowanych (ludów, narodów, grup etnicznych, grup językowych) na analizę interakcji jednostek jako rzeczywistych posiadaczy cech kulturowych i cywilizacyjnych w podczas interakcji międzykulturowej. Ponadto autorzy zwracają uwagę na istnienie wewnętrznego zróżnicowania społeczności etnokulturowych pod względem wartości kulturowo- cywilizacyjnych, co sprawia, że badanie tzw. językowego obrazu świata lub charakteru narodowego jako bytów metafizycznych staje się nieskuteczne.

Słowa kluczowe: *etnolingwistyka, badania etnokulturowe, antropocentryzm, wartości kulturowo-cywilizacyjne.*

Problem etniczności lub przynależności etnicznej człowieka jest jednym z najbardziej skomplikowanych zagadnień w każdej nauce, która tę kwestię porusza. Przeszkody w rozwiązaniu tego problemu leżą całkowicie po stronie metodologicznych niedociągnięć i nieporozumień, na które nakłada się zmitologizowana tradycja obyczajowa, odnosząca kwestię etniczności czy narodowości do dziedziny metafizycznej oczywistości. Dla wielu badaczy, podobnie jak i dla większości laików, narodowość lub przynależność etniczna jest rzeczą zupełnie obiektywną i oczywistą. Myślą oni najczęściej na zasadzie „Polak (Rosjanin, Chińczyk, Anglik etc.) jaki jest – każdy widzi”. Taka postawa jest tym silniejsza, im bardziej monokulturowa i monoetniczna jest przestrzeń życia społeczno-etycznego i politycznego, a świadomość narodowa podlega ideologizacji i upolitycznieniu.

Możliwa jest również inna skrajność, czyli całkowita obojętność wobec tej kwestii, występująca w społeczeństwach wieloetnicznych, skomercjalizowanych i zindywidualizowanych. Tutaj kwestie narodowościowe są mocno zmarginalizowane, wręcz zatarte.

Zanim podejmiemy próbę uporządkowania niektórych teoretycznych kwestii, związanych z wyodrębnieniem funkcji etnicznego samookreślenia, czujemy się w obowiązku ustalić pewne zasady metodologiczne, ponieważ uważamy, że nie ma takiego empirycznego zabiegu badawczego, który nie byłby uwarunkowany teoretycznymi postulatami, oraz nie może powstać żadne twierdzenie teoretyczne, które byłoby wolne od założeń (lub jeśli ktoś sobie życzy – uprzedzeń) metodologicznych. Metodologia jest swoim „symbolem wiary naukowej”. Można zaobserwować ten mechanizm na przykładzie: *Wierzę w to, że nie ma nic poza energomaterią i informacją*. Konsekwencją tego stwierdzenia jest wniosek, że dla osoby mówiącej w ten sposób wszystko, co nie jest energomaterią, jest informacją i *vice versa*. Zatem nie ma potrzeby zmuszać taką osobę do dyskusji na temat różnych metafizycznych bytów (na przykład takich, jak kultura, cywilizacja, naród, charakter narodowy, rozumianych jako samoistne byty obiektywnie istniejące poza ludzkim umysłem), zarówno jak skłaniać ją do mówienia o informacyjnych funkcjach ludzkiej psychiki (np. poczuciu etnicznej przynależności czy wartościach kul-

turowo-cywilizacyjnych) w terminach *stricte* materialistycznych, czyli jako o somatycznych stanach organizmu, przedmiotowo-manipulacyjnych czynach lub jako o fizycznych fenomenach.

Idąc w ślady Sokratesa, wierzymy również w to, że wiemy tylko to, co potrafimy wiedzieć ze względu na dwa źródła i zarazem dwa narzędzia naszej wiedzy – umysł i ciało, lecz nie mamy pojęcia o tym, czego nie wiemy. Zatem zarówno materia, jak i informacja są, w naszym mniemaniu, dwoma obiektami doświadczenia, które wyróżniamy i rozróżniamy. O energomaterii wiemy dzięki ciału (bardziej precyzyjnie – dzięki zmysłom i ich ograniczeniom), o informacji – dzięki umysłowi (szerzej – dzięki psychice) i odpowiednio w granicach ich możliwości. Jeśli jest coś w świecie poza tym, z czym ma do czynienia nasze ciało i o czym możemy myśleć lub wiedzieć, to po prostu dla nas – jako jednostek lub jako przedstawicieli gatunku – po prostu nie istnieje. Jak tylko o czymś takim pomyślimy, staje się to naszą informacją kognitywną, jak tylko to doświadczymy naszymi zmysłami, stanie się to w naszym mniemaniu energomaterią.

W związku z powyższym może powstać słuszne pytanie: czy ten obiekt, informacji o którym wcześniej nie posiadaliśmy, stał się energomaterią dopiero po naszym doświadczeniu zmysłowym, czy również był ową energomaterią, zanim go doświadczyliśmy? Pytanie tylko z pozoru jest podchwytliwe. Jest to słynny problem istnienia obiektywnego. Czy istnieje obiektywnie coś, o czym nie wiemy, że istnieje, ani że może istnieć, albo o czym nigdy nie dowiemy się, że istnieje, ponieważ brakuje nam do tego możliwości cielesnych i informacyjnych? Załóżmy, że tak. Czym jest ów byt? Niczym. Nic nie możemy o nim powiedzieć poza tym, że zakładamy, że jest. Czym zaś jest to założenie? Informacją.

Czym się zasadniczo różni informacja o tym, co jest (istnieje i jest przez nas doświadczane lub wierzymy w to, że jest doświadczane), od infoemacji o tym, czego nie ma? Zasadniczo niczym. I jedno, i drugie jest tylko informacją w naszym systemie wiedzy. Różnica polega tylko na ocenie epistemicznej. Pierwsze oceniamy jako informację prawdziwą (o rzeczywistości), drugie zaś – jako informację fałszywą bądź zmyśloną. Co więcej, granica między tymi dwoma rodzajami informacji przebiega nie w tym samym miejscu, co granica między informacją o energomaterii i informacją o informacji. Przy-

kładami mogą być niemal wszystkie obiekty wyróżniane w etnolingwistyce lub lingwistyce kulturowej: naród, narodowość, kultura, cywilizacja, charakter narodowy, etniczny obraz świata, ludzkość, człowieczeństwo. Istnieją czy nie istnieją? Na pewno bytują w świadomości wszystkich, kto posiada takie pojęcia i zna te słowa. Ale czy istnieją? Jest to kwestia wiary naukowej i światopoglądu. Z naszego punktu widzenia istnieją, ale tylko jako informacja w podświadomości tych, którzy czują swoją więź z innymi ludźmi przez bliskość poglądów, stereotypów i zachowań. W świadomości u poszczególnych osób taka informacja pojawia się dopiero wtedy, jak zaczynają reflektować nad swoją przynależnością do większej czy mniejszej grupy ludzi, aż do ludzkości jako całości naszego gatunku.

Zatem powstaje pytanie: narodowość jako poczucie przynależności do narodu, poczucie kulturowej lub cywilizacyjnej przynależności oraz człowieczeństwo jako poczucie przynależności do ludzkości to informacja obiektywna czy tylko subiektywna? Odpowiedzieć na to pytanie można w różny sposób. Trzeba tylko rozumieć, o co chodzi, kiedy rozważamy problem obiektywności lub subiektywności. Przypomnijmy, że nam chodzi o wymiar antropocentryczny rozstrzygnięcia tego problemu. Obiektywny zatem to nie taki, który istnieje sam z siebie poza ludzkim doświadczeniem, gdyż takie coś nie jest obiektem (przy antropocentrycznym założeniu, że podmiotem jest człowiek, a nie przyroda czy Bóg). W ujęciu antropocentrycznym obiektywny to taki, który wykracza poza wąskie granice indywidualnej wizji świata i cechuje się wspólnotowością dla doświadczenia grupy osób. Zatem można mówić o obiektywności pewnych cech i funkcji doświadczenia konkretnej jednostki wtedy, jak analogiczne atrybuty i funkcje występują w doświadczeniu innych jednostek (a precyzyjniej – w ich myśleniu, zmysłowości, emocjonalności czy woliowości). Zatem nie wprowadzamy żadnych elementów metafizyki. Wspólne doświadczenie grupy ludzi (rodziny, przyjaciół, sąsiadów, narodu, społeczeństwa, grupy kulturowo-cywilizacyjnej lub ludzkości) nie pojmujemy tutaj jako jakiś ponadosobowy byt metafizyczny lub jako jednolita przestrzeń materialno-fizyczna. Jest to system relacji, który funkcjonuje ontycznie w ramach doświadczenia pojedynczych osób. Dynamizm interaktywny oraz efektywność pragmatyczna jego funkcjonowania jest oparta na analogii pojedynczych doświadczeń bycia w grupie, ale także jest źródłem powstawania takiej analogiczności.

Powyższe stwierdzenie za podstawę metodologiczną i światopoglądową ma **relacjonizm**. Uważamy, że zarówno energomateria, jak i informacja nie są bytami substancjalnymi czy procesualnymi, lecz relacjonistycznymi, funkcjonalnymi, mówiąc prościej, są związkami, relacjami, zależnościami lub wzajemnościami scalonymi przez ludzką świadomość, psychikę, działalność, doświadczenie, w tym – doświadczenie interakcji ze światem i innymi ludźmi.

Można mówić o tym, że informacja o materii może być bardziej indywidualna (subiektywna), niż informacja o informacji, ponieważ każdy człowiek posiada indywidualne ciało i zmysły, natomiast myślenie jako operowanie informacją o informacji jest ontogenetycznie wtórne wobec aktów percepcji i kształtuje się u dziecka dopiero wskutek interakcji przedmiotowej i semiotycznej z otaczającym je światem (przede wszystkim z otaczającymi je ludźmi). Dlatego też mamy uspołecznione umysły (a nie jakiś zbiorowy umysł), a pośrednio też uspołecznione zmysły (od naszego otoczenia społecznego uczymy się również „poprawnie” odczuwać – widzieć, słyszeć, dotykać, poruszać się, czuć zapach i smak). Co za tym idzie? Indywiduum nigdy nie jest w pełni indywidualne. Jest tylko oryginalną konfiguracją społecznie wypracowanych cech. Jest funkcją wielu relacji, stosunków, związków z innymi ludźmi i rzeczami, czynnościami i postępowaniami, wydarzeniami i sytuacjami. Z drugiej strony jednak nie ma i nie może być żadnej cechy czy zjawiska społecznego, które nie byłoby zarazem funkcją psychiczną konkretnej osobowości. Mówiąc o zagadnieniach etnolingwistycznych, można stwierdzić, że w interakcji z otoczeniem nabywamy informacji o własnych związkach, relacjach z podobnymi do siebie ludźmi (podobnie zachowującymi się, podobnie mówiącymi czy myślącymi). Nazywamy te informacje swoją *narodowością*, swoją *kulturowością* czy swoim *ucywilizowaniem*, swoim *człowieczeństwem*. Informacje zaś o swoim otoczeniu hipostajemy i nazywamy *narodem*, *kulturą*, *cywilizacją* bądź *ludzkością*.

Ostatnia ważna uwaga metodologiczna dotyczy samego pojęcia osobowości i pochodnych od niego określeń takich jak: *obraz świata*, *mentalność*, *narodowość*, *etniczność*, *charakter* etc. Otóż, będąc ludźmi, czyli obserwując świat za pomocą zmysłów i pojmując go umysłem, projektujemy jego wizję nie tylko na innych ludzi (co jest uzasadnione), lecz także na inne istoty żywe (co jest już wysoce wątpliwe) oraz na przyrodę nieożywioną (co jest wręcz niedopuszczalne w nauce). Z tego powodu, mówiąc o obrazie

świata (a o nim głównie jest mowa w badaniach etnolingwistycznych oraz etnokognitywnych), z antropocentrycznego punktu widzenia trzeba mieć na uwadze wyłącznie scalony system świadomego czy podświadomego pojmowania przez człowieka własnego doświadczenia: zarówno realnego, jak i wirtualnego, tak racjonalnego, jak i emocjonalnego, tak indywidualnego, jak i społecznego. Żadnego innego obrazu świata jako rzeczywistości informacyjnej po prostu nie ma. Wg Michaela Fleischera, „obrazy świata to wykazujące oddziaływanie pierwszej rzeczywistości i produkowane przez drugą rzeczywistość regulatywy i komponenty sterujące, służące do generowania, organizowania, specyficznego z uwagi na manifestację i zgodnego z nią zachowania danego systemu kultury, który sam współdecyduje o ich organizacji, jak i do sterowania komunikacji w danym systemie kultury” [Fleischer 2002].

Ewidentnie autor tej definicji stawia na pragmatyczno-regulacyjny charakter obrazu świata. Jedyne, czego brakuje, to określenia ontologicznej istoty obrazu świata jako dynamicznego ludzkiego systemu informacyjnego, ponieważ przypisywanie systemowi kultury zdolności do „współdecydowania o organizacji” regulatywów i komponentów sterujących trąci poniekąd hipostazą (jeżeli nie jest to tylko zwykła figura retoryczna, mająca na celu podkreślenie wpływu na osobowość inercji synergetycznej systemu kulturowego, który owa osobowość posiada). W tymże sformułowaniu, obok pragmatycznej (cybernetycznej), ujawnia się także kauzalna (synergetyczna) składowa obrazu świata. Obraz świata (w odróżnieniu od światopoglądu) to nie tylko (i nie tyle) narzędzie organizacji życia, co (ile) determinujący zachowanie czynnik deontyczny.

Przyjęte przez nas pojęcie obrazu świata w zasadzie jest zgodne z antropocentrycznym pojmowaniem tejże funkcji ludzkiego doświadczenia przez Jerzego Bartmińskiego jako interpretacji rzeczywistości, „którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie” [Bartmiński 1999: 104], jeśli, oczywiście, termin „sąd” rozumieć w duchu Kanta – jako wszelką formę umysłowej syntezy ludzkiego doświadczenia, a nie według zasad logiki klasycznej. Wskazują na to następujące słowa Bartmińskiego, dotyczące zarówno cech percepcyjnych i funkcjonalnych, jak też relacyjnych, „które wiążą się z ustalonymi przez człowieka stosunkiem rzeczy do innych rzeczy oraz do niego samego i z ludzkim wartościowaniem tych rzeczy” [Bartmiński 1999: 105]. W przytoczonym fragmencie chcielibyśmy zwrócić uwagę na dwie kwestie: po pierwsze, na sformułowanie „ustalonymi przez człowieka”, gdyż w nim tkwi główna zasada antropocentryzmu, a po drugie, na włączenie do systemu sądów, który stanowi wizję (obraz) świata, cech percepcyjnych.

Jest to dość szerokie (i dość nietradycyjne) pojmowanie sądu jako relacji między tym, co jest w ludzkim doświadczeniu określane, i tym, co jest w nim określające². Pod tym względem pojmowanie obrazu świata przez Bartmińskiego istotnie kontrastuje nie tylko z tradycyjnym, obiektywistycznym poglądem korespondencyjnym („obraz świata jako odzwierciedlenie, odbicie świata w świadomości gatunkowej lub populacyjnej”), lecz także z logiczno-intelektualistycznym poglądem, sprowadzającym obraz świata do zbioru pojęć.

Ze wszystkiego, co zostało powiedziane, można wyciągnąć następujące wnioski: świat człowieka jest bytem paradoksalnym, gdyż jednocześnie składa się ze świata (czyli obiektów doświadczenia zmysłowego) oraz z obrazu świata (czyli z naszych wrażeń, wyobrażeń i myśli), przy czym wyraźnej informacyjnej granicy między tymi dwiema stronami „świata-dla-nas” po prostu nie ma. Jedno przechodzi w drugie i żadna nasza próba „wyskoczenia” poza i ponad siebie (poza nasze zmysłowe i umysłowe możliwości), żeby oddzielić naszą wizję świata od świata, jakim on jest „naprawdę”, oczyścić ten ostatni z naszych uprzedzeń i punktów widzenia po prostu nie da się. Wszystko to jednak wiąże się z kwestią narodowości, mentalności, etnicznego obrazu świata. Okazuje się bowiem, że w większości przypadków nasza wizja świata jest uzależniona od uprzedzeń i stereotypów nabytych we wczesnym dzieciństwie oraz w późniejszym doświadczeniu „pograżenia się” w środowisko etnokulturowe oraz kulturowo-cywilizacyjne. Zatem nic dziwnego, że dziedzina informacji aksjologicznych, teoretycznych, uogólnionych i oddalonych od doświadczenia zmysłowego jest mocno uwarunkowana wspomnianymi stereotypami i szablonami etnokulturowymi i cywilizacyjnymi. Czasem ten wpływ może dotyczyć nawet postrzegania sensorycznego (ale raczej jednak ocen i klasyfikacji informacji zmysłowych). Czyżby to znaczyło, że miał rację B. L. Whorf, który nazwał ową zależność lingwistyczną względnością, i każda osobowość jest uwięziona w klatce swojego etnokulturowego obrazu świata? Kwestię złożoności ludzkiego doświadczenia można przedstawić także odwrotnie.

Doświadczenie człowieka jest bytem paradoksalnym, gdyż składa się jednocześnie z działalności informacyjnej (dynamicznego obrazu świata, mocno uwarunkowanego

² Polecam prace Jurija Sytki, w których ta idea została dość szczegółowo opracowana: [Ситько 2012; Ситько 2013].

kulturowo i cywilizacyjnie) oraz z indywidualnych interakcji fizyczno-fizjologicznych, których obiektami są fenomeny energomaterialne (szeroko pojęty świat przyrody, zawierający zarówno naturfakty czy artefakty zewnętrzne wobec naszego ciała, jak i samo to ciało). Jedno przechodzi w drugie i każda nasza próba wykroczenia poza i ponad świat rzeczy, cywilizacyjne czy kulturowe „oczyszczenie” informacji od substratu energomaterialnego kończy się niczym. Trudno jest wmówić człowiekowi widzącemu przedmioty czy słyszającemu dźwięki, że ich nie ma, a są te, których on nie widzi lub nie słyszy, trudno człowiekowi doświadczającemu ból czy przyjemność, wmówić, że tak naprawdę ból jest przyjemnością, a przyjemność bólem. I jedno, i drugie jest możliwe jedynie w sferze wirtualnego doświadczenia – światopoglądu, religii, nauki czy sztuki. I dotyczy to nie samych informacji, że jest tak, a nie inaczej, lecz tego, jak to zakwalifikować, bądź jak to ocenić, albo jeszcze prościej – jak to nazwać. Właśnie na tym polegają stereotypy i szablony (modele postępowania) kulturowo-cywilizacyjnego lub etnokulturowego. Na tym oparty jest tzw. etniczny (w tym językowy) obraz świata.

Relacja między etnokulturowym czy kulturowo-cywilizacyjnym obrazem świata a pierwotnym, przedmiotowo-sensorycznym doświadczeniem nie jest prostą funkcją wzajemnej zależności. Z jednej strony spostrzegamy masowe przechodzenie współczesnych narodów z jednej etnokultury czy jednych zasad życia kulturowo-cywilizacyjnego na inne, z drugiej zaś co raz bardziej widoczna staje się tendencja zachowawcza, oddzielająca materialny poziom obrazu świata od jego aksjologii kulturowo-cywilizacyjnej.

Do jakiego stopnia język etniczny (jako swoisty kod kulturowy) może determinować zachowanie współczesnego człowieka? Zakładamy, że język (albo raczej modele dyskursywne pewnego języka) może wywierać wpływ na formowanie sposobu myślenia tylko w dwóch przypadkach: u dziecka na etapie kształtowania podstawowych zdolności umysłowych oraz u dorosłych w dyskursie potocznym, który z założenia jest arefleksyjny. Nie wykluczam, że w przypadku monoglosantów³ stopień synkretyzmu językowego i kognitywnego obrazu świata może być na tyle wysoki, że komunikacja międzykulturowa zostaje utrudniona. Jednak zwolennicy panwerbalizmu (teorii myślenia w trybie językowym) zapominają o tym, że mamy jeszcze doświadczenie manipulacyjno-

³ Użytkownik języka etnicznego, który włada tylko jedną jego odmianą (w odróżnieniu od dyglosanta, który posługuje się jednocześnie kilkoma jego wariantami, np. językiem literackim i gwarą albo językiem literackim i językiem potocznym).

przedmiotowe (operujemy przedmiotami fizycznymi) i sensoryczno-emocjonalne (kontaktujemy się z innymi za pośrednictwem przejawów uczuć i wyrazów woli) oraz posiadamy możliwość komunikowania niewerbalnego, które to zdolności bardzo często kompensują nam brak umiejętności językowych w komunikacji międzykulturowej. Wreszcie, doświadczenie komunikacji międzykulturowej i międzycywilizacyjnej w dziedzinach dyskursywno-refleksyjnych (polityka, gospodarka, nauka, sztuka, filozofia) jest dowodem na to, że język etniczny może najwyżej zakłócać taką komunikację, ale nie jest dla niej przeszkodą. Ogromną większość treści *stricte* etnokulturowych, zakotwiczonych w języku narodowym, może być przekazana w innym kodzie, drogą opisową (poważne problemy powstają nie w komunikacji użytkowników odmiennych języków, wywodzących się jednak z analogicznego kręgu kulturowo-cywilizacyjnego, a raczej przy komunikacji użytkowników tego samego języka narodowego, lecz posiadających odmienne kompetencje kulturowo-cywilizacyjne).

Ale nawet odrzucając zbyt prymitywne postulaty teorii językowej względności, dotyczące monolingwów (których we współczesnym zglobalizowanym świecie staje się co raz mniej) oraz monoglosantów (których w dzisiejszych warunkach rozpowszechnienia masowej kultury i medialnej komunikacji niemal nie zostało), warto jednak przyznać, że to nie etnojęzykowe, lecz **kulturowo-cywilizacyjne** zróżnicowania nadal warunkują nie tylko interakcje komunikatywne, lecz także postrzeganie świata przez przedstawicieli różnych systemów organizacji społeczeństwa. Uwidocznilo się to w ostatnich dziesięcioleciach w związku z masową migracją oraz wyraźną decentralizacją życia kulturowego i ekonomicznego, które zostały nazwane już *deglobalizacją* [Martin 2018; Bergeijk 2018] i *wzrostem tendencji nacjonalistycznych* [Aisch, Pearce, Rousseau 2017]. Naszym zdaniem, nie jest to *stricte* wzrost nacjonalizmów, lecz zwykle uwidocznienie różnorodności cywilizacyjnych powstałej w wyniku wielu stuleci europejskiego kolonializmu, a później – dziesięcioleci globalizacji pod dyktando komercjalizmu amerykańskiego. Przedstawiciele innych systemów kulturowo-cywilizacyjnych chcą mieć europejskie dobra obywatelsko-kulturowe oraz amerykańskie dobra konsumpcyjno-technologiczne, ale już nie chcą dla nich zrzekać się swych wartości cywilizacyjnych, gdyż nie widzą zależności między tymi dobrami a wartościami cywilizacyjnymi europejskimi czy amerykańskimi. Czasem to zjawisko nazywają *multikulturowością*.

Naszym zdaniem współczesna etnolingwistyka powinna mocno poszerzyć swoje granice i zacząć dostrzegać nie tylko etnokulturowe cechy językowe, lecz o wiele bardziej relewantne dla dzisiejszego świata językowe przejawy postaw kulturowo-cywilizacyjnych.

Pamiętajmy, że etnos jako synergetyczna (naturalna, samosterująca się) grupa społeczna połączona zasadniczą zbieżnością tradycyjnych wartości witalnych i kulturowo-cywilizacyjnych (tj. etyczno-politycznych i gospodarczych) nie musi posługiwać się jednym i tym samym językiem. Tę sytuację można odwrócić, niekoniecznie grupa językowa (czyli zbiór ludzi posługujących się zasadniczo analogicznym kodem językowym) powinna stanowić ten sam etnos (hiszpańskim, angielskim, francuskim czy niemieckim posługują się przedstawiciele różnych etnosów, Szwajcarzy czy Amerykanie jako superetnosy nie stanowią jedynej grupy etnojęzykowej). Poza tym etnos to nie jedyna i dominująca forma społecznej organizacji (zwłaszcza w epoce przedindustrialnej oraz postindustrialnej). Można być użytkownikiem tego samego języka oraz być przedstawicielem tego samego etnosu, a jednocześnie posiadać istotnie odmienne obrazy świata (porównajmy chociażby mentalność polskiego rolnika, urzędnika oraz nauczyciela akademickiego albo mentalność kombatanta AK, biznesmena o poglądach liberalnych i kibica-blokera)⁴. W dzisiejszym świecie funkcją kluczową integracji społecznej stają się wartości kulturowo-cywilizacyjne, a nie narodowe.

To, co wyróżnia konflikty w wielu krajach świata, to nie tyle przynależność narodowa czy językowa, ile przynależność do tego lub innego kulturowo-cywilizacyjnego systemu organizacji społeczeństwa. Przy okazji dojścia do władzy D Trumpa wyszło na jaw nawet tradycyjnie niezauważane zróżnicowanie między amerykańszczyzną (z jego liberalizmem ekonomicznym, mesjanizmem imperialnym i hedonizmem konsumpcjonistycznym), a europejskością (z jej ideałami humanistycznego poszanowania ludzkiej godności, tolerancji i solidarności). Imigranci przyjeżdżający do Europy czy USA są bardzo zróżnicowani pod względem etnokulturowym i językowym, lecz nie te ich cechy sprawiają im samym i wielu „gospodarzom” największe kłopoty, lecz występujące między nimi różnice cywilizacyjne. W jednym przypadku to turanistyczne przywiązanie do kultu wodza i siły, w innym – trybalistyczny kolektywizm, naturalizm i intuicjonizm, jeszcze w innych – bizantynistyczny szacunek dla hierarchii społecznej, bytów metafizycznych,

⁴ Szczegółowo na ten temat można przeczytać w pracach: [Leszczak 2014a, Leszczak 2014b; Leszczak 2017.].

władzy oraz elit, wreszcie dla zwolennika teokracji najwyższymi wartościami są wola Boga i oddanie zborowi religijnemu i jego przewodcom. Razi ich często europejska laicność, dekadencja i permissywność lub amerykański indywidualizm, merkantylizm i snobizm. Uwidacznia się to w dyskursie publicznym i komunikacji antagonistycznej. Zadaniem językoznawcy kulturowego zatem jest zbadanie tej specyfiki werbalizacji zróżnicowań cywilizacyjnych.

Zatem podstawowym postulatem dla prezentowanego tutaj antropocentrycznego i funkcjonalno-pragmatycznego punktu widzenia na współczesne badania etnolingwistyczne jest stwierdzenie, iż świat i obraz świata to po prostu dwie wzajemnie uzależnione funkcje ludzkiego doświadczenia: świat jest energomaterialną funkcją ludzkiego istnienia, zaś obraz świata – informacyjną funkcją ludzkiego bytowania. Zatem etnokulturowy czy kulturowo-cywilizacyjny obraz świata to forma społecznej refleksji aksjologicznej nad potocznym, podstawowym obrazem świata opartym na doświadczeniu bezpośrednim – bytowo-zmysłowym. Etnokulturowy i kulturowo-cywilizacyjny obrazy świata to ta wspólna część wszystkich indywidualnych obrazów świata ludzi żyjących w różnego rodzaju wspólnotach, która czyni ich członkami tych wspólnot. Zawiera ona modele i stereotypy zachowania (w tym językowego i dyskursywnego), jak również gotowe bloki informacyjne (pojęcia, kategorie wartościowania, sądy, maksymy, imperatywy, słowa frazemy, paremie, teksty precedensowe i in.), czyli narzędzia interakcji społecznej, które ujawniają jej przynależność do odpowiedniej wspólnoty, a tak naprawdę – posiadany przez tę osobę kulturowo-cywilizacyjny system organizacji życia wspólnotowego. Naszą propozycją metodologiczną jest przesunięcie głównego ciężaru badań etnolingwistycznych i etnokulturowych, po pierwsze, ze *stricte* narodowych przejawów mentalności na przejawy kulturowo-cywilizacyjne (przede wszystkim wewnątrz etnosu), po drugie, z badań historii powstawania tzw. mentalności narodowej na badanie współczesnych pragmatycznych funkcji interakcji kulturowo-cywilizacyjnych, a po trzecie, z opisu hipostazowanych zbiorowości etnokulturowych na objaśnienie zachowań konkretnych osób, posiadających te lub inne cechy kulturowo-cywilizacyjne i etnokulturowe.

LITERATURA

Aisch, G., Pearce A. and Rousseau, B. How Far Is Europe Swinging to the Right? „The New York Times”, October 23, 2017, URL:

- <https://www.nytimes.com/interactive/2016/05/22/world/europe/europe-right-wing-austria-hungary.html> [26.01.2019].
- Bartmiński, J. *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmińskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1999.
- Bergeijk, P.A.G. van, On the brink of Deglobalisation ... again, „Cambridge Journal of Regions, Economy and Society”, 2018, 11 (2), p. 59–72.
- Fleischer, M. *Sterowana przez obraz świata konstrukcja rzeczywistości na przykładzie relacji medialnych z ,IV Światowej Konferencji na rzecz Kobiet’ w Pekinie*, w: *Konstrukcja rzeczywistości*, Wrocław 2002, URL: http://www.fleischer.pl/text/konferencja_na_rzecz_kobiet.pdf [11.06.2013].
- Leszczak, O. *Etniczny obraz świata Polaków. Kulturowo-cywilizacyjna i lingwosemiotyczna analiza polskiego dyskursu publicznego*, Ternopil 2017.
- Leszczak, O. *Krytyka doświadczenia etnicznego. Metodologiczne i kulturowo-cywilizacyjne wprowadzenie do badania etnicznych obrazów świata Rosjan, Polaków i Ukraińców*, Katowice 2014.
- Leszczak, O. *Rosyjski etniczny obraz świata w aspekcie kulturowo-cywilizacyjnym i lingwosemiotycznym*, Toruń, 2014,
- Martin, M. *Keeping it Real: Debunking the Deglobalization Myth, Brexit, and Trump: - "Lessons" on Integration*, „*Journal of International Trade Law and Policy*”, 2018, 17, p. 62–8.
- Ситько, Ю. *Опыт как отношение энергоматерии и энергоинформации*, „*The Peculiarity of Man*”, 2012, nr 16, s. 44–67
- Ситько, Ю. *Формы опыта как отношения энергоматерии и энергоинформации*, „*The Peculiarity of Man*”, 2013, nr 18, s. 235–259.

DISCURSIVE PSYCHOLOGY IN FAMILY MEDIATION

Katarzyna OBERDA

Ph.D. student, the Jan Kochanowski University in Kielce, POLAND

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.07

This article aims to define the role of discursive psychology in family mediation. In the theoretical elaboration on discursive psychology in family mediation, firstly the definition of the term *discursive psychology*, as well as the application background of discourse analysis in psychology, are provided. Secondly, the theoretical foundation of the family mediation institution is discussed. In terms of the practical application of discourse psychology in family mediation, the methodology of discursive psychology is described with the application of discourse analysis as a tool. The practical data come from recorded family mediation.

Keywords: *discourse analysis, discursive psychology, family mediation.*

Стаття присвячена визначенню ролі дискурсивної психології в сімейному посередництві. У теоретичній частині, по-перше, наводиться визначення поняття *дискурсивна психологія*, а також представлено середовище аналізу дискурсу в психології, а по-друге, обговорюється теоретичний фундамент інституту сімейного посередництва. З точки зору практичного застосування дискурсивної психології в сімейному посередництві описана методологія дискурсивної психології із застосуванням дискурсного аналізу як інструменту. Практичні дані походять із записаного сімейного посередництва

Ключові слова: *дискурс-аналіз, дискурсивна психологія, сімейне посередництво.*

Celem niniejszego artykułu jest określenie roli psychologii dyskursywnej w mediacji rodzinnej. W związku w przedstawionym powyżej celem omówione są w niniejszym artykule zagadnienia teoretyczne psychologii dyskursywnej oraz praktyczne zastosowania teorii psychologii dyskursywnej w procesie mediacji rodzinnej. Aby w pełni zrozumieć rolę psychologii dyskursywnej w mediacji rodzinnej, w części teoretycznej nie tylko podano definicję terminu *psychologia dyskursywna*, ale także omówiono literaturę przedmiotu i teoretyczne podstawy instytucji mediacji rodzinnej. W przeprowadzonej analizie mediacji rodzinnych zastosowano metodologię psychologii dyskursywnej oraz analizę dyskursu jako narzędzia. Dane praktyczne pochodzą z zarejestrowanych mediacji rodzinnych.

Słowa kluczowe: *analiza dyskursu, psychologia dyskursywna, mediacje rodzinne.*

Introduction

Mediation as a practical activity has been performed in different areas one of which is family mediation. Since the second half of the twentieth century, family mediation has been one of the alternative dispute resolution services provided. In the twenty-first-century, family mediation has been present in various cultures worldwide, especially in respect of family

mediation including cross-cultural dimension. Since psychological themes and concepts such as communication, emotion, and intent occur in the process of family mediation we concentrate on discursive psychology to define its role in family mediation and its importance in the process of mediation.

Discursive psychology

The application of psychological discourse analysis in the family mediation process should be preceded by the definition of the term *discursive psychology*. *APA Dictionary of Psychology* defines the term *discursive psychology* as “the study of social interactions and interpersonal relationships with a particular focus on understanding the ways in which individuals construct events via written, spoken, or symbolic communication” [APA Dictionary]. As the above definition indicates, discursive psychology is the study of interaction from the communication performance. Instead of concentrating on cognition, the inner life of the mind [Edwards, Potter 2005] and its underlying competence [Chomsky 1965: 8] discursive psychology focuses on the performance in human interaction.

The background of discursive psychology as an interdisciplinary entity has its roots in various scientific disciplines and approaches. Although it evolved out of Discourse Analysis in the discursive psychology perspective it is possible to recognise “influence of the late Wittgenstein and poststructuralism as well as of social studies of science, conversation analysis, and ethnomethodology” [Molder 2012, p. 2]. The impact of Wittgenstein upon the development of discursive psychology is noticeable in its initial stage with the references to cognition [Edwards 1997, Molder 2005], the inner and outer reality of the mind perceived as “not a private space but a phenomenon that is made publicly accountable through language” [Molder 2012, p. 2]. The influence of poststructuralism and social science is visible “in the focus of discursive psychologists on facts not as “states of affairs” but as constructions put together for particular purposes. Like poststructuralists, discursive psychologists are interested in how reality and truth are produced through text and talk, that is, how representations take on a life of their own and become solid and robust [Molder 2012: 2]. The impact of conversation analytic studies upon the development of discursive psychology is noticeable in the approach to the Speech Act Theory [Austin 1962: 11] in which the language used by the individual is not only as a source of information but also a source of actions. For conversation analysts, the importance of the speech act is in the participants' treatment of utterances through which the analyst can understand what the action is [Molder 2012].

The origins of discursive psychology are traced to the late 1980s and the formation of Discourse and Rhetoric Group (DARG) [Tileaga 2012]. In contrast to the mainstream treatment of discourse as a “mirror” of human thoughts and intentions, Potter and Wetherell (1987) demonstrate that human attitudes vary according to the social situation in which they are [Potter, Wetherell 1987]. Potter and Wetherell (1987) state that discursive psychology is a paradigm in which cognition and attitudes vary according to social interaction in which they participate [Potter, Wetherell 1987]. The position of discursive psychology refers to the *Discourse Action Model* [Edwards, Potter 1992]. In this Discourse Action Model, the emphasis is put on the analysis of the recorded talk and the rhetorical features of the talk [Edwards, Potter 1992]. The core point of this model is that in discursive psychology “the focus is on action, not cognition” [Edwards, Potter 1992: 154].

Discursive psychology is focused on studies related to the naturally occurring and experimentally engineered human interaction to understand how individuals conduct actions through written, spoken, or symbolic communication. Although in both cognitive and experimental psychology talks are treated as windows into the human minds and the description of people's mental content, discursive psychology treats talks as social actions. Talks are the means of doing things in a socially meaningful world. In discursive psychology, talks are primarily perceived actions. This perception of talks as actions especially as a course of action might be of importance for the mediator, to change attitude e.g. in the process of family mediation.

Family mediation

Family mediation is an alternative dispute resolution (ADR) measure due to which the mediator assists the parties involved in a dispute to reach an agreement. Instead of going to court the Ministry of Justice of the member states of the European Union is responsible for the implementation of the policy family mediation as stated in the *EU Directive on certain aspects of mediation in civil and commercial matters* from 21 May 2008 [Directive 2008]. In Article 3 (a) of the EU Mediation Directive, the term *mediation* is defined as “...a structured process, however, named or referred to, whereby two or more parties to a dispute attempt by themselves, on a voluntary basis, to reach an agreement on the settlement of their dispute with the assistance of a mediator” [Directive 2008].

In the light of the *EU Mediation Directive* from 21 May 2008 mediation is quicker and less costly than litigation [Directive 2008]. In the Preamble to the *EU Mediation Directive* Paragraph 6 to the above-mentioned Directive, mediation ‘can provide a cost-effective and quick extrajudicial resolution of disputes in civil and commercial matters through processes tailored to the needs of the parties. Agreements resulting from mediation are more likely to be complied with voluntarily and are more likely to preserve an amicable and sustainable relationship between the parties. These benefits become even more pronounced in situations displaying cross-border elements’ [Directive 2008].

As a result of the *EU Directive on certain aspects of mediation in civil and commercial matters* from 21 May 2008, several Member States have now passed mediation law to regulate internal and cross-border family mediation [Directive 2008]. In Poland, for instance, the Act of 10 September 2015 was passed amending certain Acts in relation to the promotion of amicable dispute resolution methods (Journal of Laws of 13 October 2015) [the Act 2015]. In Ireland, the Mediation Act (the ‘Act’), was signed into law on 2 October 2017, to consider mediation as a means of resolving a dispute [the Mediation 2017]. In this Act, there are separate specific provisions for the involvement of children in mediation in family law dispute [the Mediation 2017]. In Germany, the Mediation Act came into force on 28 June 2012 to promote mediation and other alternative dispute resolution (ADR) procedures [the German 2012]. The above-mentioned Acts on mediation [Directive 2008, the Act 2015; the Mediation 2017; the German 2012] define the basic duties of the mediator, some limitations in the mediator's function as well as the mediation procedure to be performed outside the court.

Since family mediation is frequently exercised in the course of separation and divorce it concentrates on the regulation of such issues as parental responsibility involving arrangements for future parenting, resolution on financial spousal and child support, the compensation and distribution of assets and debts. Family mediation is also very effective in working out divorce arrangements and settling cross-border conflicts related to the exercise of access rights and child abduction.

Methodology

Although discursive psychology is widely considered to be a form of discourse analysis drawn involving psychological themes and concepts, it has evolved into a relatively new subdiscipline of psychology strongly associated with methodological innovation and the analysis of language data. Its importance consists of the theoretical elaboration of conceptualisation of psychological phenomena such as communication and cognition (e.g. emotions, attitudes) in discursive terms. Edwards proposes the adoption of “a discourse-based perspective on language and cognition” [Edwards 1997: 19]. In this discourse based perspective, emotions are considered in terms of words and categories to “perform social actions on and for the occasion of their production” [Edwards 1997: 22]. Discursive psychology has become a methodology for appropriate data and forms of data collection and the limits of interpretation [Schegloff 2010, Wetherell 1998, Wetherell 2012].

The theoretical principles of discursive psychology are embedded in the nature of discourse [Potter, Edwards 2001, Potter 2003]. Firstly, discourse is both constructed and constructive process. It is constructed as it is composed of linguistic units and structures such as words, categories, and sentences to present a particular version of the world. It is also constructive as in the presented world it is a product of talk itself. Secondly, the discourse is action-oriented not only due to the fact that talking or writing are actions in themselves but discourse is the primary medium for social action e.g. to invite, to justify, to blame, and so on. Thirdly, discourse is situated within a specific sequential environment as words form sentences and are understood according to the linear sequence of what precedes and follows them.

Discursive psychology as a methodology goes beyond the discourse of attitudes and behaviour. Potter and Wetherell (1987) present a methodological and theoretical challenge to well-established psychology, namely to cognitive psychology [Potter, Wetherell 1987]. This challenge refers mainly to the status of data talk. As indicated by Potter and Wetherell (1987), the talk should not be treated as transparent direct information to describe or report something [Potter, Wetherell 1987]. It should be analysed as a form of action or practice. Thus the application of discourse analysis has become a tool to analyse the text from the perspectives of the content, form, and context in human interaction.

In contrast to cognitivism which treats human action as a product of cognition. Edwards states that in discursive psychology cognition is a topic for investigation [Edwards 1997]. To study cognition's involvement in a participant's concern, discursive psychology treats mind, experience, emotion in terms of being constructed and oriented to an interaction.

Discussion of results

In this section, we specify the research procedure, which involves devising a research question, gaining access and consent, data collection and building a corpus, transcription, coding, and analysis involved in discursive psychology. The research question of the conducted analysis refers to the way how discursive psychology facilitates family mediation at different stages of mediation. The research data for the building the corpus for conducting the discursive psychological analysis come from the recorded mediation sessions entitled *Family Mediation in Action* [Family Mediation In Action], *Family Mediation Individual Session* [Family Mediation Individual], *An Inside Look at Family Mediation* [An Inside Look]. The transcriptions with the coding of the family mediation sessions have been analysed along the family mediation process.

The results of the recorded data analysis [Family Mediation In Action, Family Mediation Individual, An Inside Look] show that the family mediation is a confidential and structured procedure performed outside the court, the aim of which is to achieve an amicable solution to the conflict by the parties with the help of the mediator. The structure of the mediation procedure is well followed by the mediator, who undertakes the process of family mediation. In all the analysed cases [Family Mediation In Action, Family Mediation Individual, An Inside Look] the process of family mediation consists of distinctive stages to achieve the final and durable settlement of the family dispute. The structure of the family mediation procedure indicates that there are five stages of the family mediation process with a series of related tasks at each stage that turn inputs into outputs. Thus, Stage One is based on convening the Mediation. Stage Two refers to the Opening Session. Stage Three is related to communication and it leads to Stage Four i.e. the Negotiation. The final Stage Five is the closure, which should contain the solutions in the family conflict.

In the process of family mediation, the role of the mediator is of prime importance. His/her discursive psychological skills and the competence of conducting the discourse analysis of the texts produced by the conflicted parties are of prime importance as it is the mediator, who should guide the parties towards the conflict resolution. As an independent and neutral person, the mediator has no right to make decisions. The main task of the mediator is to steer the conflicted parties through the family mediation process to solve the problem. The independence and neutrality of the mediator are emphasized in all recorded data e.g. when the mediator says; *I am impartial, so I'm not taking either side I'm not representing either of you* [Family Mediation Individual]. The impartiality of the mediator means that the mediator is obliged to support the conflicted parties similarly in the process of family mediation.

The analytic approach based on discursive psychology methodology with the application of discourse analysis helps the mediator understand how the parties of family mediation communicate and enter their interaction to overcome the conflict. Although the analysed family mediations are completely different due to the underlying conflicts related to the mediation issues, it is possible to state that the heterosexual couples who intend to get separated or divorced show different inferences about their inner beliefs and judgments related to truthfulness. Their assertions that they want to do their best for children may be treated as their demonstration of competence rather than performance, which is easily noticeable in Stage Three, i.e. communication.

Stage One related to convening the Mediation is to bring the family conflicted parties to a preliminary meeting during which they should discuss the underlying issues of the family conflict and consider options for its resolution. The goal of Stage One is to pave the way for the actual conflict resolution through the process of family mediation. At this stage, the mediator's responsibility is to assess the family conflict situation, identify the areas of conflict and their underlying factors in most cases related to the communication problems, introduce options for improving the communication through the control of emotions revealed in the language used to find the solution to the family conflict.

In Stage One, the mediation is to assess the situation in the family. At this stage, the mediation should determine what the conflicted parties seek to accomplish, whether it is a case of separation or divorce or solving the problems within the marriage. Stage One involves carrying out several specific tasks to determine the specific goal of mediation, to de-escalate the conflicted situation to suggest or initiate a specific conflict resolution process through mediation or consensus building. At this stage, the mediation identifies the tasks i.e. what should be done as well as actions i.e. how it should be done to obtain the result of this convening stage i.e. the willingness of the conflicted parties to participate in family mediation.

To obtain the willingness of the conflicted parties to participate in mediation, the mediator contacts the parties separately informing them about the aim of mediation. Although different mediations are analysed the underlying aim of all those mediations is the same i.e. to obtain the conflict resolution in the form of the written agreement which both conflicted parties sign in the presence of the mediator. In practical terms, family mediation aims to help families build understanding and reach an agreement by reducing the

conflict and costs of coming to terms. Although it is a multi-layered strategy, family mediation is designed to accommodate different people and situations to obtain willingness towards participation in mediation. At this stage, the mediator informs the parties separately, i.e. *What I am always doing my mediations have separate time with each of you before we decide to go ahead to a joint session make sure making sure that mediation is the right choice for you* [An Inside Look], usually during the telephone conversation or face to face meeting, i.e. *As I explained to you in the telephone the purpose of this meeting is primarily for me to introduce myself to you to give some explanation about the mediation process* [Family Mediation Individual], about the aim of mediation to obtain the parties' willingness to participate in mediation. The presentation of the mediation aim is recorded in the transcribed texts as follows: *Family mediation is there to help parents who are separating or living apart. The Process of mediation will have been explained to each p.m. at a separate meeting. Once the PM has decided that mediation is a possible option for them* [Family Mediation In Action]. Once the willingness of both conflicted parties is obtained the mediator proceeds to the second stage.

Stage Two refers to Opening Session the aim of which is to achieve safety and hope through a series of different tasks and actions. Although the session is performed in verbal mode the mediator performs a series of verbal actions such as informing, eliciting the reaction of the parties' description is one through verbal discussion. To build up safety and achieve hope, the mediator informs the conflicted parties about the actions of getting both points of view, their concerns and hopes for mediation. In the analysed mediation data the mediator informs the conflicted parties about impartiality, namely *as a mediator I am impartial, so I'm not taking either side are not representing either of you your solicitors do that that's their role and I'm not a judge either. I'm not here to judge what you see what Roger says that's the sheriff's rule if the matter were to go to court* [Family Mediation Individual]. Confidentiality of the family mediation is likewise emphasised by the mediator, who says *You'll know from your intercession that our conversations here are confidential. They stay within family mediation* [Family Mediation In Action]. With all those statements made by the mediator, the personal integrity of the conflicted parties should be maintained and the feelings of safety and hope evoked. Once the results of safety and hope are obtained at this stage, the mediator starts the next stage of mediation i.e. communication.

The primary aim of Stage Three related to communication is the expression. The task of this stage is to allow the conflicted parties an opportunity to express their points of view in the presence of each other. The action involves a set of verbal open-ended questions followed by the

parties' active feedback for the mediator to understand what is driving the parties apart. Through a series of delicate questions, the mediator should keep the conversation moving forward so that both parties have a chance to air their viewpoints, perspective, and expectations as well as feel confident that their verbal expression of opinion has been heard.

The discourse analysis of this stage shows that the conflicted parties have problems with communicating their perspectives. Since this stage is frequently characterised by verbal fights and accusations in which negative emotions play an important function, the role of discursive psychology with discourse analysis becomes significant. The mediator skillful in discursive psychology can conduct this stage in such a way that the communication of the conflicted parties discloses their hidden values and interests [Family Mediation In Action, Family Mediation Individual, An Inside Look]. For example, when the mediator identifies a barrier to the positive communication between the conflicted parties the mediator says: *when you're fighting and you can't resolve the fighting so mediation is a way for you to try to work through the differences here in a more peaceable way* [An Inside Look].

The application of discursive psychology with the applied discourse analysis helps the mediator reconstruct the positive communication between the conflicted parties. For example, when the mediator notices that there is no communication between the parties involved, he says: *I want you both to talk about first of all to each other without me. Right children consider themselves to be half mom and half dad. And if mom is criticizing dad or dad is criticizing mum then they feel hurt themselves so one of the things in mediation is that parents can come to appreciate that the children's point of view is important to talk positively about the other parent* [Family Mediation In Action]. At this stage, the mediator reveals his knowledge of discursive psychology, techniques of communication and negotiation, as well as supervision in order to eliminate negative emotions, which usually are the barriers of communication.

The necessity to transform the negative emotions underlying the conflicted parents' conversation into a positive one is of prime importance as it is indicated in the passage in which the mediator elaborates on the importance of communication:

....communication between you two as parents is vital. You can't continue to argue because that is what exposes children to upset that it's not the fact you've split apart that hurts the children so much as the fact that you continue the warfare with each other. Now I always hold in my mind a kind of a mental picture of the children here and over them is an umbrella or like a rainbow that protects them. And that rainbow is the communication between mom and dad. And if they if your children know that you're meeting and you're talking about them they'll feel safe but it if that rainbow not here but their heads if mom and dad don't

talk to each other the children even if it's something said they feel it they feel the hostility they feel frost. [Family Mediation In Action].

The visualisation of communication as an image of the protective umbrella or rainbow provides logical arguments in a picturesque manner to change the attitude towards each other from negative into positive ones. The positive communication is the prerequisite to move on to the next stage of mediation i.e. negotiation.

Stage Four of the mediation process related to Negotiation aims at flexibility and innovation. When the conflicted parties have enough information about the perspective of the other party, and when the mediator has managed to transfer counterproductive positions and negative emotions into productive ones and positive ones then the stage of negotiation starts. The involved parties search for the available solution to avoid living in conflict. Thus, for example, the arrangement for meeting children are negotiated by the conflicted parties in the following way:

– what it's saying really is that the whole situation needs to be looked at because this is new what if I pick them up from school on a Friday and I have them for over-night – over two nights on the weekend I see them and then every other weekend you okay

– yes that's that's Saturday you've got them right next but the weekend after my weekend and we can start the routine [Family Mediation In Action].

This negotiation starts with the indirect question of *what if I pick them up..* and suggestion of the children weekend stay at their parents. When the layout of the arrangement is presented then the request for consent is addressed to the other party who agrees to it stating that this arrangement may finally become a routine. What else should be observed here is the shift from the personal pronoun *I* to *you* and finally, *we* to conclude with the action that *we can start the routine* [Family Mediation In Action].

Stage Five is Closure. If the negotiation leads to the resolution of the conflict then the agreement is prepared by the mediator to be signed by all parties of mediation. If the conflicted parties do settle they attribute to the success of mediation. This success should be emphasized by the mediator, for example as indicated below:

I think you've done a very very good job and I think your two children Rosie and Aiden must be a lot happier now that's a great result [Family Mediation In Action].

If the conflicted parties do not settle, the mediator should express maintain a positive attitude and indicate the progress which was made and highlight its importance. The mediator should likewise encourage the conflicted parties to continue talking so that their communication is free from negative emotions and leads to agreement.

Conclusion

The role of discursive psychology in family mediation is emphasized here especially concerning communication and cognition (i.e. ideas, thinking emotions, and attitude). The application of discursive psychology to family mediation helps the mediator to perceive all the stages of mediations as tasks and actions to reach specified results. Thus, Stage One results in willingness, Stage Two in Safety and Hope, Stage Three in Expression, Stage Four in Flexibility and Innovation and Stage Five in Informed Decision.

BIBLIOGRAPHY

- Austin, J. L. *How to do things with words*. London 1962.
- Chomsky, N. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge 1965.
- Edwards, D. *Discourse and cognition*. London 1997.
- Edwards, D., Potter, J. *Discursive Psychology*. London 1992.
- Edwards, D., Potter, J. *Discursive psychology, mental states and descriptions*, In: L. te Molder, J. Potter (eds.) *Conversation and Cognition*. Cambridge 2005, pp. 241–259.
- Miranda, A. *The Origins of Mediation and the A.D.R. tools*. In: *Mediation in Europe at the cross-road of different legal cultures*. 2014, pp. 9–24.
- Potter, J. and Edwards, D. *Discursive social psychology*. In: W. P. Robinson and H. Giles. (eds), *The New Handbook of Language and Social Psychology* London 2001, pp. 103–118.
- Potter, J. *Discourse analysis and discursive psychology*. In: P.M. Camic, J.E. Rhodes and L. Yardley (eds). *Qualitative research in psychology: Expanding perspectives in methodology and design*. Washington 2003, pp. 73–94.
- Potter, J., Wetherell, M. *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London 1987.
- Schegloff, E. *Whose text? Whose context?* “*Discourse & Society*”, 1997, 8, pp. 165–87.
- Searle, J. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press. 1969.
- Modler te, H. *Discursive Psychology*. In: Tracy, K. (ed.) *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*. 2015, URL: <https://doi.org/10.1002/9781118611463.wbielsi158>.
- Molder te, H., Potter, J. *Conversation and cognition*. Cambridge, UK 2005.
- Tileaga, C. *Twenty five years of Discursive Psychology*. “*British Journal of Social Psychology*”, 2012, pp. 1-8.
- Wetherell, M. *Positioning and interpretative repertoires: Conversation analysis and post-structuralism in dialogue*. “*Discourse & Society*”, 1998, 9 (3). pp. 387–412.

Wetherell, M. *Paranoia, ambivalence and discursive practices: Concepts of position and positioning in psychoanalysis and discursive psychology*. In: R. Harre & F. Moghaddam (Eds.), *The self and others: Positioning individuals and groups in personal, political and cultural contexts*. Westport, Connecticut 2003, pp. 99–120.

Wetherell, M. *Affect and Emotion: A New Social Science Understanding*. London 2012.

Wetherell, M., Potter, J. *Mapping the Language of Racism*. London 1992.

Research data

An Inside Look at Family Mediation, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=p89vyvgWQ9s>.

APA Dictionary of Psychology, URL: <http://dictionary.apa.org/discursive-psychology>.

Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters, URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:32008L0052>.

Family Mediation In Action, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=21BVczuei0I>.

Family Mediation Individual Session, URL:
<https://www.youtube.com/watch?v=y6MU0OkzyWs>.

the Act of 10 September 2015 certain Acts in relation to promotion of amicable dispute resolution methods, “Journal of Laws”, 13 October 2015, URL:
<https://www.mediacja.gov.pl/en/Nowa-ustawa-dotycz-ca-mediacji.html>.

the German Mediation Act of 2012, URL: <https://www.in-mediation.eu/en/mediation-act>.

the Mediation Act on 2 October 2017, URL: <https://www.mediateireland.com/mediation-bill-2017-signed-law-president.htm>.

НОВЫЕ ГРАНИ ВОСПРИЯТИЯ ПОЭМЫ А. С. ПУШКИНА «ПОЛТАВА»

Ольга БОГДАНОВА

Доктор филологических наук, профессор, Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена, РОССИЯ

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.08

The article interprets A. S. Pushkin's poem "Poltava" from a new point of view and suggests a broader interpretation of the name than is traditionally accepted: not as a reflection of the events of the victorious battle of Poltava, but as memories of Poltava (Poltava region), with which Pushkin and the addressee of his poem had special memories. A number of references, discovered by the author of the article, allows us to trace the two-dimensional narrative of Pushkin, building a clear parallel between the events of 1709 and the events of 1825 on the Senate square in Saint-Petersburg. The pyramidal structure of Pushkin's poem, which falls into three compositional layers, gradually examines the history of human passions (heroes-passions) and shows how love-passion is transformed into passion-hatred, passion-revenge and is resolved by the highest (according to Pushkin) manifestation of passion – passion of love to the Motherland. The main idea of the article is: relations of heroes "Maria – Mazepa" (the first song), "Kochubey – Mazepa" (the second song), "Mazepa – Peter I" (the third song) demonstrate, that in the center of the Pushkin poem teetered not image of the events Northern war and battles Peter the Great with Swedes, but reflection over human passions, over place individual rights in huge world.

Key words: A. S. Pushkin, poem "Poltava", M. N. Raevskaya-Volkonskaya, dedication, title, composition, subtext.

У статті з нової точки зору інтерпретується поема О. С. Пушкіна «Полтава» і висловлюється ідея про більш широке, ніж традиційно прийнято, тлумачення назви: не як відображення подій переможної Полтавської битви, але як спогади про Полтаву (Полтавщину), з якої у Пушкіна і адресата його поеми були пов'язані особливі спогади. Низка посилань, виявлених автором статті, дозволяє простежити двоплановість повісткування Пушкіна, вибудовує чітку паралель між подіями 1709 р. і подіями 1825 р. на Сенатській площі у Петербурзі. Пірамідальна структура поеми Пушкіна, поділяється на три композиційних пласта, поетапно вибудовує історію людських пристрастей (героїв-пристрастей) і показує, як любов-пристрасть трансформується в пристрасть-ненависть, пристрасть-помсти і розривається вищим (за Пушкіним) проявом пристрасті – пристрасті-любви до батьківщини. Відносини героїв «Марія – Мазепа» (перша пісня), «Кочубей – Мазепа» (друга пісня), «Мазепа – Петро» (третья пісня) демонструють, що в центрі пушкінської поеми стояло не зображення подій Північної війни і битви Петра зі шведами, а роздуми над людськими пристрастями, над місцем окремої людини у величезному світі.

Ключові слова: О. С. Пушкін, поема «Полтава», М. М. Раєвська-Волконська, dedicaція, назва, композиція, підтекст.

Artykuł z nowego punktu widzenia interpretuje poemat Puszkina "Poltawa" i wyraża idee szerszej od tradycyjnie przyjętej interpretacji tytułu. Chodzi nie tyle o ukazanie wydarzeń

zwycięskiej Bitwy Połtawskiej, ile o wspomnienia o Połtawie (ziemi połtawskiej), wobec której Puszkina i adresat jego poematu żywili szczególne wspomnienia. Szereg odniesień znalezionych przez autora artykułu pozwala prześledzić dwupłaszczyznowość narracji Puszkina, budując wyraźną paralelę między wydarzeniami z 1709 a 1825 roku na Placu Senackim w Petersburgu. Piramidalna struktura poematu Puszkina, podzielona na trzy poziomy kompozycyjne, stopniowo buduje historię ludzkich namiętności (bohaterów-namiętności) i pokazuje, jak miłość-pasja przekształca się w pasję-nienawiść, pasję-zemstę i jest rozwiązywana przez najwyższy (według Puszkina) przejaw pasji – pasji-miłości do ojczyzny. Relacje bohaterów “Maria – Mazepa” (pierwsza pieśń), “Koczubiej – Mazepa” (druga pieśń), “Mazepa – Piotr I” (trzecia pieśń) pokazują, że u podstaw poematu Puszkina leży nie obraz wydarzeń Wojny Północnej i bitwy Piotra ze Szwedami, ale refleksja nad ludzkimi namiętnościami, nad miejscem indywidualnej osoby w ogromnym świecie.

Słowa kluczowe: *A. Puszkina, poemat “Połtawa”, M. Rajewska-Wolkońska, dedykacja, tytuł, kompozycja, podtekst.*

Актуальность исследования

Поэма А. С. Пушкина «Полтава» была написана в 1828 году и вышла из печати в марте 1829 года. За двух вековой период обращения исследователей к тексту поэмы накопился значительный объем библиографических источников, анализу поэмы были посвящены многочисленные монографии, антологии, коллективные сборники. Однако, как оказалось, до сегодняшнего дня пушкинская поэма таит в себе загадки, которые были обойдены вниманием исследователей, хрестоматийно известный текст и теперь предоставляет возможности новых интерпретаций, связанных с высвобождением научного сознания из рамок традиционного восприятия.

Постановка проблемы

Как можно было судить из названия и предисловия, предпосланного первому изданию «Полтавы», поэма носила исторический характер, была посвящена триумфальной победе Петра I и России над Швецией в ходе Северной войны, победоносной битве под Полтавой 27 июня (8 июля) 1709 года. Однако возникает вопрос: почему в 1828 году, в период относительной стабильности и спокойствия в Российской империи, Пушкин обращается к теме Петра, к давним событиям Полтавы, к осмыслению отдаленного исторического прошлого? После торжества России в Отечественной войне 1812–1815 годов вряд ли перед поэтом могла стоять задача

убеждения читателей в силе и мощи российского государства – победы Александра I Освободителя были памятны современникам. Только ли потому, что в это время, по возвращении из Михайловской ссылки, по высочайшей воле императора поэт получил возможность работать в архивах Зимнего дворца, знакомиться с материалами, прежде ему недоступными? Таким образом, поставка проблема связана с ответом на вопрос об истоках и причинах обращения Пушкина в 1828 году к полтавским событиям.

Методология

В основе анализа поэмы лежит синтез основополагающих методов и принципов научного исследования, среди которых прежде всего историко-типологический, сравнительно-сопоставительный, биографический, формально-структурный в их взаимосвязи и дополнительности.

Аналитическая часть

Очевидно, что *объективные* причины для обращения Пушкина к полтавской теме существовали, однако к созданию поэмы «Полтава» поэт приступил именно в 1828 году. Следовательно, можно предположить, что толчком к появлению поэмы послужили причины не столько объективного, сколько субъективного плана – не попытка отразить «двусторонний взгляд Пушкина на личность и деятельность Петра» [Измайлов 1975: 8], но обстоятельства во многом личные – «частные» (в определении А. Н. Вульфа⁵ [*Дневник А. Н. Вульфа*: 15]). Историческое событие столетней давности («Прошло сто лет...» [Пушкин 1977: 220]) становилось для Пушкина поводом к размышлению о событиях недавних, возможностью выстраивания неких важных для него параллелей.

Как известно, еще во время первой, т. н. «южной» ссылки (1820–1824), Пушкин благодаря семейству петербургского друга поэта Н. Н. Раевского-младшего совершил поездку по югу России, Украине, Молдавии, Кавказу, Крыму. С дружным

⁵ Запись от 13 октября 1828 г.: Пушкин «мне читал почти уже конченную свою поэму. Она будет в трех песнях и под названием „Полтавы“, потому что ни „Кочубеем“, ни „Мазепой“ ее назвать нельзя *по частным причинам...*» [*Дневник А. Н. Вульфа*: 15].

семейством Раевских Пушкин впервые отправился на Кавказ, почти месяц счастливо провел в Крыму, по просьбе Н. Н. Раевского-старшего был переведен на службу из Екатеринославля в Одессу, потому в последующие годы неоднократно бывал на Полтавщине, гостевал в черкасском имении Раевских-Давыдовых. Сохранились свидетельства, что именно из Каменки в январе 1821 года вместе с В. Л. Давыдовым Пушкин ездил на ярмарку в Киев и тогда же посетил могилы Кочубея и Искры в Киево-Печерской лавре. Три года спустя, в начале 1824 года, вместе с И. П. Липранди Пушкин из Одессы отправился в Бендеры в поисках следов лагеря Карла XII и могилы Мазепы [Липранди]. Однако в 1820–1824 годах замысел поэмы о Петре и Полтавском сражении не сложился.

При появлении поэма «Полтава» имела многочастную структуру. Она состояла из эпиграфа, посвящения, предисловия (к первому изданию), основного трехчастного текста, эпилога, комментариев. На первоначальном этапе самым важным вопросом для исследователей был вопрос тайного адресата посвящения. После долгих дискуссий ученые приняли гипотезу П. Е. Щеголева о том, что поэма «Полтава» посвящена Марии Николаевне Волконской (Раевской) и о том, что именно она была «утаенной любовью» Пушкина, о которой поэт говорит в поэтической дедикации. В целом принимая суждение П. Е. Щеголева и отдавая дань тонкой наблюдательности исследователя, в своих размышлениях опиравшегося фактически только на одно слово из черновика посвящения – Сибирь, точнее «*Сибири* хладная пустыня...» [Щеголев 1912: 112], тем не менее нам представляется, что необходимо сделать важное уточнение: говоря о посвящении «Полтавы» М. Н. Волконской, должно вести речь не столько о «вечной» любви поэта к Марии-возлюбленной (былая любовь, какой бы романтически возвышенной она ни казалась в юности, осталась для Пушкина позади), но о любви к Марии-другу, смелой и мужественной молодой женщине, с которой так близко и так тесно связала поэта судьба.

Действительно, всем известно юношеское увлечение Пушкина Марией Раевской в Гурзуфе. Ей посвящены многие «южные» поэтические строки. Отзвук нежных чувств к Раевской слышится в романе «Евгений Онегин» в строках «Я помню море пред грозою...» (глава I, строфа XXXIII). Однако ко времени начала работы над поэмой «Полтава» для Пушкина, надо полагать, более сильны и зна-

чимы были иные впечатления от встреч с Марией Волконской. Как помним, в декабре 1826 года М. Н. Волконская, жена сосланного в Сибирь «мятежника» С. Г. Волконского, вопреки запретам семьи (прежде всего отца – Н. Н. Раевского-старшего, грозившего проклясть дочь), отправлялась из Москвы в Иркутск, чтобы разделить каторжное изгнание мужа. Как известно, 27 декабря 1826 года в московском доме ее невестки Зинаиды Волконской хозяйкой был устроен прощальный вечер, на котором присутствовал и Пушкин (об этом М. Н. Волконская вспоминает в своих знаменитых «Записках» [Записки княгини]). В тот вечер Пушкин виделся с Марией в последний раз и, по ее словам, был «полон искреннего восторга; он хотел <ей> поручить своё “Послание узникам”, для передачи сосланным...» [Записки княгини] Нельзя не признать важности для Пушкина последней встречи с М. Н. Волконской, нельзя не оценить того высокого доверия, которым наделял поэт жену опального мятежника, желая доверить ей текст «Во глубине сибирских руд...» Очевидно, что именно об этих прощальных словах («Последний звук твоих речей...» [Пушкин 1977: 180]), запечатленных в душе поэта, и вспоминает Пушкин в «анонимном» посвящении.

Итак, посвящение адресовано М. Н. Волконской. Но почему? Ведь в период создания «Полтавы» предмет любви Пушкина составляла не она, а Анна Оленина, юная дочь А. Н. Оленина, хозяина гостеприимного дома в Приютино. Что же заставило Пушкина именно М. Н. Раевской посвятить поэму?

Дело в том, что на январь 1828 года пришлись две страшные даты в жизни «тайного адресата» поэмы: истечение первого и самого трудного года ее пребывания на поселении в Сибири и смерть оставленного ею у родителей двухлетнего сына Николеньки (+ 17 января 1828 г.). Трагические события в жизни М. Н. Волконской порождали размышления поэта о жестоких страданиях и великих страстях, о месте отдельного человека в исторических событиях эпохи. Именно теперь полтавские впечатления 1820-х годов помогли выстроить в сознании художника параллель к «страстным» личностям и трагическим событиям столетней давности. В свете сложившихся обстоятельств начала 1828 года поэт сумел увидеть и почувствовать родство тех жизненных трагедий, которые судьба обратила к Матрене Кочубей и Марии Раевской, к жизненным драмам родовитых семейств Кочубеев и Мазепы, Раевских и Волконских. Иными словами, «частными» причинами, смысл

которых не раскрывал, но о которых упоминал А. Н. Вульф, были действительно личными – с одной стороны, точно подсказать читателям-друзьям адресат послания, с другой – не сделать явными «опасные» параллели к событиям недавней истории, к трагическим обстоятельствам, последовавшим за восстанием 14 декабря 1825 года.

Несмотря на то что на раннем этапе работы Пушкин дал название поэме «Мазепа» (вариант – «Кочубей»), тем не менее, как он сам пояснял позднее, более всего его привлекала в реальных обстоятельствах «история обольщенной дочери и казненного отца» [Пушкин 1978: 133–134], он изумлялся, как поэты (в т. ч. Байрон) могли «пройти мимо столь страшного обстоятельства» [Пушкин 1978: 134]. Пушкин признавался: «Сильные характеры и глубокая, трагическая тень, набросанная на все эти ужасы, вот что увлекло меня...» [Пушкин 1978: 134] Последнее замечание дает основание в центр поэтической наррации Пушкина поставить не Полтавский бой, не отношения Петра I и Карла XII, но Мазепы и Кочубея, Мазепы и Марии. То есть уже на предварительном уровне анализа важно подчеркнуть – воспринимать поэму Пушкина следует не как прославление Петра и Полтавской баталии, но как дар великим страстям и дерзновенным человеческим деяниям. В поэме «Полтава» поэт «Души мятежной, ненасытной / Отчасти бездну открывал...» [Пушкин 1977: 187].

В понимании смысла названия «Полтава» важное значение обретает композиция поэмы. О ней писали многие исследователи, начиная с В. Г. Белинского, который в числе первых заговорил о структурном несовершенстве поэмы, о слабости ее композиционного членения. Белинский исходил из восприятия поэмы Пушкина как эпической, ибо в ней поэт коснулся «величайшей эпохи русской истории», «царствования великого преобразователя России» и «величайшего его события – Полтавской битвы, в торжестве которой заключалось торжество всех трудов, всех подвигов, <...> всей реформы Петра Великого» [Белинский 1948: 358]. И на этом основании критик-демократ выстраивал упрек, обращенный к Пушкину: «Но в поэме Пушкина, состоящей из трех песен, Полтавская битва, равно как и герой ее – Петр Великий, являются только в последней (третьей) песне, тогда как две заняты любовью Мазепы к Марии и его отношениями к ее родственникам» [Белинский

1948: 378]. По мысли критика, «Полтавская битва составляет как бы эпизод из любовной истории Мазепы и ее развязку» и этим «эпическая поэма уничтожается сама собою!» [Белинский 1948: 378–379]. Поглощенный собственной идеей, навязываемой тексту Пушкина, «неистовый Виссарион» не удержался от восклицательных (порицательных) знаков и заключил: «А между тем эта поэма носит название “Полтавы”; следственно, ее героем, ее мыслию должна бы быть Полтавская битва <...>!» [Белинский 1948: 378–379]. Но суждение авторитетного Белинского категорически не верно – поэма Пушкина отличается стройной, продуманной и красивой композиционной логикой.

Песнь первая в пирамидальной структуре поэмы Пушкина занимает исходную (базовую) ступень – знакомит с центральными персонажами поэмы, выстраивает образно-сюжетную диспозицию. Пространственным центром хронотопа первой песни оказываются географические просторы Полтавщины, дома и хутора, луга и табуны знатного и родовитого Кочубея: «Богат и славен Кочубей. / Его луга необозримы; / Там табуны его коней / Пасутся вольны, нехранимы...» [Пушкин 1977: 181].

Первое же примечание, которое дает Пушкин к поэме, с одной стороны, документирует сведения о Кочубее – «Василий Леонтьевич Кочубей, генеральный судия, один из предков нынешних графов» [Пушкин 1977: 222], с другой – обнаруживает почти не заметную на раннем этапе «избыточность». Вероятно, именно на этом основании исследователи полагали, что примечания Пушкина «довольно случайны» [Измайлов 1975: 17]. Действительно, если номинация «генеральный судия» характеризует социальный статус исторического Кочубея, то оборот «один из предков...» (зачем-то) связывает его имя с Кочубеями, современными Пушкину. Но случайность Пушкина не случайна. Поэт исходно, едва ли не в первой фразе поэмы, устанавливает аллюзийную связь исторического и современного, прошлого и настоящего.

В первых же строках первой песни закладывается и поэтический принцип, которому будет следовать поэт на протяжении всего повествования: стилевой контраст, смысловая антитеза, четкое противопоставление будут организовывать текст, обеспечивать взаимопритяжение его «конфликтных» точек. «Но Кочубей бо-

гат и горд / *Не* долгогривыми конями, / *Не* златом, данью крымских орд, / *Не* родовыми хуторами – / Прекрасной дочерью своей / Гордится старый Кочубей...» [Пушкин 1977: 181]. Прием стилевой литоты, столь характерной для фольклорных произведений (как русских, так и украинских), позволяет Пушкину посредством многократно использованного отрицания (*но...*, *не...*) акцентировать важнейший, если не единственный предмет гордости Кочубея – выделить (маркировать) образ его прекрасной дочери. «И то сказать: в Полтаве нет / Красавицы, Марии равной» [Пушкин 1977: 181].

В тексте впервые озвучивается имя героини. В примечаниях Пушкин тотчас дает к нему пояснение: «У Кочубея было несколько дочерей; одна из них была замужем за Обидовским, племянником Мазепы. Та, о которой здесь упоминается, называлась Матреной» [Пушкин 1977: 222]. Обыкновенно исследователи говорят о том, что Пушкин намеренно изменил имя героини, поскольку оно «не подходило» для героини лирической поэмы. Так, Н. В. Измайлов полагает, что «...это имя было очевидно неприемлемо в поэме <...> имя “Матрена” <...> звучало бы для читателей пародически, было бы диссонансом, нарушающим цельность образа» [Измайлов 1975: 33]. Однако подобный аргумент алогичен: если Пушкин намеренно заменил «неблагозвучное» имя Матрена, то с какой целью он на него же прямо указал в примечании? В случае его «пародичности» разумнее было бы не упоминать его вовсе.

На наш взгляд, Пушкин сознательно осуществляет «двуплановое» повествование: заменой «простолюдинного» (применительно к дочери гетмана!?) имени героини он не только не отодвигал реальную личность на второй план, но, наоборот, намеренно подчеркивал сходство, связь и сопоставление Матрены и Марии, приближал к нужной ему параллели, подчеркивал двойственность (= сближение) судеб героини исторической и героини литературной. И тогда, если не всем читателям, то адресату посвящения становилась ясна та параллелическая соотношенность, которую актуализировал поэт в повествовании о Полтаве: Матрена Кочубей → Мария Кочубей → Мария Раевская.

Заметим, что в пределах уже первых строк поэмы топоним «Полтава» обозначен поэтом несколько раз. Повтор названия места – Полтава – наводит на мысль о кон-

тртезисе, который может быть выдвинут против обвинений В. Г. Белинского. Пушкин в отличие от критика не сужает, а расширяет семантическую сферу обозначения Полтава, не локализует хронотоп поэмы, а экспандирует (раздвигает) его, выводя за пределы исторического сражения 1709 года, но возрождая в памяти адресата(-тов) поэмы живописные картины (родной ей, им) Полтавской земли – *Полтавы*. В этом плане важным оказывается и тот аргумент, что «Предисловие», в котором Пушкин первоначально как будто бы ориентировал читателя на восприятие событий Полтавского сражения («Полтавская битва есть одно из самых важных и самых счастливых происшествий царствования Петра Великого...»), в последующих изданиях снимается.

На фоне полтавских – черкасских, каменных, белоцерковских – пейзажей более живописным предстает портрет главной героини: «Она свежа, как вешний цвет, / Взлелеянный в тени дубравной. / Как тополь киевских высот, / Она стройна. Ее движенья / То лебедя пустынных вод / Напоминают плавный ход, / То лани быстрые стремленья. / Как пена, грудь ее бела. / Вокруг высокого чела, / Как тучи, локонны чернеют. / Звездой блестят ее глаза; / Ее уста, как роза, рдеют» [Пушкин 1977: 181]. Трудно счесть столь романтизированный портрет героини реалистичным, но он едва ли не в деталях повторяет черты живописного портрета М. Н. Раевской (1824, неизвестный художник).

Портрет Мазепы в поэме тоже кажется романтизированным. Однако, как подчеркнуто в «Опровержении на критики», поэт стремился к изображению героя «точь-в-точь как и в истории», к воплощению «характера исторического» [Пушкин 1978: 132]. Мазепа – гетман Малороссии, «сам гетман...» [Пушкин 1977: 182], но Пушкин вводит персонаж в текст не как образ «одного значительного лица», а как образ героя-любownika: «Он стар. Он удручен годами, / Войной, заботами, трудами; / Но чувства в нем кипят, и вновь / Мазепа ведает любовь...» [Пушкин 1977: 182]. Кажущиеся романтическими противопоставления «старик ↔ юная красавица», «старик ↔ любовь», «окаменелое годами сердце ↔ пыл страстей» не выдуманы Пушкиным, но почерпнуты из реальной истории. Неслучайно примечание, данное к имени Мазепа [Пушкин 1977: 222], напоминает о реальных событиях, погружает в реальность истории, привязывает к ней.

Однако обратим внимание (NB!): неизменно подчеркивая в «Примечаниях» стремление к правдивости, декларируя подлинность приводимой им фактографии, на самом деле Пушкин последовательно искажает исторические факты. Например, из документальных свидетельств известно, что отношения исторической Матрены и ее родителей не были сердечными, скорее наоборот – напряженными и сложными. Между тем «объективно» настроенный Пушкин коррелирует вектор семейных отношений Кочубеев – обстоятельства *его* семейной истории уже в исходном послыле оказываются «ложными» (для исторических Кочубеев), но истинными для адресатов поэмы (для дружного и любящего семейства Раевских). То есть посредством примечаний Пушкин сознательно соединяет истинное и «ложное», былое и настоящее, позволяя за Матреной разглядеть Марию, за Кочубеями и Мазепой – Раевских и Волконских.

Кажется, поэт остается в пределах былой исторической действительности – поэтического осмысления событий столетней давности. Однако для современников Пушкина сквозные мотивы поэмы – *страсть, мятеж, безумие, смерть* – были тесно связаны с представлением о недавних страстных «безумцах», участниках «смертного» мятежа на Сенатской площади. В сюжетном отношении далекая от указанных событий, поэма Пушкина на уровне аллюзийном продуцировала узнаваемые отсылки к обстоятельствам, близким «прототипическим» адресатам поэмы. Так, побег литературной Марии из дома родителей в обстоятельствах 1820-х годов явно прочитывался как намек-аллюзия на «бегство» Марии Волконской вслед за мужем в Сибирь, запрет литературного Кочубея [Пушкин 1977: 183] вступал в корреляцию с запретом и грозящим проклятием Н. Н. Раевского, даже образ *старца*-возлюбленного вступал в сопоставление с возрастом С. Г. Волконского, который был старше жены почти на 20 лет. Не почувствовать подобных «говорящих» перекличек современники Пушкина не могли – можно только вообразить, насколько *близко* пушкинскую поэму воспринимали в семье Раевских.

Итак, сюжетное содержание первой песни поэмы позволяет сказать, что на уровне первой части «сильные характеры» и «трагические тени» проявляет себя прежде всего посредством любовных перипетий. Во *второй песне* «Полтавы» на передний план выходят еще более сильные страсти тех, «кому судьбою / Волненья

жизни суждены» [Пушкин 1977: 202]. И эти страсти связаны с реализацией *страсти-мести, страсти-обиды, страсти-отмщения*. Однако поставленные в центр второй песни и аксиологически маркированные, образы Мазепы и Кочубея не оказываются в соотношении «плюс ↔ минус», «положительный ↔ отрицательный». Каждый из них не только неоднозначен, но и, что еще более важно, – образы их уравниваются, характеры уподоблены. Пушкин сознательно сближает образы друзей-врагов Кочубея и Мазепы, и подобная параллель акцентируется одинаковым пейзажным «зачином» в описании героев. И перед рассказом о Кочубее, и перед сценой с Мазепой Пушкин рисует (точно повторяет) один и тот же пейзаж: «Тиха украинская ночь. / Прозрачно небо. Звезды блещут...» [Пушкин 1977: 198; Пушкин 1977: 203] – открыто указывая на близость героев, на родство их психологического состояния. Причем образ темной ночи, которая окружает Мазепу, коррелирует с образом темницы, в которой томится Кочубей: «И летней, теплой *ночи тьма* / Душна, как *черная тюрьма*» [Пушкин 1977: 203].

В ночи-темнице тяжелые думы одолевают обреченного Кочубея [Пушкин 1977: 198–199], но не менее тяжки и мучительны мысли Мазепы [Пушкин 1977: 202]. Борение страстей в душах «парных» героев подчеркивает сходство персонажей, но и акцентирует их разницу (жизнь / смерть, свобода / казнь, с Марией / без Марии, ложь / истина). И более всего эта разность акцентирована в паре «Христос ↔ Иуда». Если в мыслях безвинно казнимого Кочубея возникает образ «за нас распятого Христа», то Мазепа открыто именуется вначале змеей, затем Иудой. Напомним, что Кочубея сопровождает сподвижник Искра – его Пушкин (в той же стилистике) называет «агнцем» [Пушкин 1977: 206].

«Родственных» героев настигает казнь: не только Кочубея, но и Мазепу. При этом своеобразным судьей Мазепы оказывается Мария. В самом начале поэмы поэт создавал портрет Марии и сравнивал ее глаза со звездами, ее стан – с тополями [Пушкин 1977: 181]. Казалось бы, «глаза // звезды» привычное в литературе поэтическое сравнение. Однако у Пушкина оно имеет точный смысл и даже своеобразную (пред)историю. Исследователями давно установлено, что в стихотворении «Редет облаков летучая гряда...» (1820), написанном поэтом во время путешествия с семьей Раевских в Крым и посвященном Марии Раевской, образ «звезды», которую «дева юная во мгле <...> искала / И именем своим подругам называла...»,

связан с планетой Венера, которая поэтически именуется «Звездой Марии». В поэме «Полтава» именно образ звезды-Марии, звезд-глаз Марии, возникнув в самом начале поэмы, позднее появляется вновь и заключает в себе упрек Мазепе: «...звезды ночи, / Как обвинительные очи, / За ним насмешливо глядят <...> Как судьбы, шепчут меж собою...» [Пушкин 1977: 203].

Более того, позже именно с образом безумной Марии будет связана сцена «казни» Мазепы. С Марией будет соотнесен образ топора, который нависнет над персонажем – подобный тому, которым кат отрубил голову Кочубею: «И вдруг в безмолвии ночном / Его зовут. Он <Мазепа> пробудился. / Глядит: над ним, грозя перстом, / Тихонько кто-то наклонился. / Он вздрогнул, как под топором... / Пред ним с развитыми власами, / Сверкая впалыми глазами, / Вся в рубище, худа, бледна, / Стоит, луной освещена... / “Иль это сон?.. Мария, ты ли?”» [Пушкин 1977: 218]. Сравнение «как под топором» возвращает к сцене казни Кочубея и уравнивает героев – оба казнены: один физически, другой – метафизически.

Прием контраста подчеркивает двойственность (двуплановость) последних воспоминаний безумной Марии – чернь контекстуально противопоставляется белизне седин героя («Его усы белее снега...» [Пушкин 1977: 219]), безобразие – красоте («Ты безобразен. Он прекрасен...» [Пушкин 1977: 219]), трагическим смыслом наполняется рифма «любовь // кровь» [Пушкин 1977: 219]. Мотивы свадьбы и казни сливаются воедино, пронизывая трагическими коннотациями образ героини «агнца». Образ Марии наполняется чертами «невинной жертвы». «Топор» нависает над героем как возмездие, посылаемое свыше, как отзвук «святой мести», представленной Богу *невинной жертвой*. Лексический ряд упрочивает подобные аллюзии – агнец, ангел, алтарь, жертва.

Примечательно, что во второй песне поэмы вновь дают о себе знать современные Пушкину аллюзии. Упоминание Белой Церкви как места, где находился дворец Мазепы, и башни, в которой был заключен Кочубей, для посвященных связываются с владениями семьи Давыдовых-Раевских. Как известно, именно в Белой Церкви Мария Волконская дожидалась распоряжений брата Александра и отца относительно возможности ее отъезда вначале в Москву, потом – в Сибирь. Художественная правда у Пушкина не противоречит правде исторической. И как подтверждение ранее высказанной мысли о том, что значение названия поэмы «Полтава»

далеко не прямо связано с Полтавской битвой, звучат слова о Кочубее: «И вспомнил он *свою Полтаву...*» [Пушкин 1977: 199]. Герой обращается мыслями к Полтаве, к Полтавщине. В воображении Кочубея мелькают события прошлого, он вспоминает «Обычный круг семьи, друзей, / Минувших дней богатство, славу, / И песни дочери своей...» [Пушкин 1977: 199].

Итак, вторая песнь Пушкина дает ясное представление о том, что образы страстных, безумных, мятежных Кочубея и Мазепы сознательно уподоблены и намеренно сбалансированы Пушкиным – *третья песнь* вводит образ нового сильного и страстного героя, Петра I, который и позволит поэту «разбалансировать» сформированное подобие и найти прочное основание к осмыслению векторности человеческих страстей.

В «Песне третьей» «плоды страстей» [Пушкин 1977: 209], пронзающих пушкинских героев, достигают апогея. В пирамидальной структуре поэмы на третьей ступени оказываются *страсть войны, страсть борьбы, страсть победы*. Вражда между Кочубеем и Мазепой отступает на второй план, тогда как на первый выдвигается «война», но заметим – «война народная». Примечательно, что Пушкин не открывает песнь третью картинами Полтавской битвы, сценами героической битвы со шведами, но вводит иной мотив: «Встает *кровавая заря / Войны народной*» [Пушкин 1977: 210].

Очевидно, что в исторической поэме, посвященной победе России над шведами, кажется, именно Полтавский бой должен был занимать центральную позицию. Однако повествование в песне третьей Пушкин начинает с экспликации не противостояния Петра I и Карла XII, не борьбы с внешним врагом, но с объявления «мощным врагом Петра» [Пушкин 1977: 210] бывшего *соратника* – Мазепы. Борьба России со Швецией (как бы) отодвигается на периферию, создает некий важный и существенный фон, но в центре оказывается не «внешняя» («чужая») конфронтация с Карлом, но «внутреннее» («свое») противостояние с Мазепой.

Полтавский бой изображен стремительно, впечатляюще, динамично, «в живой наглядности» [Пушкин 1977: 215], но за яркими картинами сражения в фокусе по-прежнему намеренно удерживается образ Мазепы. Образ Карла XII мелькает в тексте, но не останавливает на себе внимания. Неслучайно «младой казак», появ-

ляющийся в стане врага, намеревается убить не Карла XII (что было бы закономерно), но Мазепу (которого на поле, как свидетельствуют исторические документы, не было). Причем художественная фантазия Пушкина спасителем Мазепы (*неслучайно*) делает Войнаровского, героя популярной романтической поэмы К. Ф. Рылеева. Но если Войнаровский Рылеева представал героем мужественным и стойким, свободолюбивым и честным, то выстрел пушкинского Войнаровского маркирован и аксиологичен: он «дискредитирует» образ сподвижника Мазепы, особенно на фоне последних слов, которые шепчет умирающий молодой казак. Пушкин символично рифмует концептуально важные для него имена-понятия: «<...> казак / Уж умирал. Потухший зрак / Еще грозил врагу *России*; / Был мрачен помертвелый лик, / И имя нежное *Марии* / Чуть лепетал еще язык» [Пушкин 1977: 216]. Рифма *Россия // Мария* возвышает образ молодого казака и снижает образ Войнаровского (и, как следствие, Мазепы).

Полтавский бой гремит, но за ним у Пушкина различимы личные драмы. Поэт наконец раскрывает причины и истоки «коварного умысла» гетмана.

Из «Дум» (реального) Мазепы Пушкин, несомненно, знал о вольнолюбивых и дерзновенных замыслах «вождя Украины» [Пушкин 1977: 209], однако поэту были не менее важны личные причины «коварства» [Пушкин 1977: 209] Мазепы – давняя обида, непрощенное оскорбление [Пушкин 1977: 212]. Для Пушкина принципиально значимо, что собственные амбиции Мазепа готов удовлетворить ценой «войны народной», гражданской – библейского «брат на брата...» Потому в тексте возникает еще один – сопутствующий – библейский мотив: мотив тернового венца, которым увенчан Петр и в котором Мазепа – шип, колючка, терн. «Петру я послан в наказанье; / Я терн в листьях его венца» [Пушкин 1977: 212].

Мазепа выводится за пределы позитивных коннотаций библейской символики, локализуясь в кругу ветхозаветной змеи (змея) и новозаветных Иуды и терна. Однако в рамках третьей песни Пушкин поднимается на новый уровень и демонстрирует, что самым страшным обвинением старому гетману становится не вина змея-соблазнителя, и даже не тяжесть предательства друга – Иуды, но небрежение земли родной, *страсть (любовь)* к которой, по Пушкину, маркируется выше всех иных человеческих страстей. При этом у Пушкина Иуда несет двойную вину за предательство. Упоминание «кровавой зари войны народной», введение мотива

«брат на брата» – раньше изображения картин победоносного Полтавского сражения – становится в поэме знаком того, что для поэта предательство соотечественников не менее губительно, чем переход на сторону врага. Для поэта земли Украины и России едины: Петр для создателя поэмы – собиратель и защитник всей (отеческой) земли, Мазепа же – предатель-изменник и виновник розни между братьями. В представлении Пушкина, у Мазепы «душа проклята», у него нет родины [Пушкин 1977: 187] – и такой приговор звучит самым суровым обвинением герою.

В третьей песне Мазепа уже не противопоставляется Кочубею, в силу вступает соотношение образов Мазепы и Петра – двух других страстных натур, на ином (высшем для Пушкина) уровне демонстрирующих сходство/противостояние. (Причем образ Мазепы по существу по-прежнему доминирует.) Но если свободолюбивая страсть Мазепой реализована (прежде всего) через обиду и мщение, то страсть русского царя обращена к созданию мощной, противостоящей внешнему грозному врагу единой империи. Петр, «любовник бранной славы» [Пушкин 1977: 210], отрешен от личных интересов, ради отечества готов отказаться от венца, положить все силы на создание мощи войска [Пушкин 1977: 211], на сокрушение врага России – змея-Швеции.

В отличие от иудовой сущности образа Мазепы, высокая миссия Петра осенена свыше («свыше вдохновенный» [Пушкин 1977: 213]). Петр действует с Божьей помощью («За дело, с Богом!» [Пушкин 1977: 213]). Он сам – «Божья гроза» [Пушкин 1977: 213]. Петр у Пушкина – неизменно Герой, смелый и мудрый властитель, цельная личность, поборник славы Отечества. Пушкин оставляет в стороне быстрый и несправедливый суд Петра в отношении Кочубея, негативные коннотации образа маскируются, сознательно отводятся на задний (непрорисованный) план. Пушкинский Петр выше личной вражды: он легко казнит, но и щедро милует виновных. Потому почти «незаметно» в третьей песне появляется образ (другого) героя, невинно осужденного и сосланного в Сибирь – казачьего предводителя Семена Палея. Можно предположить, что Пушкин вполне мог обойтись без образа «почти случайного» Палея, ибо для актуализации мысли о помиловании сосланных было (бы) достаточно возвращения из Сибири жены Кочубея и семьи казненного «агнца» Искры. Однако Пушкин дает примечание десятое – о Палее [Пушкин 1977:

222] и словно аллюзийно обращается к современности, «ревизует» итоги декабрьского бунта и пробуждает надежду на возможность пересмотра сурового приговора верховной власти, историческим примером иллюстрируя мысль о справедливости и милосердии государевой воли. Прежде снятое из текста (слишком прямое) упоминание Сибири («Сибири хладная пустыня...»), оборот, на который обратил внимание П. Е. Щеголев) теперь возмещается названием Енисея [Пушкин 1977: 210] и Енисейска [Пушкин 1977: 222].

Если бы Пушкин писал историческую поэму (как утверждают исследователи), то торжество победы Петра под Полтавой могло (бы) стать итогом поэтического рассказа в «Полтаве» [Пушкин 1977: 216]. Однако композиционное построение поэмы, которое осуществляет Пушкин, направлено к иному – кульминационный эпизод Полтавской битвы ярко эксплицирует искомый ориентир (идеал), но композиция, согласно замыслу, нуждается в возвращении к проблемам «частным» и «личным». История полтавской победы, важная в иерархической структуре поэмы, заслоненная финальными «частными» эпизодами, не утрачивает своего высокого звучания (значения), но кольцеобразно возвращение к персонализированным судьбам «частных» людей-страстей, составляющих доминантный план поэмы.

В финале Пушкин возвращает Мазепу, «святой невинности губителя», в места, где прошли юные годы Марии, где зародилась их любовь [Пушкин 1977: 217]. Для стороннего читателя образ разоренного дома рисовался в картинах поэтических, но обобщенных. Однако и в сознании Пушкина, как и в представлении членов семьи Раевских и в воспоминаниях М. Н. Волконской, со всей очевидностью, «веселый прежде дом» и образ «семьи счастливой», несомненно, был связан с их Полтавой. С родным знакомым домом, где «мирный ангел обитал»: в поэме (и в жизни) «безумная» Мария.

Таким образом, итоговый смысл в поэме Пушкина берет на себя не факт великой победы русской армии над шведами под Полтавой (как привычно думать), но борение человеческих страстей, которыми захвачены пушкинские герои, масштаб чувств и сила их проявления, сопоставимые (соизмеримые) с грандиозностью исторических событий. Эпилог поэмы, начинающийся строками «Прошло сто

лет...» [Пушкин 1977: 220], с одной стороны, подводит итог событиям вековой давности, с другой – возвращает к образу адресата поэмы, «дочери-преступницы» [Пушкин 1977: 220], дочери-жертвы, агнца.

Примечательно, что в эпилоге, возвращаясь к образу Марии (Волконской), Пушкин словно бы себя-повествователя обряжает в костюм «украинского певца» и доносит до адресата «песни», воспевающие «грешную деву» [Пушкин 1977: 221]. Посвящение и эпилог смыкаются и образуют композиционное кольцо, обеспечивающее цельность поэмы и одновременно обрамляющее прошлое настоящим, подчеркивая параллель событий давних и современных, объективных и субъективных.

Вывод. Композиционная структура поэмы Пушкина оказывается не только продуманной, но и изящной: поэт не только сумел художественно обрисовать исторические события прошлого, но и поэтически соразмерить их с современностью, воссоздав в тексте «живую игру страстей» и пробудив тонкие проекции к по-шекспировски великим натурам чтимых им «мятежных» современников. Становится ясно, что название поэмы «Полтава», обращено не столько к торжеству исторического Полтавского боя, сколько к великим героям-страстям, к «мятежным душам», рожденным землями «богат<ой> и славн<ой>» *Полтавы*.

ЛИТЕРАТУРА

- Белинский, В. Г. *Сочинения Александра Пушкина. Статья седьмая. Поэмы «Цыгане», «Полтава», «Граф Нулин»* // Белинский, В. Г. Собрание сочинений: в 3 т., под общей ред. Ф. М. Головенченко, т. III. Статьи и рецензии. 1843–1848, Москва 1948.
- Дневник А. Н. Вульфа 1828–1831 гг., под ред. М. Л. Гофмана* // Пушкин и его современники. Вып. XXI–XXII. – Пг., 1915. – С. 7–19.
- Записки княгини М. Н. Волконской. URL: https://bookz.ru/authors/maria-volkonskaa/zapiski_682.html (дата обращения: 08.01.2020).
- Измайлов, Н. В. *Пушкин в работе над «Полтавой»* // Измайлов, Н. В. Очерки творчества Пушкина, Ленинград 1975.
- Липранди, И. П. Из дневника и воспоминаний. URL: <http://pushkin-lit.ru/pushkin/vospominaniya/vospominaniya-38-4.htm> (дата обращения: 08.01.2020).
- Пушкин, А. С. *Опровержение на критики* // Пушкин, А. С. Полное собрание сочинений: в 10 т., т. 7. Критика и публицистика, Ленинград 1978, с. 133–134.
- Пушкин, А. С. *Полтава* // Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: в 10 т., т. 4. Поэмы. Сказки, Ленинград 1977.
- Щеголев, П. Е. Пушкин: очерки, Санкт-Петербург 1912.

ANALIZA DYSKURSU POLSKICH INFORMACJI INTERNETOWYCH DOTYCZĄCYCH ROZDZIAŁU UKRAIŃSKIEJ CERKWI PRAWO- SŁAWNEJ OD PATRIARCHATU MOSKIEWSKIEGO

Justyna SZAJNOWSKA-BORKOWSKA

doktorantka Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, POLSKA

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.09

The aim of the article is to analyse religious discourse in the Polish media space, especially on the Internet. Orthodox is the second largest religious community in Poland. Modern mass media play a huge role in creating its image. Research on the information about the split in the Orthodox, quoted in this article, shows how much information can be transformed and the religious sphere used for manipulation (especially political) of a huge group of recipients, such as Christians in Europe.

Key words: *Orthodox, media, information, manipulation, politics.*

У статті зроблено спробу проаналізувати польський релігійний медіадискурс про розквіт у східних юрисдикціях православ'я. Православна церква – друга за величиною релігійна громада в Польщі. Сучасні засоби масової інформації відіграють величезну роль у створенні її іміджу. Аналіз інформаційних текстів як правих, так і лівих веб-сайтів показав, наскільки однакова інформація може бути перетворена і як можна використовувати релігійну сферу для маніпулювання (особливо політичного) величезною аудиторією християн у Європі.

Ключові слова: *православ'я, ЗМІ, інформація, маніпуляції, політика.*

W artykule podjęto próbę analizy dyskursu religijnego w polskiej przestrzeni medialnej, dotyczącego rozłamu we wschodnich jurysdykcjach prawosławia. Cerkiew Prawosławna jest drugą co do wielkości wspólnotą wyznaniową w Polsce. Współczesne środki masowego przekazu odgrywają ogromną rolę w tworzeniu jej wizerunku. Analiza tekstów informacyjnych pochodzących zarówno z prawicowych, jak i lewicowych portali internetowych dowiodła, jak bardzo można przekształcać tę samą informację i wykorzystywać sferę religijną do manipulacji (zwłaszcza politycznej) ogromną grupą odbiorców, jaką są chrześcijanie w Europie.

Słowa kluczowe: *prawosławie, media, informacja, manipulacja, polityka.*

1. Wstęp

Celem artykułu jest analiza dyskursu cerkiewnego w polskiej przestrzeni medialnej, a w szczególności w Internecie. Prawosławie stanowi drugą największą wspólnotę wyznaniową w Polsce. W kreowaniu jego wizerunku ogromną rolę odgrywają nowoczesne środki masowego przekazu. Problemy dzisiejszej Cerkwi

przenoszą się coraz częściej poza mury budynków sakralnych i siedzib hierarchów. Stanowią one nierzadko tematy debat publicznych różnych środowisk. Właśnie dzięki massmediom większość wydarzeń religijnych staje się znana. Interakcja religii i mediów jest zinstytucjonalizowana i regulowana przez szereg norm społecznych [Чумакова].

Dyskurs religijny to szczególny rodzaj dyskursu, gdyż traktuje o rzeczach fundamentalnych w życiu człowieka, metafizycznych aspektów jego funkcjonowania. Dotyczy on z jednej strony sfery bardzo wrażliwej, bo duchowej. Określa nie tylko zasady i regulacje, kierujące postępowaniem jednostek i całych społeczeństw, ale także zbiór wartości i wszelkich norm etycznych. Historia dowodzi, że najcięższe i najkrwawsze konflikty to te o podłożu religijnym. Jednak specyfika tego rodzaju dyskursu polega również na istnieniu jego drugiej natury: materialnej, ziemskiej. Współczesny dyskurs religijny współistnieje wraz z innymi obszarami działania, takimi jak polityka, prawo, nauka czy nawet popkultura. Jak określa w swoim artykule Magdalena Kłosińska: “Dyskurs religijny stanowi o podstawie interpretacji problemów i pojęć, które określają stan religii w ogóle poczynając właśnie od słowa i języka, którym religia operuje po wszelkie temu towarzyszące rytuały. (...) Co najmniej niektóre wypowiedzi religijne mają służyć przekazaniu informacji o sprawach doczesnych i nadprzyrodzonych. (...) Można sądzić, że specyfika dyskursu religijnego stawia bariery przed człowiekiem, który z założenia praktykuje religię z wolności wyboru bądź dla wolności swojego ducha, czy po prostu wolności mentalnej” [Kłosińska].

Dyskurs religijny bywa często sprzężony z polityką, a przestrzenią występowania jednego i drugiego najczęściej są massmedia. Dyskurs cerkiewny (religijny) można analizować stosując podejście krytycznej analizy dyskursu (KAD). KAD dąży do odkrycia, jak pewne działania i zdarzenia poprzez tekst kształtują ideologię. Język ma siłę sprawczą nad społeczeństwem i odwrotnie: społeczeństwo wpływa na język [Kopińska 2016]. Badając dyskursy zawsze trzeba uwzględniać tło kulturowe wydarzeń. Przestrzeń kulturowa wpływa na uwarunkowania komunikacji pomiędzy nadawcą i odbiorcą. Oba podmioty funkcjonują w obszarze tej samej przestrzeni z tym, że nadawca opisuje zjawiska w niej zachodzące, a odbiorca za pośrednictwem mediów je poznaje [Piekot 2006].

2. Współczesne media w Polsce

We współczesnej Polsce na rynku środków masowego przekazu informacji funkcjonują pozycje publiczne i komercyjne. Często media te, będące ze sobą w opozycji, wydają zupełnie sprzeczne ze sobą komunikaty. Radio, telewizja, prasa i portale internetowe, nazywane publicznymi, hołdują panującej władzy prawicowej, związanej w pewien sposób z Kościołem Katolickim i mającej jego poparcie. Do takich mediów należą przede wszystkim:

- stacje telewizyjne: Telewizja Polska (TVP), Republika, Trwam,
- stacje radiowe: Polskie Radio, Radio Maryja,
- prasa: Do Rzeczy, Sieci, Gość Niedzielny, Nasz Dziennik,
- portale internetowe: deon.pl, niezalezna.pl, wiara.pl, narodowcy.net.

Po drugiej stronie medialnego rynku współistnieją media liberalne, niekoniecznie określające się jako lewicowe (współczesna lewica jest nawet dość niepopularna w Polsce). Ich działalność przejawia się ostrą krytyką panującej współcześnie władzy oraz promowaniem nowoczesnych wartości typu gender, homoseksualizm, aborcja (występująca jako prawo do wolności kobiet w decydowaniu o usuwaniu ciąży). Niewątpliwie prym po tej stronie medialnej sceny wiodą:

- stacja telewizyjna TVN, TVN24,
- stacja radiowa: TOK.FM,
- prasa: Gazeta Wyborcza, Rzeczpospolita, NIE,
- portale internetowe: interia.pl, onet.pl.

Pomiędzy tymi obozami współistnieją media quasi niezależne, komercyjne, takie jak: telewizja Polsat, radio: RMF FM, ZET. Taki przydział mediów komercyjnych jest sporny, gdyż niektóre środowiska uznają je za stricte lewicowe.

Media telewizyjne i radiowe mają swoje odpowiedniki w Internecie – są to portale internetowe danych stacji lub zbliżonych ideologicznie innych mediów, co oznacza, że podobne treści przekazywane przez TVN można znaleźć na portalach tvn.pl, tvn24.pl, rzeczpospolita.pl czy gazetawyborcza.pl, a informacje z Gościa Niedzielnego w deon.pl wiara.pl, z kolei wiadomości z TVP znajdziemy w tvp.pl, tvp.infp.pl lub dorzeczy.pl.

W niniejszym artykule przedstawię analizę tekstów informacyjnych internetowych. Przyjrzę się w jaki sposób przedstawiana jest Cerkiew w Polsce, zwłaszcza w kontekście niedawnych sporów związanych z rozłamem we wschodnioeuropejskich jurysdykcjach Prawosławia. Swoje badania oparłam na artykułach opublikowanych w głównych mediach: tvpinfo.pl, tvn.pl, tvn24.pl, rzeczpospolita.pl, wiara.pl, gość.pl, deon.pl, wolnemediamedia.pl, tokfm.pl, dorzeczy.pl oraz niezalezna.pl w czasie październik 2018 – marzec 2019.

3. Dyskurs cerkiewny w różnych mediach

Współczesny dyskurs cerkiewny w Polsce zdominowany jest przez rozdział Ukraińskiej Cerkwi od Patriarchatu Moskiewskiego i utworzenie Autokefalii na Ukrainie. Jest to wydarzenie międzynarodowe i budzące wiele kontrowersji. Ma ono niewątpliwie wymiar polityczny, co widoczne jest w artykułach portali zarówno prawicowych, jak i lewicowych. Poniżej przytoczę kilka tytułów dotyczących rozłamu w Prawosławiu, pochodzących z tvn24.pl, rzeczpospolita.pl (portale lewicowo-liberalne) oraz gość.pl, dorzeczy.pl (portale konserwatywne) i wolnemediamedia.net⁶.

Tytuł artykułu w tvn24.pl: *List patriarchy do papieża: Poroszenko nie ukrywa wrogiego stosunku do Cerkwi*. Już sam tytuł wskazuje na upolitycznienie sprawy rozłamu w Cerkwi: uniezależnienie Cerkwi Ukraińskiej od Patriarchatu Moskiewskiego. Kwestia sporna, której nie uznaje Moskwa, jest tym bardziej polityczna, że do utworzenia autokefalii na Ukrainie doszło w trakcie trwającej wojny między Rosją, a Ukrainą. Nazwisko prezydenta Ukrainy, Petra Poroszenki, w tytule artykułu świadczy nie tyle o duchowym wymiarze spraw cerkiewnych (sacrum), ile o materialnym, doczesnym charakterze wydarzenia (profanum).

Jeszcze kilka przykładów:

tvn24.pl: *Poroszenko podpisał ustawę w sprawie nazwy Cerkwi podległej Moskwie*. W tytule znów pojawia się nazwisko prezydenta Ukrainy: sfera duchowa ponownie zdominowana jest przez sprawy polityczne.

gość.pl: *Patriarchat Moskiewski przejmuje włoską cerkiew*.

dorzeczy.pl: *Silą do Cerkwi*.

⁶Portal *Wolne Media* deklaruje się jako alternatywa dla mediów komercyjnych, jednak jego właściciel nie podaje swoich prawdziwych danych, posługuje się jedynie pseudonimem. Trudno w takim wypadku o określenie konkretnej ideologii, jaką kieruje się to medium.

wolnemedi.net: *Wielkie podziały w Cerkwi prawosławnej*.

Powyższe tytuły w artykułach pravicowych, czy też w określającym się jako niezależny portal *Wolne Media*, zostały skonstruowane w sposób mniej polityczny, chociaż wcale takiego charakteru się nie wyzbyły. Podając jednak tę samą informację nie odwołują się do nazwisk czy stanowisk, takich jak prezydent, papież czy patriarcha. Nawiązują one jednak pośrednio lub bezpośrednio do relacji między władzą, która demonstruje siłę, a Cerkwią: przejęcie włoskiego budynku sakralnego [gość.pl], czy też przymuszanie do przynależności do Prawosławia [Budzisz].

Z kolei analiza sposobu relacjonowania tej samej informacji dowodzi znacznych różnic w zależności od medium. Niewiele jest informacji na rynku medialnym o samej strukturze czy procesie tworzenia Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej. Częściej przeważają informacje związane z wydzwiewkiem politycznym. Tvn24.pl przedstawia tę problematykę w następujący sposób:

Patriarcha (...) zarzucił władzom centralnym i lokalnym na Ukrainie „podejmowanie prób pozbawienia Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej prawa użytkowania” dwóch głównych monasterów prawosławnych na Ukrainie (...) W listach skierowanych m.in. do przywódców Francji i Niemiec, jako krajów należących do czwórki normandzkiej, Cyryl oświadczył, że „w ostatnim czasie ingerencja przywódców świeckiego państwa ukraińskiego nabrała charakteru silnej presji na biskupów i duchownych Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej”. (...) Jak poinformował Patriarchat Moskiewski, posłania patriarchy zostały skierowane do przywódców Cerkwi prawosławnych, papieża Franciszka, arcybiskupa Canterbury Justina Welby'ego, organizacji międzynarodowych, w tym ONZ, prezydenta Francji Emmanuela Macrona i kanclerz Niemiec Angeli Merkel [*List patriarchy...*].

W powyższych fragmentach artykułu dziennikarskiego można dostrzec częste odwołania do organów państwowych i międzynarodowych, a także do przywódców państw. Świadczy to o nakierowaniu stacji TVN na politykę i świecki wymiar dyskursu religijnego. Konserwatywne media przedstawiają sprawę w nieco inny sposób. W tekstach z deon.pl, wiara.pl czy narodowcy.net pojawiają się terminy typu: *kanoniczny, wspólnota eucharystyczna, schizma, liturgia, koncelebra, egzarcha*. Są to określenia typowo religijne.

W artykułach dotyczących omawianych wydarzeń religijnych na linii Rosja-Ukraina bywają poruszane tematy inne, niż polityczne (choć znacznie rzadziej). Dotyczą one spraw organizacyjnych, np.:

- odprawiania nabożeństw:

Postanowiono wówczas również, że w czasie modlitw w świątyniach Patriarchatu Moskiewskiego nie będzie wymieniany patriarcha Konstantynopola Bartłomiej. **Duchowni Patriarchatu Moskiewskiego i Konstantynopolańskiego nie będą też wspólnie odprawiać nabożeństw** [*Rosyjska Cerkiew Prawosławna...*].

Wspólnota eucharystyczna między kościołami nadal obowiązuje [*Cerkiew na skraju podziału*].

- obiektów sakralnych:

Emigracyjny Egzarchat Parafii Rosyjskich (...) Stanowi on główne duchowe i religijne centrum rosyjskiej emigracji w Europie zachodniej. Wokół niego toczyło się życie duchowe, religijne, kulturalne i naukowe rosyjskiej emigracji [*Patriarchat Moskiewski...*].

Analizując artykuły medialne można zwrócić także uwagę na emocjonalność w tekście. Relacje dziennikarskie zwykle charakteryzują się niewielką ilością środków ekspresywnych, które mogłyby wpłynąć na zbyt subiektywny ich odbiór. W artykułach pravicowych pojawiają się jednak określenia typu: *nerwowa atmosfera, intryga, bez zadowolenia, boleśnie uderzyć, imponujący*. W informacjach z portalu dorzeczy.pl znajdują się takie emocjonalne wyrażenia (zaznaczone kursywą):

Władimir Putin, występując pod koniec stycznia na uroczystych obchodach 10. rocznicy soboru rosyjskiej Cerkwi prawosławnej (...) w *ostrych słowach* przypomniał i potępił czasy, kiedy państwo ingerowało w swobody wyznaniowe. (...) W tym samym czasie, kiedy Putin wygłaszał swe przemówienie w obronie wolności religijnych, (...) toczył się proces Denisa Christensena. (...) *Bulwersujące* w tym wszystkim jest to, że jedyną jego *przewiną* było kierowanie lokalnym zborem świadków Jehowy. (...) Jedną z najbardziej *kuriozalnych* spraw przydarzyła się studiującej w Moskwie wyznawczyni (...) [Budzisz].

Ekspresji w postaci epitetów nie ma jednak wiele. Emocjonalność w dyskursie liberalnych środowisk jest nieco bardziej subtelna w tej kwestii, wszelkie wyrazy ekspresji występują raczej w postaci przytaczania cytatów konkretnych osób. Dzieje tak być może dlatego, że artykuły pravicowe nieco częściej dotyczą sfery sacrum. Jednak po obu stronach rynku medialnego zauważalna jest zarówno eksplicytna jak i implicytna manipulacja: narzucanie odbiorcy tekstu konkretnych poglądów, przekonań, sądów. Maja Antosik, powołując się w swoim artykule „Człó-

wiek współczesny w obliczu manipulacji” na magazyn psychologiczny „Charaktery” określa manipulację jako niepożądany wpływ społeczny, do zaistnienia którego muszą występować dwa warunki. Są nimi:

- 1) intencjonalność i pełna świadomość osoby wywierającej wpływ oraz nieświadomość osoby, na którą jest wywierany wpływ,
- 2) interesowność osoby wywierającej wpływ, dla której nie liczy się interes osoby, na którą jest wywierany wpływ [Antosik 2014].

W globalnym świecie mediów, które są narzędziem dla międzypaństwowych rozgrywek, manipulację stosują nie pojedyncze osoby, a systemowe podmioty, mające realny wpływ na kształtowanie geopolitycznej i religijnej mapy Europy i świata. Katolicki portal wiara.pl w taki sposób formułuje informację dotyczącą wydarzeń w Cerkwi Prawosławnej i konsekwencji z tym związanych:

O tym, że dokonanie przejścia parafii spod jurysdykcji Konstantynopolitańskiej do jurysdykcji Moskiewskiej było wcześniej zaplanowaną intrygą na szczeblu dużo wyższym niż parafialny, świadczy fakt, że po liturgii w niedzielę 28 października odczytano depezę od rezydującego w Nowym Jorku, arcybiskupa Hilariona (Kaprała), metropolity Wschodnio-Amerykańskiego i Nowojorskiego, w której hierarcha RKPZ napisał: „Witamy Was z rozpostartymi ramionami i w tych trudnych czasach posyłamy Wam nasze modlitwy miłość” [*Patriarchat Moskiewski...*].

W powyższym fragmencie widoczne jest zarówno emocjonalne zabarwienie (odwoływanie się do miłości, otwartości), jak i zgrabna manipulacja, narzucenie poglądów autora tekstu na sprawę (teoria o zaplanowanej wcześniej intrydze). Podobnie swoje wypowiedzi formułuje portal narodowcy.net:

Oderwanie parafii ukraińskich od Patriarchatu Moskiewskiego byłoby dla niego dużym ciosem zarówno ekonomicznym, jak i prestiżowym. Dlatego Rosjanie prawdopodobnie nie uznają coraz bliższej autokefalii ukraińskiej [*Cerkiew na skraju podziału*].

We fragmencie powyżej relacja również nie jest pozbawiona cech manipulacji, co uzyskane zostało poprzez zastosowanie trybu przypuszczającego (byłoby, prawdopodobnie), który narzuca niejako sposób myślenia o danej sytuacji. Z kolei tokfm.pl otwiera swoją wypowiedź od cytatu patriarchy Konstantynopola Bartłomieja:

„Mieście pełne prawo prosić i domagać się autokefalii. Było także prawem i przywilejem konstantynopolitańskiej Cerkwi-matki darowanie wam statusu

autokefalii. Szczerze modlimy się o to, byście udowodnili, że jesteście godni tego daru” [*Ukraina dąży...*].

Taki zabieg narzuca odbiorcy tekstu przychylność dla utworzenia Autokefalii na Ukrainie. Przytaczanie cytatów zmniejsza formalny charakter informacji i wpływa na interpretację tekstu jako materiału obiektywnego i wiarygodnego. Sprzyja to również uatrakcyjnieniu tekstu [Piekot]. Inną formą manipulacji jest operowanie sondażami czy danymi liczbowymi. Takie zabiegi mają przysporzyć zwolenników danej opcji, czy danym poglądom. Media popierające rozłam w Prawosławiu i politycznie wspierające Ukrainę informują o rozwoju i wzroście liczebności wyznawców w nowopowstałej Ukrainiejskiej Cerkwi Prawosławnej:

W ciągu niespełna dwóch tygodni od utworzenia kanonicznego Prawosławnego Kościoła Ukrainy (PKU) przeszło do niego już ponad 20 parafii Ukrainiejskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego (UKP PM). Aby pokazać rozmiary i geografie tego procesu, Religijno-Informacyjna Służba Ukrainy (RISU) opracowała interaktywną mapę takich zmian przynależności kościelnej [*Ukraina: do nowego...*].

Pewne światło rzuca na to, być może, jedno z ostatnich badań opinii publicznej, w którym pytano o stosunek Rosjan do religii i oficjalnej Cerkwi. Tylko 9 proc. z nich uważa, że ich tożsamość narodowa związana jest z wiarą przodków. 27 proc. badanych w ogóle nie słyszało o tym, że na Ukrainie powstała niezależna od Moskwy Cerkiew prawosławna, a 36 proc. nie jest tym faktem w żadnym stopniu zaniepokojona [Budzisz].

Na powyższych przykładach widać zabiegi manipulacyjne, mające postać takiego mechanizmu przekazu informacji, gdzie informacja (fałszywa lub niesprawdzalna) jest przekazywana przez nadawcę w taki sposób, że odbiorca odbiera odpowiednią dokładność danych w wypowiedzi, nie widząc w tym kłamstwa. Odbiorca wie, że danymi statystycznymi można manipulować dowolnie, przyjmuje jednak odpowiednio przygotowaną wiadomość poprzez pryzmat ogólnego wrażenia, wierząc w obiektywizm liczb [Korzeniowski].

4. Wnioski

Analizowany w niniejszym artykule dyskurs cerkiewny, dotyczący rozłamu w Cerkwi Prawosławnej, wskazuje na mocną integrację tego problemu z polityką. Jest to związane z sytuacją polityczną w tej części Europy, a konkretnie z konfliktem zbrojnym między Ukrainą i Rosją. Takie tło wydarzeń sprawia, że skojarzenia,

jakie przywodzi na myśl pojęcie dyskursu religijnego, wcale nie dotyczą sfery sacrum. Badane teksty wykazują niewielkie zainteresowanie autorów szeroko pojętą duchowością, zwłaszcza w kontekście jednostki – raczej interesuje ich wydźwięk międzynarodowy lub przynajmniej ogólnokrajowy wydarzenia, co jest widoczne wyraźnie w mediach liberalnych. W mediach prawicowych pojawia się nieco więcej aspektów religijności, głównie poprzez stosowanie terminologii cerkiewnej/kościelnej. W artykułach konserwatywnych również częściej pojawia się formułowanie informacji z zabarwieniem nieco bardziej emocjonalnym, być może dlatego, że dyskurs cerkiewny odnosi się (a przynajmniej powinien) do sfery sacrum, która dla prawicy jest jedną z nadrzędnych wartości. We wszystkich analizowanych tekstach widoczna jest manipulacja informacją, taki dobór środków stylistycznych, aby przekazać tę samą wiadomość w odmienny sposób, który byłby zgodny z ukierunkowaniem medium na konkretną stronę sceny politycznej. Badania nad informacjami dotyczącymi rozłamu w Cerkwi, przytoczone w niniejszym artykule dowodzą jak bardzo można przekształcić informację i wykorzystywać sferę religijną do manipulacji (szczególnie politycznej) ogromną grupą odbiorców, jaką są chrześcijanie w Europie.

LITERATURA

- Antosik, M. Człowiek współczesny w obliczu manipulacji, URL: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-67e917c1-2183-444f-9696-baf9d30eefb1/c/Kwartalnik1_2014_4.pdf [15.01.2019].
- Budzisz, M. *Silą do Cerkwi*, w: dorzeczy.pl, URL: <https://piotrowska.dorzeczy.pl/swiat/98131/Sila-do-Cerkwi.html> [20.03.2019].
- Cerkiew na skraju podziału?*, w: Narodowcy.net, <http://narodowcy.net/cerkiew-na-skraju-podzialow> [02.02.2019].
- Kłosińska M., Wolność w religii Medytacje, URL: <http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/?p=1565> [01.02.2019].
- Kopińska, V. Krytyczna analiza dyskursu – podstawowe założenia, implikacje, zastosowanie, URL: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-7f5f5201-a2cb-4daf-bce1-83ea94f7b276/c/13833-32804-1-SM.pdf> [15.01.2019].
- Korzeniowski, Z. Manipulacja liczbami, danymi statystycznymi..., URL: <https://zygmuntmakolumne.wordpress.com/2015/09/08/manipulacja-liczbami-danymi-statystycznymi> [02.02.2019].
- List patriarchy do papieża: Poroszenko nie ukrywa wrogiego stosunku do Cerkwi*, w: Tvn24.pl, URL: <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/rosja-patriarcha-apeluje-do-papieza-ws-cerkwi-na-ukrainie,892222.html> [18.12.2018].
- Patriarchat Moskiewski przejmuje włoską cerkiew*, w: Wiara.pl, URL: <https://ekumenizm.wiara.pl/doc/5140991.Patriarchat-Moskiewski-przejmuje-wloska-cerkiew> [17.12.2018].
- Piekot, T. *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*, URL: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2014/1012/164254-piekot-t-dyskurs-polskich-wiadomosci-prasowych-calosc.pdf> [12.01.2019].
- Poroszenko podpisał ustawę w sprawie nazwy Cerkwi podległej Moskwie*, w: Tvn24.pl, URL: <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-ustawa-w-sprawie-nazwy-cerkwi-podleglej-moskwie,894618.html> [02.01.2019].
- Rosyjska Cerkiew Prawosławna zrywa stosunki z Konstantynopolem. To także pełne zerwanie komunii eucharystycznej*, w: Deon.pl, URL: <https://www.deon.pl/religia/kosciol-i-swiat/z-zycia-kosciola/art,36011,rosyjska-cerkiew-prawoslawnna-zrywa-stosunki-z-konstantynopolem-to-takze-pelne-zerwanie-komunii-eucharystycznej.html> [18.10.2018].
- Ukraina dąży do religijnej niezależności. Patriarcha Konstantynopola podpisał tomos o autokefalii*, w: Tokfm.pl, URL: <http://www.tokfm.pl/Tokfm/7,130517,24334174,ukraina-dazy-do-religijnej-niezaleznosci-patriarcha-konstantynopola.html> [12.02.2019].
- Ukraina: do nowego Kościoła przeszło już ponad 20 parafii „promoskiewskich”*, w: Tvp.info, URL: <https://www.tvp.info/40615756/ukraina-do-nowego-kosciola-przeslo-juz-ponad-20-parafii-promoskiewskich> [15.02.2019].
- Wielkie podziały w Cerkwi prawosławnej*, w: Wolnedia.net, URL: <https://wolnedia.net/wielkie-podzialy-w-cerkwi-prawoslawnnej> [15.03.2019].

Чумакова, К. Религиозный дискурс в массмедия, URL:
<http://discourseanalysis.org/ada6/st47.shtml> [12.01.2019.].

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ ПІДХОДИ У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Діана ГРУШАНСЬКА

Аспірант Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка,
УКРАЇНА

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.10

The article analyzes the influence on the course of the election campaign of the current President of Ukraine Volodymyr Zelensky of the basic ideas and principles of postmodernism. The main changes in the approach to the understanding of the term "politics", "politician", "policy language" are noted.

Keywords: *postmodernism, power, society, changes.*

У статті аналізується вплив на перетік виборчої кампанії нинішнього Президента України Володимира Зеленського основних ідей та принципів постмодернізму. Відзначаються основні зміни у підході до розуміння терміну «політика», «політик», «мова політики».

Ключові слова: *постмодернізм, влада, суспільство, зміни.*

W artykule jest analizowany wpływ podstawowych idei i zasad postmodernizmu na przebieg kampanii wyborczej obecnego prezydenta Ukrainy Władimira Zeleńskiego. Odnotowano główne zmiany w podejściu do rozumienia terminów „polityka”, „politycy” i „język polityki”.

Słowa kluczowe: *postmodernizm, władza, społeczeństwo, zmiany.*

Сьогодні більшість країн переходять у нову еру – еру постмодерну. Цей напрям став реакцією на ідеологічну кризу гуманізму після Другої світової війни, також увібрав авангардистську «втому від культури», пересиченість культури («все вже написано»). Український науковець А. Постол зазначає що під цим поняттям сьогодні розуміють глобальний стан цивілізації останніх десятиліть, який характеризується великою кількістю невизначеностей в усіх сферах життєдіяльності [Постол 2010: 4].

Відповідно, нові цінності та ідеали переносяться також на політику. Вияв основних складових постмодерну і їхній вплив на результати виборів в Україні є метою статті, а висвітлення трансформацій влади, змін у системі цінностей, «перетворень» держави – становлять мету дослідження. При цьому **об'єктом** виступає постмодерністський вимір сучасної цивілізації, а **предметом** – суспільно-політичні зміни, їх конкретні прояви у глобалізованому соціумі.

Дослідники постмодернізму, серед яких А.Тойнбі, А.Етціоні, Р.Інглхарт, Ж.-Ф.Ліотар, Ч.Дженкс, З.Бауман, Д.Белл, М.Хайдегер, Ігаб Гассан, В.Вельш, П.Козловські, О.Панарін, В.Воронкова, В.Горбатенко, Д.Затонський, Н.Терещенко, Т.Шатунова та ін. розглядають постмодернізм з різних позицій і стверджують, що його постулати торкаються усіх сфер людської діяльності. Найсуттєвішими ознаками постмодернізму є використання готових форм та іронія, а також сприйняття світу як текст.

Перемога Зеленського на Президентських виборах 2019 стала для України рекордною – оскільки такого великого розриву між кандидатами не спостерігалось іще ні разу за всі роки незалежності країни. За результатами ЦВК Володимир Зеленський отримав 73,22% голосів, а Петро Порошенко – 24,45%. Більшість експертів пояснювали це тим, що суттєво на ситуацію вплинув серіал «Слуга народу», де Зеленський грає роль Президента, і також неодноразово використовували твердження «актор став Президентом». Соціолог та директорка Фонду "Демократичні Ініціативи" Ірина Бекешкіна стверджувала: «Був великий вибір, а проголосували за людину, яка взагалі до політики не має ніякого відношення. Це вирок українській політиці і політичному класу в цілому».

Натомість, проаналізувавши основні концепції постмодерністів та їхні теорії про функціонування сучасного світу та свідомості людини, можна припустити, що ті способи, якими користувався у своїй виборчій кампанії В. Зеленський цілком логічно привели його до перемоги.

Український науковець В.Горбатенко пише, що його основними рисами постмодерну є «відкритість, фрагментарність, визволення, плюралізм, руйнування зцентрованої структури, еклектичність, іронія, пародія, саморефлексійність, кітч, гра» [Горбатенко 2006: 27]. З постмодерном також асоціюються невизначеність, відсутність канонів, карнавалізація, перформанс, взаємодія.

Саме такі риси можна відмітити у політичних гаслах В. Зеленського – зокрема, «Весна прийде – будемо саджати», «Постав галочку – закрий їм лавочку», «Весна покаже хто де крав». Один із фундаторів вчення про нову епоху, Мартін Гайдеггер, особливо увагу у дослідженні приділяв мові. Він зазначає, що в епоху постмодернізму, «особистість помирає, індивідуальність розчиняється в посередництві мови» [Хайдеггер: 30]. Серед особливостей мови метафізики науковець

стверджує, що «людина як автор, відповідальний суб'єкт мови, вільно маніпулює словами, надає їм значення і сенс на свій смак. Мова вважається засобом передачі думок, слухняною зброєю в руках у людини, спосіб передачі інформації – підкреслює Гайдеггер. «Мову варто розглядати не лише як потужну зброю правлячої еліти, а набагато ширше: це є спосіб вираження тих непомітних і прихованих тверджень, на яких будується уся західна культура. Він поставлений на службу певної ідеології», – стверджує філософ [Хайдеггер: 46]. Відповідно, саме мова є визначальною в налагодженні ефективної комунікації між електоратом і кандидатом.

Деякі експерти виокремлюють також серіал «Слуга народа» як окремий інструмент, що відіграв суттєву роль для перемоги кандидата Зеленського. Натомість це твердження є хибним, оскільки інструмент – це є засіб, спосіб для досягнення чого-небудь. А наразі не можна стверджувати, що творці телесеріалу мали на меті згодом саме просування В. Зеленського у Президенти. Політичний телесеріал «Слуга народа» вийшов 16 листопада 2015 року, партія «Слуга народа», за даними Мін'юсту, була зареєстрована 13 квітня 2016 року (спочатку мала назву «Партія рішучих змін», перейменована 2 грудня 2017 року).

Соцмережі – наступний критерій, який активно використовувався у виборчій кампанії В. Зеленського. Варто відзначити, що соціальні мережі не приймають традиційну консервативну риторіку, тому більшість тез та висловів були детально опрацьовані перед публікацією. Відповідно, політика перенеслася на екрани. І в цьому випадку важливо постійно підживляти до неї інтерес завдяки суперечкам та провокаціям. Український науковець В. Горбатенко зазначає: «Політичній діяльності постмодерністського типу властиві фрагментарність, гра в гуманізм, активність чи лояльність. За цих умов політика перетворюється у різновид підприємництва, де провокуються події, конфлікти, створюються штучні іміджи лідерів, набуває самодостатнього характеру політична реклама» [Горбатенко 2006: 68]. Саме з перемогою Володимира Зеленського на виборах президента, Україна перейшла в інформаційне суспільство, де вся політика відбувається на екрані, і де постійним елементом є симулякр.

За визначенням енциклопедії сучасної України, інформаційне суспільство – соціологічна концепція постіндустріального суспільства; нова історична фаза розвитку суспільства, в якому виробництво, використання та споживання інформації

стає визначальним способом діяльності в усіх сферах суспільного буття (економіці, політиці та культурі).

Філософ постмодерну Ж. Бодріяр розглядає симулякри як соціальні уявлення, як безвихідь, в який зайшло людство, висуває тезу про втрату реальності в постмодерністську еру, на зміну якої приходить гіперреальність [Бодріяр 28]. Це означає, що ми живемо в світі симуляції, в світі, де вищим завданням знаку є примусити реальність зникнути і, одночасно, замаскувати це зникнення. Всі знаки нині обмінюються один на іншого, але не означають нічого реального. Ж. Бодріяр пише: «У нас тепер насправді царство повної свободи – всезагальної ні-до-чого- не-прив'язаності, нікому-не-зобов'язаності, ні-в-що-невіри. Детермінованість померла — тепер нашою царицею є не детермінованість» [Бодріяр: 43].

Також суттєвою ознакою постмодерну є, за твердженням дослідника Д. Шевчука, зникнення традиційних авторитетів. На зміну інтелектуалам та політикам приходять спортсмени, артисти, шоумени [Шевчук: 51]. Саме так і сталося у випадку із Україною. Натомість твердження, яке наразі є досить поширеним, що «актор став Президентом» є невірним, оскільки Президентом став політик Володимир Зеленський, який ще 2014 року почав їздити у зону АТО разом зі студією «Квартал-95» (і того ж року вони почали надавати матеріальну допомогу військовослужбовцям).

Тому є зрозумілим, що людина, яка сьогодні отримує цей статус бажає і в політиці використовувати правила своєї минулої діяльності (амплуа «жартівника» у Володимира Зеленського). У зв'язку з цим часто приймаються імпульсивні ходи.

Науковець А. Постол також підкреслює, що багатозначність, іронія, несподіваність інтерпретацій, зворотність смислу й оцінок, гра смислами, невизначеність, фрагментарність свідомості і культури, деканонізація, видимість, ілюзія існування замість реалістичності, колажність, перевага інтуїції над раціональністю, образність, метафоричність, невиразність – це далеко не повний перелік рис постмодерну, що проявляються в усіх сферах буття соціуму [Постол 2010: 6].

Також окрему увагу на становлення В. Зеленського як політика слід приділити проекту «Чистонews» виробництва Кварталу 95 на телеканалі «1+1», де Зеленський був одним із ведучих. Жанр цієї передачі – політична публіцистика. Науковець-журналістикознавець В. Здоровега визначає головну специфічну функцію

публіцистики — формування громадської думки [Здоровега 2004: 218]. У свою чергу журналістикознавець Йосип Лось зазначає «Публіцистика – це словесна сфера моделювання свідомості, вияв незгасної активності, політичне й морально-філософське освоєння історії та актуальної суспільної практики, всеохопний засіб формування особистості, площина вияву інтересів та вартостей людей, соціальних груп і націй, втілення їх культурної ідентичності». Відповідно, участь В. Зеленського у цьому проекті також мала деяку роль у його перемозі на виборах.

Постмодерністський вимір сучасної цивілізації характеризується ускладненою ідентичністю індивідів, фрагментацією цілого і також занепадом традиційних соціальних інститутів. Тому всі ці риси нового світосприйняття людини мали вплив на виборчу кампанію кандидата у Президенти Володимира Зеленського. Відтак перемога Зеленського у президентських виборах зумовлена зміною сприйняття сучасного українського політичного дискурсу в бік постмодерністського як авторами та виконавцями передвиборчої політики Зеленського, так і виборцями, які і складають сучасний політичний простір в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- Бодріяр ,Ж. Симулякри і симуляції URL: <https://reader.bookmate.com/Ieb6iyez>.
- Хайдеггер, М. Язык бытия URL: http://www.e-reading.life/chapter.php/127706/453/Gricanov_-_Postmodernizm.html.
- Горбатенко, В. П. *Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика*, «Генеза», 2006. URL: <http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/nw38.pdf>.
- Здоровега, В. Й. Теорія і методика журналістської творчості, «ПАІС», 2004. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk682275.pdf>.
- Постол, А. А. Постмодернізм як суспільно-політична реальність, «Гуманітарний вісник ЗДІА», 2010. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_42_8.pdf.
- Шевчук, Д. М. Постмодерні виміри політичної філософії, «Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету», URL: <https://eprints.oa.edu.ua/3748/1/Shevchuk.pdf>.

«ШТИРНАЙЦЯТИЙ РІК СУМНИЙ НАСТАВ»: ФОЛЬКЛОРНО-ФІЛОСОФСЬКЕ БАЧЕННЯ «ТРУДНОЇ» ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ НАРОДУ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.

(Рецензія на: Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн): монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 600 с.)

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.11

Оксана Кузьменко своєю монографією **«Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)»** у наш «постфольклорний» час сказала нове наукове слово, здійснивши дослідження на матеріалах, які бачаться на межі авторського й народного та стосуються першої половини ХХ століття. Найперше – вона залучила до наукового обігу не тільки тексти «класичних» жанрів необрядового фольклору, але і «широкоформатні» тексти перехідного типу з ознаками індивідуально-фольклорної інтерференції, у композиції яких, як правило, синтезуються елементи різних жанрів: усні автобіографічні оповідання у формі меморатів і фабулатів, самодіяльні віршовані листи, пісні-послання, сучасні усні перекази з історії села про «війну», про «голодовку», «про виселення», що найкраще фокусують колективні ідентифікації, суспільно-громадські та індивідуальні цінності, звичаєві норми та народні стереотипи» (с. 16). Вони, за переконанням дослідниці, мають ознаки «фольклорності», а тому знаходяться у смисловому полі фольклористики. Завдяки цьому джерельна база роботи дуже потужна. Загалом велика кількість джерел та теоретичних праць, використаних у монографії, зумовлена самою темою, метою й методологією дослідження.

Варто також наголосити, що наша гуманітаристика поповнилася загалом вагомою теоретичною працею, в якій авторка по-новому оцінює «різномірні» явища українського фольклору як «свідомісно-інформативну й текстову цілість»; пропонує інше прочитання необрядових фольклорних текстів; впевнено розширює в українській фольклористиці семантичні обрії терміну «фольклорний концепт» на основі таких глибоко емотивних, екзистенційних для кожного українця понять, як «війна», «ворог», «молитва», «материнство», «туга», «страх» та інших. Ці поняття виступають «постійними інформаційними знаками пам'яті» (В. Буряк) та в

дослідженні виконують роль словесних екзистенціалів, переростаючи у фольклорні концепти, для розгляду яких авторка виробила власну аналітичну матрицю. Крізь призму праці вони сприймаються як «ключові поняття», що «об'єктивізують досвід драматичної екзистенції людини» (с. 14), а конкретно – українського етносу в ХХ столітті.

Смислонаповнення терміна «фольклор» для дослідниці – не лише загальноприйняте «мистецтво народного слова, сукупність різних видів і жанрів народної творчості», але також і «складна система універсальних кодів, які через вербальний текст виявляють світоглядні та ціннісні концепти етносу, а також морально-етичний, естетичний, релігійний, суспільно-історичний, колективний, поколіннєвий, гендерний досвіди людини» (с. 12-13). Через психологічно-емоційну та почуттєву складову фольклору, що концентрується у вербальних текстах, на думку авторки, людина виявляє іманентну здатність «сприймати та пізнавати навколишній світ, усвідомлювати його цінності, виявляти емоції», показувати «своє ставлення до дійсності, до особистого і колективного співжиття» (с. 8).

Варто також відзначити, що в аналізованій монографії використано не тільки загальновідомі методи дослідження, але й бінарні (як структурно-семантичний, історико-типологічний, порівняльно-типологічний) та нові у філології поєднання і методичні прийоми (як концептуальний, статистичний, методи із залученням структурно-функціонального й психологічного аналізу), що для такого типу роботи виявилися надзвичайно ефективними. Інтердисциплінарність у підходах до студій, за визначенням самої О. Кузьменко, вирішує, окрім фольклористичних, ще й низку питань філософсько-культурологічних, намагаючись «виявити основні тенденції сучасних гуманітарних наук у вивченні колективно-історичного досвіду та універсальних кодів культури» (с. 15). Це спонукає думати, що зазначена праця є результатом багаторічного дослідництва, оскільки у своїх студіях авторка, спираючись на досвід вітчизняних та зарубіжних учених, звернулася до різноманітних аналітичних методологій, наукових підходів, використала дані усної та соціальної історії, культурології, етнопсихології, наратології, текстології та інших гуманітарних галузей, синтезувала їх, що дозволило їй інтегрувати й проаналізувати стосовно поставленої мети «неоднорідні форми комунікації людей».

Власне, можна стверджувати, що Оксана Кузьменко здійснила вельми вдалу спробу крізь призму уснословесних текстів, які зберігаються в народній пам'яті, осягнути особистісну екзистенцію людини, пов'язану із драматичними моментами її родинного та суспільного буття, які породжені Першою та Другою світовими війнами й трагічними подіями, що, хоч і є наслідковими, але не менш трагічно-значущі для самого народу (голодомори, територіальні перерозподіли, депортації й т. ін.).

У першому розділі «Джерела та історіографія», який містить ряд підрозділів, вона представила об'єктивний аналіз джерел «у складному співвідношенні того, що насправді записане і того, що було досі опубліковане» (с. 20), включаючи малодоступні архівні матеріали, а також зовсім недавно записані та опубліковані. У пункті 1.1.1. дослідниця звертає увагу на те, що основними дійовими особами нарацій та народних пісень періоду Першої світової війни є насамперед її жертви: фронтовик, дівчина-покритка, жінка-удова, діти-сироти, згорьована мати, син якої загинув на полі бою чи повернувся калікою. На жаль, як пише авторка, багато таких творів «ще й досі перебувають на маргінесі збирацьких та дослідницьких зацікавлень» (с. 23), особливо це стосується окремих авторських новотворів різної тематики (родинної, суспільної, хронікальної, сатиричної-анекдотичної і т. д.) та жанрів «з виразними ознаками фольклорності» (с. 24). Важливою бачиться думка авторки про те, що «знаковим явищем для фольклоротворчої атмосфери Першої світової війни стала потужна індивідуальна авторська та анонімна поетична творчість (можна додати: й прозова, про що у монографії йдеться нижче, де особливо цікаво аналізуються оповідання-меморати, які часто ставали основою для авторських творів – *Ж. Янковська*), у якій відобразилося співвідношення колективного й індивідуального в семантизації катастрофічної дійсності» (с. 26).

Загалом у чотирьох пунктах підрозділу 1.1. («Джерельна база: архівні колекції, публікації, сучасні записи в оптиці жанрів та автентики») охоплено надзвичайно великий корпус (що дуже вражає!) різноманітних фольклорних та «фольклоризованих» авторських джерел, що стосуються заявленого у темі періоду дослідження. Вони чітко структуровані й класифіковані, що є вельми корисним для майбутніх дослідників. Мало того, останнім в аналітичному ряді представлено власні авторські польові записи, зроблені О. Кузьменко у декількох областях України (158

селах!), які також узагальнено, систематизовано й проаналізовано. А це велика, гідна неабиякої поваги праця.

Наступним важливим кроком дослідження Оксани Кузьменко стало визначення етапів вивчення фольклору періоду двох світових війн та аналіз праць, що їх репрезентують. Загалом авторка притримується поділу на дорадянський, радянський та пострадянський періоди. У кожній наступній частині підрозділу 1.2. вона репрезентує праці вчених, які фіксували та аналізували народні твори, що стосувалися погляду на війну як на суспільну трагедію. За цими творами та дослідженнями бачимо, як із настанням війни змінюються пріоритети соціуму, переакцентовуються цінності, набирають значимості психологічно-емоційні аспекти життя, виникають фольклорні твори, у яких на перше місце виходять поняття «туга», «смуток», «ворог», «рідна земля», «неволя», «смерть», «могила» і т. п., а також антиномія «війна – мир», що співзвучні із душевним станом людей, які спільно переживають драматичні події. Разом з тим, у праці звертається увага на панівну ідеологію у той чи інший період та її вплив на суспільну думку. Дуже цікаво спостерігати, як, всупереч ідеологічним настановам, фольклорні твори відображають неупосліджений погляд на ті чи інші події, що часто, наприклад, за радянських часів, ставало причиною покарання його виконавців. При цьому наративні твори насичувалися героїкою, набирали ознак легенди, переказу, а поетичні – часто інтенціювали до голо-сінь, плачів, сумних ліричних пісень.

За переконанням дослідниці, «на початку ХХІ століття змінив свій напрямок вектор наукового осмислення Другої світової війни, маркованої в радянському (нерідко і в пострадянському) просторі як “Велика Вітчизняна війна”» (с. 119). Праці вчених пострадянського періоду, як бачимо із роботи, позначені розвінчуванням «неправди», відкриттям нових народних та авторських творів, які за радянських часів іноді виконувати боялися, та встановленням істинно-наукових пріоритетів у дослідженні уснословесних та близьких до них авторських текстів, при цьому враховано культурологічний та соціологічний аспекти.

Ще однією рисою, на яку небезпідставно звертають увагу сучасні дослідники, як пише Оксана Кузьменко, є регіональність «як одна з особливостей цього фольклору», яка «передбачає вивчення його специфіки на різних рівнях: семантики, син-

тактики і прагматики. Учені продовжують досліджувати генеалогічні складові, цикли, тематику і мотивний фонд пісенних творів, більшість із яких виникла одразу після завершення світової війни як результат другої хвилі упокорення західних українців та агресивного наступу комуністичної влади на потужний військовий та національно-патріотичний рух опору» (с. 122-123).

Другий розділ рецензованої монографії «Теоретико-методологічні засади дослідження драматичної екзистенції у фольклорі» також структурно розгалужений та має два підрозділи. У першому підрозділі розглядається усний народний текст як форма концептуалізації історичного досвіду, розглянуто специфіку досліджень та методологічних підходів у цьому напрямку. Осмислюючи ліричне та епічне начала фольклорного тексту, дослідниця звертається до періоду романтизму, часу, коли українська фольклористика поставала як наука, і пише про те, що вже перші дослідники народної творчості, як М. Максимович, І. Срезневський, О. Бодянський, М. Сумцов, О. Потебня, М. Костомаров, П. Куліш, а пізніше – М. Драгоманов, І. Франко, Ф. Колесса та багато інших «зрозуміли: емоційне, чуттєве, ментальне-може бути предметом мистецтва, а народна пісня є одним із найкращих його виявів» (с. 133). Тому й предметом найперших їхніх фольклорних записів, публікацій і фольклористичних студій стали саме пісні, в яких екзистенції туги, смутку, любові, сподівання та інші відображені й звучать дуже виразно.

Дуже предметними у цьому розділі є розмежування авторкою текстів «усноісторичних» та «фольклорних», межа між якими є досить умовна, інколи мотивно та змістовно-тематично вони перетинаються, стосовно чого Оксана Кузьменко зазначила: «Зваживши на сказане, зазначимо, що усноісторичні та фольклористичні дослідження мають багато спільного. Їх об'єднує структурне розуміння тексту, у якому наявні певні стійкі елементи композиції з визначеними функціями» (с. 162). Окремі ж відмінності дослідниця вбачає у цільових, чітко оформлених за питаннями інтерв'ю, вибором та компонованням інформації в усних історичних наративах, які менш емоційно навантажені, тоді як подібний сюжет у записах фольклористів може бути чисто випадковим, проте психологічно напруженим, «пережитим» і, відповідно, містить менше точного фактологічного, датованого й номінаційного матеріалу. Сама ж Оксана Кузьменко ці відмінності означила так: «Перша відмінність – прагматичний бік суб'єктивного досвіду людини, її ідентичності та

самопрезентації, що є важливим для усних істориків. У той же час для фольклористів цікавою є поетика, художній зміст, багатозначність смислу вираження загальнотипового суспільного досвіду, об'єктивованого через фольклорні концепти; жанрова форма тексту, мовні засоби його відтворення, які є традиційними для фольклорного словника певного колективу.

Друга відмінність – це ставлення до суб'єкта-оповідача. Усні історики шукають “надійного” інформатора, уякого багатий, “неповторний” життєвий досвід. Фольклористи натомість звертають насамперед увагу на інформатора-виконавця, який наділений “артистичним інстинктом”» (с. 164).

Не оминула увагою авторка монографії й семіотично-лінгвістичний аспект аналізованої проблеми, оскільки для того, аби предметно говорити про параметри поняття «фольклорний концепт» загалом і семантичні та смислові концепти туги, Батьківщини, матері, рідної землі і т. п. зокрема, потрібно було виходити із поняття «слово-концепт», яке потрібно розглядати насамперед у символічній та лінгвістичній площині. Вивести логічну парадигму цих понять допомогло і звернення до семантики етнологічних термінів «ментальність» та «фольклорна картина світу», що ще раз довело інтердисциплінарний характер самого дослідження.

В результаті структурно-семантичного, історико-типологічного, мотивемного аналізу українських фольклорних текстів про світові війни авторкою було виведено дванадцять найбільш типових фольклорних концептів, які об'єднано в чотири структурно-семантичні групи: універсально-екзистенційні, емотивні, персонажні, просторові, які Оксана Кузьменко візуалізувала, створивши семіотичну модель відображення досвіду семантичної екзистенції людини у фольклорі періоду двох світових війн (с. 187).

У підрозділі 2.2. вибудовано мотивемно-мотивну парадигму як основу кодування буттєвого досвіду у фольклорі. Дуже доказово й підставно, на конкретних прикладах схем та моделей, спираючись на фольклорні тексти, дослідниця простежує, як мотив поступово переростає у концепт, досить позірно подає методіку укладання мотивемно-мотивного покажчика, яка і стала основою для виокремлення конкретних фольклорних концептів. Водночас введено до фольклористичного обігу поняття «епізод», що більше використовувалося у літературознавстві, але в цьому випадку виступає як «структурна модель пам'яті фольклорних наративів», а

відповідно знаходиться на початку парадигми, що приводить до формування концепту: здійснює безпосередній вплив на формування мотиву, а відтак – і конкретного фольклорного концепту.

У наступних чотирьох розділах Оксана Кузьменко згідно із чотирма сформованими і названими вище структурно-семантичними групами детально аналізує зазначені дванадцять фольклорних концептів, демонструючи свої доведення конкретними прикладами, вдаючись до вельми цікавого текстологічного аналізу народних наративів та необрядової лірики. Як не дивно, але іноді навіть через покоління в родині живуть і передаються «знаки пам'яті» про передчуття, передбачення, прикмети, пережиття наслідків війни. У кожного покоління до них різне ставлення, яке дуже відрізняється у представників соціуму (зокрема, серед сільського населення), які пережили самі війну, у яких воювали/загинули на війні батьки, діди (третє покоління) і в яких це почуття позбавлене «безпосереднього дотику» до покоління, яке пережило війну.

У роботі крізь призму фольклорних наративів та поетичних творів розглядаються різноманітні відтінки почуттів, емоційних станів, які переживають представники різних соціальних станів на всіх етапах війни. Тому виокремлені концепти аналізуються у сув'язі з тими образами, які їх супроводжують (наприклад, образ кулі, страдника, героя, представника тієї чи іншої етнографічної групи чи етнічної меншини та ін.). Із прикладових матеріалів можемо простежити, як подібно і разом з тим по-різному сприймали одні й ті ж драматичні події в регіонах України, що пов'язано із їхнім геополітичним розташуванням й тим, наскільки глибоко торкнулися ті чи інші події регіону, в якому були записані тексти. Особливо позірні відмінності простежуються на західноукраїнських територіях. Аналізовані крізь призму розповідей і творів самого народу на рівні відстеження психологічно-емоційного їх сприйняття, ці події бачаться насправді стереоскопічно навіть на відстані майже століття.

Насправді монографію Оксани Кузьменко можна довго характеризувати й аналізувати, можна сказати ще багато добрих слів на адресу авторки, але найперше – вітати, настільки багато «важких» проблем у ній порушено, які довго комплексно ніхто не наважувався аналізувати. Вражає широта і глибина осягнення фактологічного матеріалу, джерел, теоретична база. Зважаючи на це, праця, сподіваємося,

стане потужним історико-методологічним, теоретичним та джерельним підґрунтям не тільки для фольклористів, але й корисною в етнології, історії, літературознавстві, соціології, етнокультурології, етнофілософії, етнопсихології та інших гуманітарних галузях.

Ж. О. Янковська

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри культурології та філософії
Національного університету «Острозька академія»

ЗМІСТ

Інна ВОЛКОВИНСЬКА. ТРАВЕСТУВАННЯ ЖАНРУ ЧЕРЕЗ ЗАГОЛОВОК У "ДИЯБОЛІЧНИХ ПАРАБОЛАХ" ПОРФИРІЯ ГОРОТАКА	4
Marta KWAŚNIEWSKA. CONCEPTUAL METAPHORS IN INTERNET ARTICLES CONCERNING CLIMATE CHANGE – A CASE STUDY	15
Галина ДИДУК-СТУПЬЯК. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ И ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИХ СТРАТЕГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ	23
Александр ГЛОТОВ. «НОМО SAPIENS» vs «ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΓΡΑΠΤΩΣ»	32
Оксана ЛАБАЩУК. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ НАРАТИВНОГО ІНТЕРВ'Ю ДЛЯ СУЧАСНИХ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	41
Oleg LESZCZAK, Arkadiusz BOROWIEC. ANTROPOCENTRYCZNE I FUNKCJONALNO-PRAGMATYCZNE ZAŁOŻENIA WSPÓŁCZESNEJ ETNOLINGWISTYKI: PROPOZYCJE METODOLOGICZNE	51
Katarzyna OBERDA. DISCURSIVE PSYCHOLOGY IN FAMILY MEDIATION	63
Ольга БОГДАНОВА. НОВЫЕ ГРАНИ ВОСПРИЯТИЯ ПОЭМЫ А. С. ПУШКИНА «ПОЛТАВА»	75
Justyna SZAJNOWSKA-BORKOWSKA. ANALIZA DYSKURSU POLSKICH INFORMACJI INTERNETOWYCH DOTYCZĄCYCH ROZDZIAŁU UKRAIŃSKIEJ CERKWI PRAWOSŁAWNEJ OD PATRIARCHATU MOSKIEWSKIEGO	92
Діана ГРУШАНСЬКА. ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ ПІДХОДИ У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ	103
Жанна ЯНКОВСЬКА. «ШТИРНАЙЦЯТИЙ РІК СУМНИЙ НАСТАВ»: ФОЛЬКЛОРНО-ФІЛОСОФСЬКЕ БАЧЕННЯ «ТРУДНОЇ» ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЇЇ НАРОДУ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (Рецензія на: Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн): монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 600 с.)	108

STUDIA
METHODOLOGICA
№ 48

Підписано до друку 01.11.2019 р.
Папір офсетний. 12,7 ум. др. ар.
Папір офсетний. Тираж 300.

Науково-редакційний відділ Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2

Редакція наукового альманаху *Studia methodologica*
Web: <http://studiamethodologica.com.ua>